

સંસારસિન્ધુમતિહૃસ્તરમુતીષો-
નાન્ય: પ્લવો ભગવત: પુરુષોત્તમસ્ય ।
લીલાકથારસનિષેવણમન્તરેણ
પુસો ભવેદ્ વિવિધદુઃખદ્વાર્દ્દિતસ્ય ॥ ૪૦ ॥

પુરાણસંહિતામેતામૃષિનારાયણોડવ્યય:
નારદાય પુરા પ્રાહ કૃષ્ણદૈપાયનાય સ: ॥ ૪૧ ॥

સ વૈ મહ્યં મહારાજ ભગવાનું બાદરાયણઃ ।
ઈમાં ભાગવતી પ્રીતઃ સંહિતાં વેદસમિતામ् ॥ ૪૨ ॥

એતાં વક્ષ્યત્યસૌ સૂત ઋષિભ્યો નેમિધાલયે ।
દીર્ઘસત્રે કુરુશ્રેષ્ઠ સમૃદ્ધઃ શૌનકાદિભિ: ॥ ૪૩ ॥

જે લોકો અત્યંત દુસ્તર સંસાર-સાગરને તરી જવાની હંથા રાખે છે અથવા જે લોકો અનેક પ્રકારનાં દુઃખોના દાવાનળથી બળી રહ્યા છે, તેમના માટે પુરુષોત્તમ ભગવાનની લીલા-કથારૂપ રસ્તના સેવન સિવાય બીજું કોઈ સાધન, બીજું કોઈ નોકા નથી. તેઓ માત્ર ભગવાનના લીલા-રસાયણનું સેવન કરીને જ પોતાનો મનોરથ પૂર્ણ કરી શકે છે. ॥ ૪૦ ॥
જે કંઈ મેં તમને કહ્યું તે જ શ્રીમદ્ભાગવતપુરાણ છે. એને સનાતન ઋષિઓ—નર-નારાયણો પહેલાં દેવર્ષિ નારદને કહ્યું હતું અને નારદજીએ મારા પિતા મહર્ષિ કૃષ્ણદૈપાયનને કહ્યું હતું. ॥ ૪૧ ॥ મહારાજ! તે જ બદરીવનવિહારી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણદૈપાયને પ્રસાન થઈને મને આ વેદતુલ્ય શ્રીમદ્ભાગવતસંહિતાનો ઉપદેશ કર્યો. ॥ ૪૨ ॥ કુરુશ્રેષ્ઠ!
ભવિષ્યમાં જ્યારે શૌનકાદિ ઋષિઓ નેમિધારણ્યમાં બહુ મોઢું પણ-સત્ર કરશે, ત્યારે તેમના પૂછવાથી પુરાણોના વક્તા શ્રીસૂત્ર તે લોકોને આ સંહિતાનું શ્રવણ કરાવશે. ॥ ૪૩ ॥

=★=

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દ્વાદશસ્કન્દ્યે^૧ ચતુર્થોડધ્યાય: ॥ ૪ ॥
બારમા સ્ક્રિપ્ટ-અંતર્ગત ચોથો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

પાંચમો અદ્યાય

શ્રીશુક્દેવજીનો અંતિમ ઉપદેશ

શ્રીશુક્દેવાય

અત્રાનુદ્ધર્યતેડભીક્ષાં વિશ્વાત્મા ભગવાનું હરિ: ।
યસ્ય પ્રસાદજો બ્રહ્મા રૂપ: કોષસમુદ્રવ: ॥ ૧ ॥

તં તુ રાજનું મરિષ્યેતિ પશુબુદ્ધિમિમાં જહિ ।
ન જાતઃ પ્રાગભૂતોડવ્ય દેહવત્ત્વં ન નહૃક્ષયસ્તિ ॥ ૨ ॥

ન ભવિષ્યસિ ભૂત્વા તં પુત્રપૌત્રાદિરૂપવાનું ।
બીજાડુરવદ્ દેહાદેર્યતિરિક્તો યથાડનલ: ॥ ૩ ॥

શ્રીશુક્દેવજી કહે છે — પ્રિય પરીક્ષિત! આ શ્રીમદ્-
ભાગવત મહાપુરાણમાં વારંવાર સર્વત્ર વિશ્વાત્મા ભગવાન
શ્રીહરિનું જ સંકીર્તન થયું છે. બ્રહ્મા અને રૂપ પણ શ્રીહરિથી
નિન્ન નથી. તેમની જ પ્રસાદ-લીલા અને કોષ-લીલાની
અભિવ્યક્તિ છે. ॥ ૧ ॥ હે રાજન! હવે તમે આ પશુઓ જેવી
અવિયેકરૂપી ધારણા (માન્યતા) છોડી દો કે ‘હું મરીશ.’ જેમ
શરીર પહેલાં ન હતું અને હમજાં દેખાય છે અને પાછું ન એ
થઈ જશે, તે શરીરની જેમ તમે પહેલાં ન હતા, તમારો જન્મ
થયો છે અને હવે તમે મરી જશો — એવી વાત નથી. ॥ ૨ ॥
જેમ બીજથી અંકુર અને અંકુરથી બીજની ઉત્પત્તિ થાય છે, તે
જ પ્રમાણે એક શરીરથી બીજા શરીરની અને બીજા શરીરથી
ત્રીજા શરીરની ઉત્પત્તિ થાય છે. પરંતુ તમે નથી તો કોઈનાથી
ઉત્પન્ન થયા કે ન ભવિષ્યમાં પુત્ર-પૌત્રાદિકના શરીરરૂપે
ઉત્પન્ન થશો. અંજિન લાકડાથી સર્વ રીતે અલગ રહે છે —
લાકડાની ઉત્પત્તિ અને વિનાશથી તે સર્વ રીતે અલગ છે, તે જ
રીતે તમે પણ શરીર વગેરેથી સર્વથા અલગ છો. ॥ ૩ ॥

૧. ઝડન્યે પરમાર્થવિનિર્ણયો નામ ।

स्वप्ने यथा शिरश्छेदं पञ्चत्वाद्यात्मनः स्वयम् ।
यस्मात् पश्यति देहस्य तत आत्मा ह्यजोडमरः ॥ ४ ॥

धटे लिङ्गे पथाऽकाश आकाशः स्याद् यथा पुरा ।
अेवं देहे मृते ज्ञवो भ्रष्ट सम्पदते पुनः ॥ ५ ॥

मनः सृजति वै देहान् गुणान्^१ कर्माणि चात्मनः ।
तन्मनः सृजते माया ततो ज्ञवस्य संसृतिः ॥ ६ ॥

स्नेहाधिष्ठानवर्त्यजिनसंयोगे यावदीयते ।
ततो^२ दीपस्य दीपत्वमेवं देहकृतो भवः ।
२४ः सत्त्वतमोवृत्या ज्ञायतेऽथ विनश्यति ॥ ७ ॥

न तत्रात्मा स्वयं ज्योतिर्यो व्यक्ताव्यक्तयोः परः ।
आकाश ईव चाधारो ध्रुवोऽनन्तोपमस्तः ॥ ८ ॥

अेव मात्मानमात्मस्थमात्मनैवामृश प्रभो ।
बुद्ध्यानुमानगर्भिष्या वासुदेवानुचिन्तया ॥ ९ ॥

योहितो विप्रवाक्येन न त्वां पश्यति तक्षकः ।
मृत्यवो नोपधक्ष्यन्ति मृत्युनां मृत्युभीश्वरम् ॥ १० ॥

अहं भ्रष्ट परं धाम भ्रष्टाहं परमं पदम् ।
अेवं समीक्षत्वानमात्मन्याधाय निष्कले ॥ ११ ॥

स्वप्नावस्थामां ऐवु लागे छे के मारुं माथुं कपाई
गयुं छे अने हुं भरी गयो हुं, मने लोको स्मशानमां
बाणी रखा छे; परंतु आ बधी शरीरनी ज अवस्थाओ
देखाय छे, आत्मानी नहीं. देखनारो तो ते बधी
अवस्थाओयी लिन्न, जन्म-मृत्युयी रहित, शुद्ध-शुद्ध-
परमतत्त्वस्वरूप छे. ॥ ४ ॥ जेम घडो कूटी ज्ञवायी आकाश
अगाउनी जेम अण्ड रहे छे, परंतु घटाकाशनी निवृति
घतां लोकोने ऐवु लागे छे के ते आकाशमां मणी गयुं
— वास्तवमां तो ते मणेलुं ज छतुं, ते ज प्रमाणो देह
छुटी जतां ऐवु लागे छे के, जाहो ज्ञव भ्रष्ट थई गयो.
वास्तवमां तो ते भ्रष्ट छतो ज, तेनी अधिकता तो
प्रतीतिमात्र हती. ॥ ५ ॥ मन ज आत्माने माटे शरीर,
विश्व अने कर्मानी कल्पना करे छे; अने ते मननी सुष्ठि
रये छे माया (अविद्या). वास्तवमां ज्ञव माटे संसारयकमां
पडवानुं कारण माया ज छे. ॥ ६ ॥ ज्यां सुधी तेल, तेल
राखवानुं पात्र, दीवेट अने अजिनिनो संयोग रहे छे, त्यां
सुधी दीवामां दीवापशुं छे; ते ज शीते ज्यां सुधी आत्मानो
कर्म, मन, शरीर अने एमनामां रहेवावाणा चैतन्याभास
साथे संबंध रहे छे, त्यां सुधी तेने जन्म-मृत्युना चक्रवामां
भटक्कुं पडे छे अने रणेगुणा, सत्त्वगुणा तथा तमोगुणानी
वृत्तिओयी तेने उत्पन्न थवुं, स्थित थवुं अने नाश थवुं
पडे छे. ॥ ७ ॥ परंतु जेम दीवो बुजाई जतां तत्परूप
तेजनो विनाश थतो नथी, ते ज प्रमाणो संसारनो नाश
थई ज्ञव जतां पक्ष स्वयंग्रकाश आत्मानो नाश थतो नथी.
केम्के, ते कार्य अने कारण, व्यक्त अने अव्यक्त बधाधी
परे छे, ते आकाशनी जेम बधानो आधार छे, नित्य अने
निश्चण छे, ते अनंत छे. खरेखर आत्मानी उपमा आत्मा
ज छे. ॥ ८ ॥

हे राजन्! तमे तमारी विशुद्ध अने विवेकवाणी
बुद्धिने परमात्माना चिंतनयी भरी दो अने स्वयं पोताना
अंतरमां स्थित परमात्मानो साक्षात्कार करो. ॥ ९ ॥ जुओं,
तमे मृत्युओनुं पक्ष मृत्यु छो! तमे स्वयं ईश्वर छो.
आबक्षाना शापथी प्रेरित तक्षक तमने भस्म करी शक्षे
नहीं. तक्षकनी तो वात ज क्यां छे, स्वयं मृत्यु अने
मृत्युओनो समूह पक्ष तमारी नक्षक फर्की नहीं
शके. ॥ १० ॥ तमे आ प्रमाणो अनुसंधान — चिंतन करो के
'हुं ज सर्वनुं अधिष्ठान अेवो परब्रह्म हुं. सर्वाधिष्ठान भ्रष्ट
हुं ज हुं.' आ प्रमाणो तमे तमारी ज्ञाने तमारा वास्तविक,
अलिन्न, अनंत, अण्ड स्वरूपमां स्थित करी दो. ॥ ११ ॥

१. गुणकर्माणि । २. तावदीपस्य ।

દરશાન્તં તક્ષકું પાદે લેલિહાનં વિષાનનૈઃ ।
ન દ્રષ્યસિ શરીરં ચ વિશ્વં ચ પૃથગાત્મનઃ ॥ ૧૨ ॥

એતતે કથિતાં તાત યથાડકતમા^૧ પૃષ્ઠવાન् નૃપ ।
હરેવિશ્વાત્મનશેષાં કિં ભૂયઃ શ્રોતુમિશ્ચસિ ॥ ૧૩ ॥

તે સમયે પોતાની વિષથી જરેલો જીવના લપકારા
લેતો અને પોતાના હોઠ ચાટતો તક્ષક આવીને પોતાના
વિષબર્ધી મુખથી તમને ડસી જાય – તો પણ કોઈ પરવા
નહીં. તમે તમારા આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત થઈને આ શરીરને
તો શું, સંપૂર્ણ વિશ્વને પોતાનાથી વિલ્લન નહીં દેખો. ॥ ૧૨ ॥
આત્મસ્વરૂપ પુત્ર પરીક્ષિત! તમે વિશ્વાત્મા ભગવાનની
લીલા-સંબંધી જે પ્રશ્ન કર્યો હતો તેનો મેં ઉત્તર આપી દીધો,
હવે વધારે શું સાંભળવા હશ્છો છો? ॥ ૧૩ ॥

=★=

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દ્વારશસ્કન્ધે^૨ બ્રહ્મોપદેશો નામ પર્યમોહદ્યાય: ॥ ૫ ॥
બારમા સ્ક્રિપ્ટ-અંતર્ગત બ્રહ્મોપદેશ નામનો પાંચમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

૭૯૪ અધ્યાય

પરીક્ષિતની પરમગતિ, જનમેજયનું સર્પસત્ર અને વેદોના શાખાભેદ

સૂત ઉવાચ

એતનિશાય મુનિનાભિહિતં પરીક્ષિદ
વ્યાસાત્મજેન નિભિલાત્મદશા સમેન ।
તત્પાદમૂલમુપસૃત્ય^૩ નતેન મૂર્ખા
બદ્વાજલિસ્તમિદમાહ્^૪ સ વિષ્ણુરાત: ॥ ૧ ॥

રાજોવાચ^૫

સિદ્ધોઽસ્થયનુગૃહીતોઽસ્મિ ભવતા કરુણાત્મના ।
શ્રાવિતો યર્થ્ય મે સાક્ષાદનાદિનિધનો^૬ હરિ: ॥ ૨ ॥

નાત્યદ્રુતમહુ^૭ મન્યે મહતામચ્યુતાત્મનામ् ।
અશેષુ તાપતમેષુ ભૂતેષુ યદનુગ્રહ: ॥ ૩ ॥

પુરાણસંહિતામેતામશ્રોષમ ભવતો વયમ् ।
પસ્યાં ખલૂતમશ્લોકો ભગવાનનુવષ્યતે ॥ ૪ ॥

સૂતજી કહે છે – શૌનકાદિ ઋષિઓ! વ્યાસનંદન
શ્રીશુક્લેવ મુનિ સમસ્ત ચરાચર જગતને પોતાના આત્મારૂપે
અનુભવ કરે છે અને વ્યવહારમાં ભધાના પ્રત્યે સમદાદિ
રાજર્ષિ પરીક્ષિતે તેમનો ઉપદેશ ખૂબ ધ્યાનથી સાંભળ્યો.
હવે તેઓ મસ્તક નમાવીને થોડા વધારે તેમના ચરણોની
જજીક ખસી આવ્યા તથા હાથ જોડીને તેમની પ્રાર્થના કરવા
લાગ્યા. ॥ ૧ ॥

રાજા પરીક્ષિતે કહ્યું – ભગવન्! આપ કરુણાની
સાક્ષાત્ મૂર્તિ છો. આપે મારા ઉપર પરમકૃપા કરીને
અનાદિ, અનંત, અખંડ, સત્ય ભગવાન શ્રીહરિના સ્વરૂપનું
અને લીલાઓનું વર્ણન કર્યું છે. હવે હું આપની કૃપાથી
પરમ અનુગૃહીત અને કૃતકૃત્ય થઈ ગયો છું. ॥ ૨ ॥
સંસારના પ્રાણીઓ સ્વાર્થ અને પરમાર્થના જ્ઞાનથી શૂન્ય
છે અને વિલિન્ન પ્રકારનાં દુઃખોના દાવાનળમાં બળી રહ્યા
છે. તેમના ઉપર ભગવત્સ્વરૂપ મહાત્માઓનો અનુગ્રહ થવો
એ કોઈ નવી ઘટના અથવા આશ્ર્યની વાત નથી. આ
તો તેમના માટે સ્વાભાવિક છે. ॥ ૩ ॥ મેં અને મારી સાથે
ઘણા લોકોએ આપના મુખારવિંદથી આ શ્રીમદ્ભગવત–
મહાપુરાણનું શ્રવણ કર્યું છે. આ પુરાણમાં ડગલે-ડગલે
ભગવાન શ્રીહરિના તે સ્વરૂપ અને તે લીલાઓનું વર્ણન
થયું છે, જેના ગાનમાં મોટા-મોટા આત્મારામ પુરુષો મળ્યા
રહે છે. ॥ ૪ ॥

૧. યદ્યત્ત્મા । ૨. જ્ઞાન્યે પ્રલયપ્રમાણલક્ષણ । ૩. તત્પાદપદમુપ્યો । ૪. જ્ઞતદિદ્દો । ૫. પરીક્ષિદુવાચ । ૬. સાક્ષાત્કર્મગવાન્મધુસૂદન: । ૭. જ્ઞમિદં ।

भगवंस्तकादिभ्यो मृत्युभ्यो न विभेष्यहम् ।
प्रविष्टो भ्रम निर्वाणमभयं दर्शितं त्वया ॥ ५ ॥

अनुजानीहि मां भ्रमन् वाचं यस्त्राभ्यधोक्षजे ।
मुक्तकामाशयं चेतः प्रवेश्य विसृजाभ्यसून् ॥ ६ ॥

अशानं च निरस्तं मे शानविशाननिष्ठया ।
भवता दर्शितं क्षेमं परं भगवतः पदम् ॥ ७ ॥

सूत उवाच

ईत्युक्तस्तमनुशास्य भगवान् बाह्दरायणिः ।
जगाम भिक्षुभिः सां नरदेवेन पूजितः ॥ ८ ॥

परीक्षिदपि राजर्षिरात्मन्यात्मानमात्मना ।
समाधाय परं दध्यावस्पन्दासुर्यथा तरः ॥ ९ ॥

प्राकूले अहिष्यासीनो गजाकूल उदडमुखः ।
भ्रमभूतो महायोगी निःसङ्खिप्तसंशयः ॥ १० ॥

तक्षकः प्रहितो विप्राः कुञ्जेन द्विजसूनुना ।
हन्तुकामो नृपं गच्छन् ददर्श पथि कश्यपम् ॥ ११ ॥

तं तर्पयित्वा द्रविष्णीर्निवर्त्य विष्णुरिष्टम् ।
द्विजरूपप्रतिष्ठनः कामरूपोदशतृपम् ॥ १२ ॥

भ्रमभूतस्य राजर्षेऽहोऽहिगरलाजिना ।
भ्रम्भूव भस्मसात् सद्यः पश्यतां सर्वदेहिनाम् ॥ १३ ॥

भगवन्! आपे मने अभयपदनो, भ्रम अने आत्मानी ऐक्तानो साक्षात्कार करावी दीधो छे. हवे हु परम शांतिस्वरूप भ्रममां स्थित हुं. हवे मने तक्षक वगेरे कोई पक्ष मृत्युना निमित्तानो अथवा तेनी कोई आपत्तिओनो वय नथी. हुं अभय थई गयो हुं. ॥ ५ ॥ भ्रमन्! हवे आप मने आज्ञा आपो के हुं हवे मारी वाङ्गी बंध करी भौन थई जाउ अने साथे-साथे कामनाओना संज्ञारोथी पक्ष रहित चित्तने इन्द्रियातीत परमात्माना स्वरूपमां विलीन करीने मारा ग्राणोनो त्याग करी दहु. ॥ ६ ॥ आपना हारा उपदेशायेल शान अने विशाननी निष्ठाधी मारुं अशान हुमेशने माटे नष्ट थई गयुं छे. आपे भगवानना परम कल्याणभय स्वरूपनो मने साक्षात्कार करावी दीधो छे. ॥ ७ ॥

८८ सूतक्षु कहे छे – शौनकादि ऋषिओ! राजा परीक्षिते भगवान श्रीशुक्टेवर्णने आ प्रमाणो कहीने बहु प्रेमथी तेमनी पूजा करी पक्षी तेओ परीक्षित पासेथी विद्याय लहीने साथे आवेला त्यागी महात्माओ, भिक्षुकोनी साथे त्यांथी सिध्यावी गया. ॥ ८ ॥ राजर्षि परीक्षित पक्ष कोई भ्रात्य सहायता विना स्वयं पोताना अंतरात्माने परमात्मामां समाडित करी वृक्षनी जेम अविचल थई – ध्यानमन थई बेसी गया. ते समये तेमनो शास-प्रशास पक्ष चालतो न हतो. ॥ ९ ॥ तेओ गंगाजना डिनारा पर पूर्व तरफ अब्र भाग होय ऐवा दर्भना आसन पर उत्तर दिशा तरफ मुख राखी बेका हता. तेमनां आसक्ति अने संशयो तो पहेलेथी ज नष्ट थई चूक्यां हतां. हवे तेओ भ्रम अने आत्मानी ऐक्तात्म भग्नायोगमां स्थित थઈने भ्रमस्वरूप थई गया. ॥ १० ॥

शौनकादि ऋषिओ! मुनिकुमार शूद्रीओ कोध करीने परीक्षितने शाप आयो हतो. हवे तेमनो मोक्षेलो तक्षक नाग राजा परीक्षितने उसवा माटे तेमनी पासे जतो हतो. रस्तामां तेणो कश्यप नामना ऐक भ्रात्यज्ञने जोयो. ॥ ११ ॥ कश्यप भ्रात्यज्ञ सर्पनुं जेर उतारवामां बहु ज निपुण हतो. तक्षके तेने बहु धन आपीने पाछो वाप्यो. (ते परीक्षित पासेथी धन मणिशे तेम समाजने जतो हतो.) तेने राजा पासे जवा न दीधो अने स्वयं भ्रात्यज्ञना रूपमां छुपाईने (ते ईश्वरनुसार रूप लही शक्तो हतो) राजा परीक्षित पासे गयो अने तेमने दंश दीधो. ॥ १२ ॥ राजर्षि परीक्षित तक्षकना उसतां पहेलां ज भ्रममां स्थित थई चूक्या हता. हवे तक्षकना जेरना अजिनिथी तेमनुं शरीर भग्नानी सामे ज बणीने रस्त थई गयुं. ॥ १३ ॥

હાહાકારો મહાનાસીદ્ધ ભુવિ એ દિક્ષુ સર્વત: ।
વિસ્મિતા હિભવનું સર્વે દેવાસુરનરાદ્ય: ॥ ૧૪ ॥

દેવહુનુભયો નેહુર્ગન્ધર્વાભ્સરસો જગુ: ।
વવૃષુ: પુષ્પવર્ધાણિ વિભુધા: ચાધુવાદિન: ॥ ૧૫ ॥

જનમેજ્ય: સ્વપિતરં શ્રુત્વા તક્ષકભક્તિમ્ભ. ।
યથાડજુહાવ સર્વકુદ્રો નાગાનું સત્રે સહ દ્વિજૈ: ॥ ૧૬ ॥

સર્પસત્રે સમિદ્વાગનૌ દહ્યમાનાનું મહોરગાનું ।
દ્વારેન્દ્ર ભયસંવિગ્નસત્કક: શરણાં યયો ॥ ૧૭ ॥

અપશ્યંસત્કકં તત્ત્ર રાજા પારીક્ષિતો દ્વિજાનું ।
ઉવાચ તક્ષક: કુસ્માન્ત દહ્યેતોરગાધમ: ॥ ૧૮ ॥

તં ગોપાયતિ રાજેન્દ્ર શક: શરણમાગતમ્ભ. ।
તેન સંસ્તમિત: સર્પસત્તસ્માગ્નાનૌ પત્ત્યસૌ ॥ ૧૯ ॥

પારીક્ષિત ઈતિ શ્રુત્વા પ્રાહત્ર્યં ઉદારધી: ।
સહેન્દ્રસત્કકો વિપ્રા નાગનૌ કિમિતિ પાત્યતે ॥ ૨૦ ॥

તચ્છુત્વાડજુહુવુર્વિગ્રા: સહેન્દ્ર તક્ષકં મખે ।
તક્ષકાશુ પત્ત્યેહ સહેન્દ્રેણ મરૂત્યતા ॥ ૨૧ ॥

ઈતિ ભ્રત્યોદિતાક્ષેપે: સ્થાનાદિન્દ્ર: પ્રચાલિત: ।
બભૂવ^૧ સમ્ભ્રાન્તમતિ: સવિમાન: સત્કક: ॥ ૨૨ ॥

તં પતનં વિમાનેન સહતકકમભરાત્ ।
વિલોક્યાઙ્ગિરસ: પ્રાહ રાજાનં તં બૃહસ્પતિ: ॥ ૨૩ ॥

નૈષ ત્વયા મનુષ્યેન્દ્ર વધમહૃતિ સર્પરાદ્^૨ ।
અનેન પીતમમૃતમથ વા અજરામર:^૩ ॥ ૨૪ ॥

પૃથ્વી, આકાશ અને બધી દિશાઓમાં મોટો હાહાકાર થયો. દેવતાઓ, અસુરો, મનુષ્યો વળે બધા પરીક્ષિત રાજાની આ પરમ ગતિ જોઈને વિસ્મિત થઈ ગયા. ॥ ૧૪ ॥ દેવતાઓના વાજિંત્રો આપમેળે વાગવા લાગ્યાં. ગન્ધર્વો ગાસરાઓ ગાન કરવા લાગ્યાં. દેવતાઓ ‘સાધુ-સાધુ’ના ધોષ સાથે પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ॥ ૧૫ ॥

જ્યારે જનમેજ્યે સાંભળ્યું કે, તક્ષક મારા પિતાજીને થયો છે, ત્યારે તે બહુ કોષિત થયા. તેઓ બ્રાહ્મણો સાથે વિધિપૂર્વક અજિનુંડમાં સર્પોનો હવન કરવા લાગ્યા. ॥ ૧૬ ॥ તક્ષકે જાહ્યું કે જનમેજ્યના સર્પયજ્ઞના પ્રજજ્યાલિત અજિનમાં મોટા-મોટા મહાસર્પો ભર્સ થઈ રહ્યા છે, ત્યારે તે અત્યંત ભયભીત થઈને દેવરાજ ઈન્દ્રના શરણમાં ગયો. ॥ ૧૭ ॥ અનેક સર્પો ભર્સ થવા છતાં પણ તક્ષક ન આવ્યો, આથી પરીક્ષિતનંદન રાજા જનમેજ્યે બ્રાહ્મણોને કહ્યું કે – ‘બ્રાહ્મણો! હજુ સુધી અધમ એવો તક્ષક કેમ આવીને ભર્સ ન થયો?’ ॥ ૧૮ ॥ બ્રાહ્મણોએ કહ્યું – ‘રાજેન્દ્ર! તક્ષક અત્યારે ઈન્દ્રના શરણમાં ગયો છે અને ઈન્દ્ર તેની રક્ષા કરી રહ્યા છે. તેમણે જ તક્ષકને રોકી લીધો છે, તેથી તે અહીં અજિનુંડમાં ભર્સ થવા આવ્યો નથી.’ ॥ ૧૯ ॥ પરીક્ષિતનંદન જનમેજ્ય બહુ જ બુદ્ધિમાન અને વીર હતા. તેમણે બ્રાહ્મણોની વાત સાંભળીને ઋત્વિજોને કહ્યું કે બ્રાહ્મણો! તમે લોકો ઈન્દ્ર સહિત તક્ષકને અજિનમાં કેમ નથી હોમી દેતા?’ ॥ ૨૦ ॥ જનમેજ્યની વાત સાંભળીને બ્રાહ્મણોએ તે પણમાં ઈન્દ્ર સહિત તક્ષકનું અજિનુંડમાં આહ્વાન કર્યું. તેમણે કહ્યું – ‘અરે તક્ષક! તું મરૂદગણોની સાથે ફરનારા ઈન્દ્રની સાથે આ અજિનુંડમાં તુરત જ આવીને પડી જા.’ ॥ ૨૧ ॥ જ્યારે બ્રાહ્મણોએ આ પ્રમાણે આકર્ષણમંત્રનો પાઠ કર્યો, ત્યારે ઈન્દ્ર પોતાના સ્થાન – સ્વર્ગલોકથી વિચલિત થઈ ગયા. વિમાનમાં બેઠેલા ઈન્દ્ર તક્ષક સહિત ખૂબ ગલરાઈ ગયા અને તેમનું વિમાન ડેલવા લાગ્યું. ॥ ૨૨ ॥ અદ્ભુત બૃહસ્પતિજીએ જોધું કે આકાશમાંથી દેવરાજ ઈન્દ્ર વિમાન અને તક્ષક સાથે જ અજિનુંડમાં પડી રહ્યા છે; ત્યારે તેમણે રાજા જનમેજ્યને કહ્યું - ॥ ૨૩ ॥ ‘હે મનુષ્યોના ઈન્દ્ર! સર્પરાજ તક્ષક નાશ પામવાને યોગ્ય નથી. તે અમૃતપાન કરી ચૂક્યો છે. તેથી તે અજર-અમર છે. ॥ ૨૪ ॥

૧. તત્ત્વેવ ચ જાનાં । ૨. પત્ત્ય: । ૩. અજરોદમર: ।

ज्ञवितं भरणं जन्तोर्गतिः स्वेनैव कर्मणा ।
राजंस्ततोऽन्यो नान्यस्य प्रदाता सुखदुःखयोः ॥ २५ ॥

सर्पयौराज्ञविद्युद्भ्यः क्षुग्रूव्याध्यादिभिर्नृप ।
पञ्चत्वमृक्षते जन्तुर्भुक्त आरब्धकर्म तत् ॥ २६ ॥

तस्मात् सत्रभिदं राजन् संस्थीयेताभियारिकम् ।
सर्पा अनागसो दग्धा जनैर्दिष्टं हि भुज्यते ॥ २७ ॥

सूत उवाच

ईत्युक्तः स तथेत्याह महर्षेभान्यन् वयः ।
सर्पसत्राहुपरतः पूज्यामास वाक्पतिभ् ॥ २८ ॥

सैषा विष्णोर्भामायाऽबाध्ययाऽलक्षणा यथा ।
मुहान्त्यस्यैवात्मभूता भूतेषु गुणवृत्तिभिः ॥ २९ ॥

न यत्र दम्भीत्यभया विराजिता
मायाऽत्मवादेऽसकृदात्मवादिभिः ।
न यद्विवादो विविधस्तदाश्रयो
मनश्च सङ्कल्पविकल्पवृत्ति यत् ॥ ३० ॥

न यत्र सृज्यं सृजतोभयोः परं
श्रेयश्च ज्ञवस्त्रिभिरन्वितस्त्वङ्गम् ॥ ३१ ॥

१. ४ । २. वर्णितः स्वप्नम् ।

राजन्! जगतनां प्राणी पोत-पोताना कर्म अनुसारे ज्ञवन-भरण अने परलोकमां गति प्राप्त करे छे. कर्म सिवाय बीजुं कोई पश्च कोईने पश्च सुख-दुःख आपी शक्तुं नथी. ॥ २५ ॥ जनमेज्य! आम तो घण्टाये लोकोनुं मृत्यु साप, चोर, आग, वीजणी तथा लूभ-तरस, व्यापि वगेरे कारणोदी थाय छे, परंतु आ तो मात्र निभित ज छे. वास्तवमां बधां प्राणी पोतानां प्रारब्ध-कर्म ज भोगवे छे. ॥ २६ ॥ राजन्! तमे अनेक निरपराध सर्पोने बाणी नाख्या, आवा अभियार (प्रतिशोध) पश्चानुं कण मात्र प्राणीओनी हिंसा ज छे. भाटे आ पश्च बंध करी देवो जोईओ. कारण के, जगतनां बधां प्राणीओ पोत-पोतानां प्रारब्ध कर्म ज भोगवे छे. ॥ २७ ॥

सूतज्ञ कहे छे - शौनकादि ऋषिओ! भहर्षि बृहस्पतिज्ञनी वातनुं सन्मान करीने जनमेज्ये कहुं - 'आपनी आक्षा शिरोधार्य छे.' तेमझे सर्पयश बंध करी हीधो अने देवगुरु बृहस्पतिज्ञनी विष्णिपूर्वक पूजा करी. ॥ २८ ॥ ऋषिओ! (जेनाथी, जेना कारणे विद्वान ब्राह्मणे पश्च कोध आव्यो, परीक्षितने शाप आओ, तेमनुं मृत्यु थयुं, पछी जनमेज्यने कोध आव्यो, सर्पो भार्या गया) आ बधी ते ज भगवान विष्णुनी भद्रमाया ज छे. आ मायाने जल्ली शकाती नथी. जे मायाथी भगवाननां स्वरूप ऐवां प्राणीओ पश्च कोधादि गुणवृत्तिओ द्वारा शरीरोमां मोहित थहीने एक-बीजने दुःख आपे छे अने भोगवे छे छतां पोताना प्रयत्नशी तेने टाणी शकाती नथी. ॥ २९ ॥ आ माया कपटी अने दंभी छे, भगवाननी सामे तो ते भूब ज विनयी बनीने, हाथ जोडीने उबी रहे छे, त्यां ते निर्भय थहीने नथी रहेती. परंतु प्रपञ्चमां आवतां ज ते निर्भय बनी जाय छे. ते मायाना संबंधमां आत्मशानी लोको चर्चा करे छे त्यारे अनेक प्रकारना मतभेदो होय छे, परंतु परमात्मामां कोई मतभेद थतो नथी, कारण के, भगवाननी पासे तो संकल्प-विकल्प करनारी वृत्ति रहेती ज नथी अने भन पश्च त्यां पहोची शक्तुं नथी. ॥ ३० ॥ भगवाननुं स्वरूप दिव्य छे, ज्यां ठन्डियो अने ठन्डियो साथे कर्म नथी थतुं वणी, ज्यां ठन्डियो साथे विषयो-पदार्थों पश्च संबद्धता नथी. आ उपरांत अण गुणोने

તદેતદુત્સાહિતબાધ્યબાધક

નિષિધ્ય ચોર્માન્ન^૧ વિરમેત્સ્વયં મુનિઃ ॥ ૩૧ ॥

પરં પદ્ં વૈષ્ણવમામનન્તિ તદ્

યમેતિ નેતીત્યતદુત્સાહિતબાધ્ય

વિસૃજ્ય દૌરાત્મ્યમનન્યસૌહંડા

હદોપગુહ્યાવસિતં સમાહિતૈઃ ॥ ૩૨ ॥

ત એતદધિગયુન્તિ વિષ્ણોર્થત્ત પરમં પદમ् ।

અહું મમેતિ દૌર્જન્યં ન યેધાં દેહગોહજમ् ॥ ૩૩ ॥

અતિવાદાંસિતિક્ષેત નાવમન્યેત કર્યાન ।

ન ચેમં દેહમાશ્રિત્ય વૈરં કુર્વીત કેનચિત્ ॥ ૩૪ ॥

નમો ભગવતે તસ્મૈ કૃષ્ણાયાકુષ્ઠમેધસે ।

યત્પાદામબુરુહૃધ્યાનાત્ સંહિતામધ્યગામિમામ् ॥ ૩૫ ॥

શૌનક ઉવાચ

પैલાદિભિર્વાસશિષ્યૈરેદાચાર્યેર્મહાત્મભિઃ ।

વેદાશ્કતિધાવ્યસ્તાએતત્સૌમ્યાભિધેહિનઃ ॥ ૩૬ ॥

શૂત ઉવાચ

સમાહિતાત્મનો બ્રહ્મન् બ્રહ્માઙ્ગઃ પરમેષ્ઠિનઃ ।

હૃદાકાશાદભૂત્રાદો વૃત્તિરોધાદ् વિભાવ્યતે ॥ ૩૭ ॥

૧. ભોગાન् વિરમેત તન્મુનિઃ । ૨. નેતીત્યસહ્ય ।

ઉત્પન્ન કરેલ અહંકાર પણ નથી તેથી તે ભગવાનમાં વિવશતા (બાધ્ય) કે બાધકભાવ ક્યાંથી સંભવે? આવા ભગવાનના દિવ્ય સ્વરૂપને મનનશીલ મુનિવરો આત્મસાતુ કરીને, અહંકાર, ગુણો અને ઈન્દ્રિયોને ત્યજી ભગવાનના જ સ્વરૂપમાં વિલાર કરે છે ॥ ૩૧ ॥ જે મુમુક્ષુ અને વિચારશીલ પુરુષ પરમપદ સિવાયની વસ્તુનો ત્યાગ કરતો રહીને 'નેતિ-નેતિ' દ્વારા તેનો નિષેધ કરીને એવી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરે છે, જેનો ક્યારેથ ન તો નિષેધ થઈ શકે છે કે ન ત્યાગ. તે જ વિષ્ણુ ભગવાનનું પરમપદ છે; આ વાત બધા મહાત્માઓ અને શ્રુતિઓ અકમતે સ્વીકારે છે. પોતાના ચિત્તને એકાગ્ર કરનારા પુરુષો અંતઃકરણની અશુદ્ધિઓને, અનાત્મ-ભાવનાઓને હરંમેશ માટે મિટાવીને અનન્ય ભાવથી પરિપૂર્ણ હદ્ય દ્વારા તે જ પરમપદનું આલિંગન કરે છે અને તેમાં જ સમાઈ જાય છે ॥ ૩૨ ॥ ભગવાન વિષ્ણુનું આ જ વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે, આ જ તેમનું પરમપદ છે. એની પ્રાપ્તિ એ જ લોકોને થાય છે, જેના અંતઃકરણમાં શરીર માટે અહંકાર નથી. અને ગૃહ વગેરે પદાર્થોમાં મમતા પણ નથી. ખરેખર, સંસારની જ વસ્તુઓમાં 'હું અને મારાપણું' એ જ બદ્ધ મોટી દુર્જનતા છે ॥ ૩૩ ॥ શૌનકજી! જેને આ પરમપદની ઈચ્છા છે, તેણે બીજાની કટુવાળી સહન કરી લેવી અને કોઈનું અપમાન ન કરવું. આ કાશાભંગુર શરીરમાં અહંતા-મમતા કરીને કોઈ પણ પ્રાણી સાથે વેર ન કરવું ॥ ૩૪ ॥ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું જ્ઞાન અનંત છે, તેમનાં ચરણકમળોના ધ્યાનપૂર્વક મેં આ શ્રીમદ્ભાગવત-મહાપુરાણનું અધ્યયન કર્યું છે. હું હવે તેમને નમસ્કાર કરીને આ મહાપુરાણ સમાપ્ત કરું છું ॥ ૩૫ ॥

૨ શૌનકજીએ પૂછ્યું - સાધુશિરોમણિ સૂતજી! વેદવ્યાસજીના શિષ્ય પૈલ વગેરે મહર્ષિ મોટા મહાત્મા અને વેદોના આચાર્ય હતા. તે લોકોએ કેટલા પ્રકારે વેદોનું વિલાઘન કર્યું, એ વાત કૃપા કરીને અમને કહો ॥ ૩૬ ॥

સૂતજીએ કહ્યું - બ્રહ્માન! જે સમયે પરમેષ્ઠિ બ્રહ્માણ પૂર્વસૂચિનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે એકાગ્રચિત થયા, તે સમયે તેમના હદ્યાકાશમાં કણ્ઠ, તાલિવ્ય વગેરે સ્થાનોના સંઘર્થી રહિત એક અત્યંત વિલક્ષણ અનાહત નાદ ઉત્પન્ન થયો. જ્યારે જીવ પોતાની મનોવૃત્તિઓને રોકી લે છે, ત્યારે તેને પણ અનાહત નાદનો અનુભવ થાય છે ॥ ૩૭ ॥

यदुपासनया ब्रह्मन् योगिनो भ्रमात्मनः ।
द्रव्यकियाकारकाख्यं धूत्वा पान्त्यपुनर्भवम् ॥ ३८ ॥

ततोऽभूत्विवृद्धारो योऽव्यक्तप्रभवः स्वराट् ।
पत्तलिङ्गं भगवतो भ्रहणः परमात्मनः ॥ ३९ ॥

श्रुष्णोति य ईमं स्फोटं सुप्तश्रोते च शून्यदेह ।
येन वाग् व्यज्यते यस्य व्यक्तिराकाश आत्मनः ॥ ४० ॥

स्वधाम्नो भ्रहणः साक्षात् वाचकः परमात्मनः ।
स सर्वमन्त्रोपनिषद्देवद्वीजं सनातनम् ॥ ४१ ॥

तस्य ह्यासंस्त्रयो वर्णा अकाराद्या भूगूद्धृ ।
धार्यन्ते यैस्त्रयो भावा गुणानामार्थवृत्तयः ॥ ४२ ॥

ततोऽक्षरसमाम्नायमसृज्द् भगवान्जः ।
अन्तःस्थोऽस्वरस्पर्शाङ्गस्वदीर्घादिलक्षणम् ॥ ४३ ॥

तेनासौ चतुरो वेदांश्चतुर्भिर्वदनैर्विभुः ।
सव्याहतिकान् सोऽकारांश्चातुर्हात्रविवक्षया ॥ ४४ ॥

पुत्रानध्यापयतांस्तु^१ भ्रह्मर्णन् भ्रह्मोविदान् ।
ते तु धर्मोपदेष्टारः स्वपुत्रेभ्यः समादिशन् ॥ ४५ ॥

श्रीनक्ष्म! मोटा-मोटा योगीओ ते ज अनाहत नादनी उपासना करे छे. अने तेना प्रभावथी अंतःकरणना द्रव्य (अधिभूत), किया (अध्यात्म) अने कारक(अधिदैव)उपी विकारने नष्ट करीने ते परम गतिरूप भेदाने प्राप्त करे छे; जेमां जन्म-मृत्युउपी संसारयक नथी. ॥ ३८ ॥ ते ज अनाहत नादथी 'अ'कार, 'उ'कार अने 'म'कारउपी त्रृष्ण मात्राओवाणो उँकार प्रगट थयो. आ उँकारनी शक्तिथी ज प्रकृति अव्यक्तमांथी व्यक्तरूपे परिणात थई जाय छे. उँकार स्वयं पक्षा अव्यक्त अने अनाहत छे अने परमात्मस्वरूप छोवाथी स्वप्नप्रकाश पक्षा छे. जे परम वस्तुने भगवान, ब्रह्म अथवा परमात्माना नामथी कहेवामां आवे छे तेमना स्वरूपनो बोध पक्षा उँकार द्वारा ज थाय छे. ॥ ३९ ॥ ज्यारे श्रवणेन्द्रियनी शक्ति लुप्त थई जाय छे त्यारे पक्षा आ उँकारने — सधारा अर्थाने प्रकाशित करनार स्फोट (शब्दार्थबोध) तत्वने — जे सांभले छे अने सुखुमि अने समाधि अवस्थामां बधाना अत्यावने पक्षा आहे छे, ते ज परमात्मानु विशुद्ध स्वरूप छे. ते ज उँकार परमात्माथी प्रगट थईने वेदरूपी वाळीने अभिव्यक्त करे छे. ॥ ४० ॥ उँकार पोताना आश्रय परमात्मा परश्वरनो साक्षात् वाचक छे अने उँकार ज बधा ज मंत्रो, उपनिषदो अने वेदोनु सनातन बीज छे. ॥ ४१ ॥

श्रीनक्ष्म! उँकारना त्रृष्ण वर्ण छे — 'अ', 'उ' अने 'म'. आ ज त्रृष्णे वर्णो सत्त्व, रक्ष, तम — आ त्रृष्णे गुज्जो, ऋद्ध, यजुः, साम — आ त्रृष्णे नामो; भूः, भुवः, स्वः — आ त्रृष्णे अर्थो अने ज्ञानेत, स्वर्ज, सुखुमि — आ त्रृष्णे वृत्तिओना उपमां त्रृष्ण-त्रृष्णनी संभ्यावाणा भावोने धारणा करे छे. ॥ ४२ ॥ त्यार पक्षी सर्वशक्तिमान ब्रह्माज्ञामे उँकारथी ज चार अंतःस्थ य र ल व, चार उभाक्षर श थ स ह, अ थी मांडीने औ सुधीना स्वरो, क थी म सुधीना स्पर्श व्यंजनो अने छस्व तथा हीर्व वगेरे लक्षणोथी युक्त अक्षरोनो समुदाय उत्पन्न कर्या छे. ॥ ४३ ॥ ते ज वर्णमाणा द्वारा पोताना चार मुखोथी होता, अध्यर्थु, उद्गाता अने ब्रह्म — आ ऋत्विजोना कर्म कहेवानी हजारी उँकार अने व्याहतिओ साथे चार वेद प्रगट कर्या अने पोताना पुत्र ब्रह्मिं, मरीचि वगेरेने वेदाध्ययनमां कुशण जोઈने तेमने वेदोनु शिकणा आप्यु. त्यारे तेमडो पोताना पुत्रोने तेमनु अध्ययन कराव्यु. ते बधा धर्मनो उपदेश करवामां निपुक्ष थई गया. ॥ ४४-४५ ॥

તे पરમપરया પ્રામાસ્તાચ્છિષ્ટૈરૂતગ્રતૈः ।
ચતુર્યુગેષ્યથ વ્યસ્તા દ્વાપરાદૌ મહર્ષિભિः ॥ ૪૬ ॥

કીણાયુષः કીણસત્ત્વાન् દુર્મેધાન् વીક્ષ્ય કાલતઃ ।
વેદાન् બ્રહ્મર્થયો વ્યસ્તન् હદિસ્થાચ્યુતચોદિતઃ ॥ ૪૭ ॥

અસ્મિત્તસ્યન્તરે બ્રહ્મન્ ૧ ભગવાંલોકભાવનઃ ।
બ્રહ્મશાદૈલોકપાલૈર્યાચિતો ધર્મગુમયે ॥ ૪૮ ॥

પરાશરાત્ ૨ સત્ત્વવત્ત્યામંશાંશકલયા વિભુ: ।
અવતીણો મહાભાગ વેદં ચકે ચતુર્વિધમ् ॥ ૪૯ ॥

ऋગથર્વયજુ:સાભાનાં રાશીનુહૃત્ય વર્ગશઃ ।
ચતસ્ય: સંહિતાશ્કે ૩મન્ત્રૈર્મણિગણા ઈવ ॥ ૫૦ ॥

તાસાં ૪ સ ચતુર: શિષ્યાનુપાહૂય મહામતિ: ।
એકેકાં સંહિતાં બ્રહ્મશેકેકસ્મૈ દદૌ વિભુ: ॥ ૫૧ ॥

પૈલાય સંહિતામાદાં બહૂવૃચ્યાખ્યામુવાચ હ ।
વૈશમ્યાયનસર્જાય નિગદાખ્યં ૪ યજુર્ગણમ् ॥ ૫૨ ॥

સાભાનાં ૫ જૈમિનયે પ્રાહ તથા છન્દોગસંહિતામ् ।
અથર્વાજિરસીં નામ સ્વશિષ્યાય સુમન્તવે ॥ ૫૩ ॥

પૈલ: સ્વસંહિતામૂર્યે ઈન્દ્રપ્રમિતયે ૬ મુનિઃ ।
બાજુલાય ચ સોક્ષ્યાહ શિષ્યેભ્ય: સંહિતાં સ્વકામ् ॥ ૫૪ ॥

ચતુર્વા વ્યસ્ત બોધ્યાય યાજ્ઞવલ્ક્યાય ભાર્ગવ ।
પરાશરાયાજિનભિને ઈન્દ્રપ્રમિતિરાત્મવાન્ ૭ ॥ ૫૫ ॥

અધ્યાપયત્ ૮ સંહિતાં સ્વાં માણ્ડુકેયમૃષિ કવિમ् ।
તસ્ય શિષ્યો દેવમિત્ર: સૌભર્યાદિભ્ય ઉચ્ચિવાન् ॥ ૫૬ ॥

શાકલ્યસત્તસુત: સ્વાં તુ પગ્યથા વ્યસ્ત સંહિતામ् ।
વાત્સ્યમુદ્ગલશાલીયગોખલ્યશિશિરેષ્ઠધાત્ ૯ ॥ ૫૭ ॥

જાતૂકષ્ઠર્યશ તચ્છિષ્ટ: સનિરુક્તાં સ્વસંહિતામ् ।
બલાકપૈજવૈતાલવિરજેભ્યો દદૌ મુનિઃ ॥ ૫૮ ॥

ત્યાર પછી તે જ લોકોના નૈષિક બ્રહ્મચારી શિષ્યો-પ્રશિષ્ટો દ્વારા ચારે પુગોમાં સમ્પ્રદાયના રૂપમાં વેદોની રક્ષા ધરી રહી. દ્વાપરના અંતમાં મહર્ષિઓએ તેમનું વિભાજન પણ કર્યું ॥ ૪૬ ॥ જ્યારે બ્રહ્મવેતા ઋષિઓએ જોયું કે, સમયના પ્રભાવથી લોકોનું આપુષ્ય, શક્તિ અને બુદ્ધિ કીણ થઈ ગઈ છે, ત્યારે તેમણે પોતાના હદ્યમાં બિરાજેલા પરમાત્માની પ્રેરણથી વેદોના વિભાગ કર્યા ॥ ૪૭ ॥

શૌનકજી! આ વૈવર્યત મન્વન્તરમાં પણ બ્રહ્મા, શંકર વગેરે લોકપાલોની પ્રાર્થનાથી અભિલ વિશ્વના જીવનદાતા ભગવાને ધર્મની રક્ષા માટે મહર્ષિ પરાશર દ્વારા સત્ત્વવતીના ગર્ભથી પોતાના અંશરૂપ સત્ત્વગુણના અંશ વડે કલાસ્ત્વરૂપ વ્યાસરૂપે અવતાર ગ્રહણ કર્યો છે. પરમ ભાગ્યવાન શૌનકજી! તેમણે જ વર્તમાન પુગમાં વેદના ચાર વિભાગ કર્યા છે. ॥ ૪૮-૪૯ ॥ જેમ મણિઓના સમૂહમાંથી વિભિન્ન જીતના મણિઓને અલગ-અલગ કરી જુદા પાડવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે મહામતિ ભગવાન વ્યાસદેવજીએ મંત્રસમુદ્દાયમાંથી ભિન્ન-ભિન્ન મકરણો પ્રમાણે મંત્રોનો સંગ્રહ કરીને તેમની ઋગ્ય યજુ: સામ અને અર્થર્વ - આ ચાર સંહિતાઓ બનાવી અને પોતાના ચાર શિષ્યોને બોલાવીને પ્રત્યેકને એક-એક સંહિતાનું શિક્ષણ આપ્યું. ॥ ૫૦-૫૧ ॥ તેમણે 'બહૂવૃચ' નામની પહેલી સંહિતા-ઋક્ષસંહિતા પૈલને, 'નિગદ': નામની બીજી યજુ:સંહિતા વૈશમ્યાયનને, સામ શુતિઓની 'છન્દોગસંહિતા' જૈમિનિને અને પોતાના શિષ્ય સુમન્તનું નું 'અથર્વાજિરસંહિતા'નું અધ્યયન કરાવ્યું. ॥ ૫૨-૫૩ ॥ શૌનકજી! પૈલ મુનિએ પોતાની સંહિતાના બે વિભાગ કરીને એકનું અધ્યયન ઈન્દ્રપ્રમિતિને અને બીજાનું બાજુલને કરાવ્યું. બાજુલે પણ પોતાની શાખાના ચાર વિભાગ કરીને તેમને અલગ-અલગ પોતાના શિષ્યો - બોધ, યાજ્ઞવલ્ક્ય, પરાશર અને અજિનમિત્રને ભણાવી. પરમસંયમી ઈન્દ્રપ્રમિતિએ પ્રતિભાશાળી માણ્ડુકેય ઋષિને પોતાની સંહિતાનું અધ્યયન કરાવ્યું. માણ્ડુકેયના શિષ્ય હતા દેવમિત્ર. તેમણે ચૌભારિ વગેરે ઋષિઓને વેદોનું અધ્યયન કરાવ્યું. ॥ ૫૪-૫૫ ॥ માણ્ડુકેયના પુત્રનું નામ શાકલ્ય હતું. તેમણે પોતાની સંહિતાના પાંચ વિભાગ કરીને તેમને વાત્સ્ય, મુદ્ગલ, શાલીય, ગોખલ્ય અને શિશિર નામના શિષ્યોને ભણાવ્યા. ॥ ૫૬ ॥ શાકલ્યના બીજા એક શિષ્ય હતા જાતૂકષ્ઠર્યમુનિ. તેમણે પોતાની સંહિતાના ત્રણ વિભાગ કરીને તત્સંબંધી નિરુક્તની સાથે પોતાના શિષ્ય બલાક, પૈજ, વૈતાલ અને વિરજને ભણાવ્યા. ॥ ૫૮ ॥

૧. તસ્મિન્ । ૨. સૂર્ય । ૩. તત્ । ૪. નિગમાખ્ય । ૫. સામાનિ જૈમિને । ૬. ધ્રમ । ૭. વ્રમતિ । ૮. ઊદ્ગલશાલીયગાણિને શિશિરેષ્ઠધાત્

बाञ्छलिः प्रतिशाखाभ्यो वालभिल्याभ्यसंहिताम् ।
यके बालायनिर्भज्यः^१ कासारश्चैव तां दधुः ॥ ५८ ॥

बहूवृच्याः संहिता वेता एभिर्भविष्यतिर्भिर्भृताः ।
श्रुत्वैतच्छन्दसां व्यासं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५० ॥

वैशम्पायनशिष्या वै चरकाध्यर्थवोडभवन् ।
यच्येन्द्रियलहत्यांहःक्षपणं स्वगुरोर्वतम् ॥ ५१ ॥

याज्ञवल्क्यश्च^२ तद्विष्य आहाहो भगवन् क्रियत् ।
चरितेनाल्पसाराणां चरिष्येऽहं सुदुश्चरम् ॥ ५२ ॥

ईत्युक्तो गुरुरप्याहु कुपितो याह्यतं त्वया ।
विप्रावमन्त्रा शिष्येष्वा मदधीतं त्यज्ञान्विति ॥ ५३ ॥

देवरातसुतः सोऽपि चहृदित्वायज्ञुषां गणम्^३ ।
ततो गतोऽथ^४ मुनयो ददेशुस्तान् यज्ञुर्गणान् ॥ ५४ ॥

यज्ञुपि तितिरा भूत्वा तल्लोलुपत्याऽऽददुः ।
तेत्तिरीया ईति यज्ञुशाखा आसन् सुपेशलाः ॥ ५५ ॥

याज्ञवल्क्यस्ततो भ्रह्मन् छन्दांस्यधिगवेष्यन् ।
गुरोरविद्यमानानि ^५सूपतस्येऽक्षीश्चरम् ॥ ५६ ॥

याज्ञवल्क्य उवाच

ॐ नमो भगवते आदित्यायाभिलज्जगतामात्म-
स्वरूपेष्वा कालस्वरूपेष्वा चतुर्विधभूतनिकायानां
भ्रह्मादिसत्यपर्यन्तानामन्तर्हृदयेषु भहिरपि^६ चाकाश
ईवोपाविनाऽव्यवधीयमानो भवानेक एव क्षण-
लवनिमेषावयवोपचित्संवत्सरगणोनापामादान-
विसर्गाभ्यामिमां लोकयात्रामनुवहति ॥ ५७ ॥

बाञ्छलना पुत्र बाञ्छलिए बधी शाखाओमांथी एक 'वालभिल्या' नामनी शाखा रखी. बालायनि, भज्य अने कासार नामना ते शिष्योंने तेनो अभ्यास कर्या. ॥ ५८ ॥ आ भ्रह्मविष्योंने पूर्वोक्त सम्प्रदाय अनुसार ऋग्वेदसंबंधी बहूवृच्या शाखाओंने धारणा करी. जे मनुष्यो आ वेदोना विभाजननो इतिहास सांभणे छे, ते बधां पापोथी मुक्त थहि जाय छे. ॥ ५० ॥

शौनकज्ञ! वैशम्पायनना थोडा शिष्योंनु नाम हतु चरकाध्यर्थ. आ लोकोंने पोताना गुरुरेवना भ्रह्मत्यागा. पापनु प्रायश्चित्त करवा माटे एक प्रतनु अनुष्ठान कर्यु. तेथी तेमनु नाम 'चरकाध्यर्थ' पड्यु. ॥ ५१ ॥ वैशम्पायनना एक शिष्य याज्ञवल्क्य मुनि पश्च छता. तेमणे पोताना गुरुरेवने कह्यु - 'अहो भगवन्! आ चरकाध्यर्थ ब्राह्मणो तो बहु अल्प शक्ति परावे छे. तेमना प्रतपालनयी लाभ शो छे? हुं तमारा प्रायश्चित्त माटे बहु आकरी तपस्या करीश.' ॥ ५२ ॥ याज्ञवल्क्यमुनिनी आ वात सांभणीने वैशम्पायनमुनिने कोष आवी गयो. तेमणे कह्यु, 'बस-बस, चूप रहो. तमारा जेवा ब्राह्मणोंनु अपमान करवावाणा शिष्यनी मारे कोई ज़रूर नथी. जुओ, अत्यार सुधी तमे जे मारी पासेथी अध्ययन कर्यु छे तेनो ज़ल्दीयी ज़ल्दी त्याग करी दो अने अहीयी चाल्या 'ज्ञानो.' ॥ ५३ ॥ याज्ञवल्क्यज्ञ देवरातना पुत्र छता. तेओ गुरुज्ञनी आशा मणतां ज गुरुज्ञामे भक्षावेला यज्ञुर्वेदनु वमन (उलटी) करीने त्यांथी चाल्या गया. ज्यारे मुनिओंने ज्येष्ठु के याज्ञवल्क्ये तो यज्ञुर्वेदनु वमन करी नाह्यु त्यारे तेमना चित्तमां ऐवी लालसा पेदा थहि के, 'अमे लोकी कोई रीते आने ग्रहण करी लहीभे.' परंतु ब्राह्मण थहिने ओडी कङ्गेला मंत्रोने ग्रहण करवा अनुचित छे ऐवुं समझने तेओ तेतर पक्षी बनी गया अने ते संहितानु ग्रहण करी लीधु. तेथी यज्ञुर्वेदनी ते शाखा अत्यंत सुंदर 'तेत्तिरीय' शाखाना नामे ग्रसिद्ध थहि. ॥ ५४-५५ ॥ शौनकज्ञ! हवे याज्ञवल्क्यज्ञामे विचार्यु के हुं ऐवी श्रुतिओं प्राप्त कर्ण, जे मारा गुरुज्ञ पासे न होय. तेना माटे तेमणे भगवान सूर्यदेवनु अनुष्ठान कर्यु. ॥ ५६ ॥

याज्ञवल्क्यज्ञ आ प्रमाणे अनुष्ठान करे छे - हुं औंकारस्वरूप भगवान सूर्यदेवने नमस्कार करे छु. तमे संपूर्ण जगतना आत्मा अने कालस्वरूप छो. भ्रह्माधी मांडीने वनस्पति सुधीना जेटला पक्ष जरायुज, अंडज, स्वेदज अने उद्दिभिज्ज - चार प्रकारना प्राक्षी छे, ते व्यापाना अंदर अने बहार आकाशनी जेम व्याप रहीने पक्ष आप उपाविना धर्माथी असंग रहेवावाणा अहितीय भगवान जे छो. आप ज बाहु, लव, निमेष वगेरे

१. वाताय० । २. व्यल्क्यस्तु । ३. गणान् । ४. गत्याध्य । ५. सोप० । ६. वरिष्ठ ।

यदુ^१ હ વાવ વિબુધિર્ભ સવિતરદસ્તપત્યનુસવન-
મહરહરામનાયવિધિનોપતિષ્ઠમાનાનામખિલહુરિત-
વૃજિનબીજાવભર્જન ભગવતઃ સમભિધીમહિ
તપનમહુડલમ् ॥ ૬૮॥ ય ઈહ વાવ સ્થિરચર-
નિકરાણાં નિજનિકેતનાનાં મનઈન્દ્રિયાસુગણા-
નાત્મનઃ સ્વયમાત્માન્તર્યામી પ્રચોદયતિ ॥ ૬૯॥ ય
એવેમં લોકમતિકરાલવદનાન્યકારસંજ્ઞાજગર-
ગ્રહગિલિતં^૨ મૃતકમિવ વિચેતનમવલોક્યાનુક્ષ્યયા
પરમકારુણિક ઈક્ષયૈવોત્થાધ્યાહરહરનુસવનં શ્રેયસિ
સ્વધર્માધ્યાત્માવસ્થાને પ્રવર્તયત્વવનિપતિરિવાસાધૂનાં
ભયમુદીરયત્તાટતિ ॥ ૭૦॥ પરિત આશાપાલૈસતત્ત્ર
તત્ત્ર કુમલકોશાજ્જલિભિરૂપહતાઈણાઃ ॥ ૭૧॥ અથ ઈ
ભગવંસતવ ચરણલિનયુગલં
ઉત્ત્રિભુવનગુરુભિર્વન્દિતમહમયાતયામયજુઃકામ
ઉપસરામીતિ ॥ ૭૨॥

સૂત ઉવાચ

એવ સ્તુતઃ સ ભગવાન् વાજિરૂપધરો હરિઃ ।
યજુંધ્યયાતયામાનિ મુનયેકદાતુ પ્રસાદિતઃ ॥ ૭૩॥

યજુભિરકરોચ્છાખા દશપત્ય શતૈર્વિભુઃ ।
જગૃહુર્વાજસંયસ્તાઃ કાષ્વમાધ્યન્દિનાદ્ય: ॥ ૭૪॥

જૈમિને: સામગ્રસ્યાસીતુ સુમન્તુસતનયો મુનિઃ^૩ ।
સુન્યાંસ્તુ તત્સુતસ્તાભ્યામેકેકાં પ્રાહ સંહિતામ् ॥ ૭૫॥

૧. યદુત । ૨. વગૃહીતં । ૩. વળુરભિરભિવં । ૪. મુનેઃ ।

* ૬૭, ૬૮, ૬૯ – આ ગ્રંથ વાક્યો દ્વારા કુમશ: ગાયત્રી મંત્રના ‘તત્સવિતુર્વરેણ્યમ्’, ‘ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ’ અને ‘ષયો યો ન: પ્રચોદયાત’ – આ ગ્રંથોની વ્યાખ્યા કરીને ભગવાન સૂર્યની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે.

અવયવોથી બનતા સંવત્સરો દ્વારા અને જલના આદાન-
પ્રદાન દ્વારા બધા લોકોની જીવનયાત્રા ચલાવો છે. ॥ ૬૭ ॥

પ્રભુ! આપ બધા દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ છો. જે લોકો
દરરોજ વેદવિધિથી આપની ઉપાસના કરે છે, તેમનાં બધાં
પાપો અને દુઃખોના બીજને આપ ભર્મ કરી નાખો છો.
સૂર્યદેવ! તમે સમગ્ર સૃષ્ટિના મૂળકારણ અને સમસ્ત
એચ્યાંના સ્વામી છો. તેથી હું આપના આ તેજોમય મંડળનું
પૂરી એકાગ્રતાથી ધ્યાન કરું છું. ॥ ૬૮ ॥ તમે સર્વના આત્મા
અને અંતર્યામી છો. જગતમાં જેટલા ચરાચર પ્રાણી છે, બધા
તમારા જ આશ્રિત છે. તમે જ તેમનાં અચેતન મન, ઈન્દ્રિયો
અને પ્રાણોના પ્રેરક છો.* ॥ ૬૯ ॥

આ લોક તો દરરોજ અંધકારડુપી અજગરના વિકરણ
મુખમાં પડીને અચેત અને મુડદા – જેવો થઈ જાય છે. તમે
પરમ કરુણાસ્વરૂપ છો, તેથી કૃપા કરીને પોતાની દાસ્તિમાત્રથી
એને ચેતન કરી દો છો અને પરમ કલ્યાણની સાધના એવા
સમય-સમયના (ત્રણો કણના) ધર્માનુષ્ઠાનોમાં લગડી
આત્માભિમુખ કરો છો. જેમ રાજા દુષ્ટ લોકોને ભયભીત
કરતો રહીને પોતાના રાજ્યમાં વિચરતો રહે છે, તે જ પ્રમાણે
તમે ચોર અને દુષ્ટ લોકોને ભયભીત કરતા રહીને વિચરણ
કરો છો. ॥ ૭૦ ॥ ચારે બાજુ બધા દિક્ષપાલો ડગલે-ડગલે
કુમળની કળી જેવી અંજલિઓથી તમને અર્થ પ્રદાન કરે
છે. ॥ ૭૧ ॥ ભગવન્દ! હું ત્રણો લોકના ગુરુજનો દ્વારા વન્દિતા
આપનાં બન્ને ચરણકમળોના શરણમાં આવ્યો છું, જેથી મને
એવા યજુર્વેદની પ્રાપ્તિ થાય જે હજુ સુધી કોઈને પ્રાપ્ત ન
થયો હોય. અર્થાત્, જે તદ્દન નવો હોય. ॥ ૭૨ ॥

સૂતજી કહે છે – શૌનકાદિ ઋષિઓ! જ્યારે
યાજવલ્કયમુનિએ ભગવાન સૂર્યદેવની આ પ્રમાણો સ્તુતિ કરી,
ત્યારે તેઓ તેમની સામે અશ્વરૂપે પ્રગટ થયા અને તેમને
યજુર્વેદના તે મંત્રોનો ઉપદેશ કર્યો જે અત્યાર સુધી કોઈને
પણ પ્રાપ્ત ન હતા. ॥ ૭૩ ॥ ત્યાર પછી યાજવલ્કયમુનિએ
યજુર્વેદના અસંખ્ય મંત્રોથી તેની પંદર શાખાઓની રચના
કરી. તે જ વાજસનેયી શાખાના નામે પ્રસિદ્ધ છે. તે શાખાઓને
કષ્ટ, માધ્યાદ્દિન વગેરે ઋષિઓએ ગ્રહણ કરી. ॥ ૭૪ ॥

એ વાત હું પહેલાં જ કરી ચૂક્યો છું કે મહર્ષિ કૃષ્ણ-
દૈપાયને જૈમિનિમુનિને સામસંહિતાનું અધ્યયન કરાવ્યું. તેમના
પુત્ર હતા સુમન્તુ મુનિ અને પૌત્ર હતા સુન્વાન્દ જૈમિનિ મુનિએ
પોતાના પુત્ર અને પૌત્રને એક-એક સંહિતા ભણાવી. ॥ ૭૫ ॥

સુકર્મા ચાપિ તચ્છિષ્ય: સામવેદતરોર્મહાન् ।
સહલસંહિતાભેદે ચકે સામનાં તતો દ્વિજઃ ॥ ૭૬॥

હિરણ્યનાભ: કૌશલ્ય: પौષ્યજિજ્ઞશ્ચ સુકર્મણઃ ।
શિષ્યો જગૃહતુશાન્ય આવન્યો પ્રલિવિતામઃ ॥ ૭૭॥

ઉદ્દીચ્યા: સામગ્ના: શિષ્યા આસન્ન પરચશતાનિવૈ ।
પૌષ્યજ્ઞયાવન્યોશાપિ તાંશ્ચ પ્રાચ્યાન્ન પ્રચક્ષતે ॥ ૭૮॥

લૌગાક્ષિર્માર્જલિ:^૧ કુલ્ય: કુસીદ: કુક્ષિરેવ ચ ।
પૌષ્યજિજિશિષ્યા જગૃહુ: સંહિતાસ્તે^૨ શતં શતમ् ॥ ૭૯॥

કૃતો હિરણ્યનાભસ્ય ચતુર્વિશતિસંહિતા: ।
શિષ્ય ઉચે સ્વશિષ્યેભ્ય: શેષા આવન્ય આત્મવાન् ॥ ૮૦॥

જેમિનિમુનિના એક શિષ્યનું નામ હતું સુકર્મા. તેઓ એક મહાન પુરુષ હતા. જેમ એક વૃક્ષમાં અનેક શાખાઓ હોય છે તે જ પ્રમાણે સુકર્માએ સામવેદની એક હજાર સંહિતાઓ બનાવી. ॥ ૭૬ ॥ સુકર્માના શિષ્ય કોશલદેશનિવાસી હિરણ્યનાભ, પૌષ્યજિજિ અને બ્રહ્મવેતાઓમાં શ્રેષ્ઠ આવન્યજીએ તે શાખાઓનો અભ્યાસ કર્યો. ॥ ૭૭ ॥ પૌષ્યજિજિ અને આવન્યના પાંચસો શિષ્ય હતા. તેઓ ઉત્તર દિશાના નિવાસી હોવાને કારણે ઔદીચ્ય સામવેદી કહેવાય છે. એમને પ્રાચ્ય સામવેદી પણ કહે છે. તેમણે એક-એક સંહિતાનું અધ્યયન કર્યું. ॥ ૭૮ ॥ પૌષ્યજિજિના બીજા પણ શિષ્યો હતા - લૌગાક્ષિ, માંગલિ, કુલ્ય, કુસીદ અને કુક્ષિ. આ બધાએ સો-સો સંહિતાઓનો અભ્યાસ કર્યો. ॥ ૭૯ ॥ હિરણ્યનાભના શિષ્ય હતા કૃત. તેમણે પોતાના શિષ્યોને ચોવીસ સંહિતાઓ બદ્ધાવી. નાડીની સંહિતાઓ પરમ સંપરી આવન્યજીએ પોતાના શિષ્યોને આપી. આ પ્રમાણે સામવેદનો વિસ્તાર થયો. ॥ ૮૦ ॥

—★—

ઈતિ શ્રીમહભાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દ્વાદશસ્કન્દ્યે^૩ વેદશાખાપ્રાણ્યનં નામ ષષ્ઠોડધ્યાય: ॥ ૬ ॥
ભારમા સ્કંધ-અંતર્ગત વેદોની શાખાની રચના નામનો છઢો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

સાતમો અદ્યાય

અર્થર્વવેદની શાખાઓ અને પુરાણોનાં લક્ષણો

સૂત ઉપાય

અર્થર્વવિત્તસુમન્તુશ શિષ્યમધ્યાપયત્ત^૧ સ્વકામ્ ।
સંહિતાં સોડપિ પથ્યાય વેદદર્શાય ચોક્તવાન્ ॥ ૧ ॥

શૌકલાયનિર્બબલિમોદોષ: પિપ્પલાયનિ: ।
વેદદર્શસ્ય શિષ્યાસ્તે પથ્યશિષ્યાનથો શૃષ્ટુ ॥ ૨ ॥

કુમુદ: શુનકો બ્રહ્મન્ જાજલિશાખાપર્વવિત્ત ।
બલ્લુ: શિષ્યોડથાજિરસ: સૈન્ધવાયન એવ ચ ।
અધીયેતાં સંહિતે દ્વે સાવર્ણ્યધાસ્તથાપરે ॥ ૩ ॥

સૂતજી કહે છે - પ્રિય પરીક્ષિત! શૌનકાદિ ઋષિઓ! હું કહી ચૂક્યો છું કે, અર્થર્વવેદના શાતા સુમન્તુ મુનિ હતા. તેમણે પોતાની સંહિતા પોતાના પ્રિય શિષ્ય કબન્ધને બદ્ધાવી. કબન્ધે તે સંહિતાના બે ભાગ કરીને પથ અને વેદદર્શને બદ્ધાવી. ॥ ૧ ॥ વેદદર્શના ચાર શિષ્ય હતા - શૌકલાયનિ, બ્રહ્મબલિ, મોદોષ અને પિપ્પલાયનિ. હવે પથજીના શિષ્યોનાં નામ કહું છું - ॥ ૨ ॥ શૌનકજી!
પથજીના ત્રણ શિષ્ય હતા - કુમુદ, શુનક અને અર્થર્વવેદા જાજલિ. અજિરા ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા શુનકજીના બે શિષ્ય હતા - બળુ અને સૈન્ધવાયન. તે લોકોએ બે સંહિતાઓનું અધ્યયન કર્યું. અર્થર્વવેદના આચાર્યોમાં આ સિવાય સૈન્ધવાયનાદિના શિષ્ય સાવર્ણ્ય વગેરે તથા નશત્રકલ્ય, શાન્તિ, કશ્યપ, અજિરસ વગેરે અનેક વિદ્વાનો

૧. લૌકાક્ષિર્માર્જલિ: ૨. સંહિતા દિશાતં । ૩. શિષ્યાનધ્યાપત્ત સ્વકામ્ ।

નક્ષત્રકલ્પः શાન્તિશ કશ્યપાઙ્ક્રિરસાદ્યः ।
એતે આથર્વણાચાર્યાઃ શૃષ્ટુ પૌરાણિકાન् મુને ॥ ૪ ॥

ત્રયારુણિઃ કશ્યપશ સાવર્ણિરકૃતપ્રણાઃ ।
વૈશમ્યાયનહારીતો^૧ ખડુ વૈ પૌરાણિકા ઈમે ॥ ૫ ॥

અધીયન્ત વ્યાસશિષ્યાત् સંહિતાં મતિપ્તિરૂપુભાત् ।
એકેકામહમેતેષાં શિષ્યઃ સર્વાઃ સમધ્યગામ્ ॥ ૬ ॥

કશ્યપોઽહં ચ સાવર્ણી રામશિષ્યોઽકૃતપ્રણાઃ ।
અધીમહિ રેવ્યાસશિષ્યાચ્યતસો મૂલસંહિતાઃ ॥ ૭ ॥

પુરાણાલક્ષણાં બ્રહ્મન् બ્રહ્મિભિર્નિર્પિતમ् ।
શૃષ્ટુષ્ય બુદ્ધિમાન્ત્રિત્ય વેદશાસ્ત્રાનુસારતઃ ॥ ૮ ॥

સર્ગોઽસ્યાથ વિસર્ગશ્વ વૃત્તી રક્ષાન્તરાણિ ચ ।
વંશો વંશાનુચરિતં સંસ્થા હેતુરપાશ્રયઃ ॥ ૯ ॥

દશભિર્લક્ષણોર્યુક્તાં પુરાણાં તદ્વિદો વિદુઃ ।
કેવિત્ પર્યવિધં બ્રહ્મન् મહદલ્પવ્યવસ્થયા ॥ ૧૦ ॥

અવ્યાકૃતગુણાક્ષોભાન્મહતસ્ત્રિવૃતોઽહમઃ ।
ભૂતમાત્રેન્દ્રિયાર્થાનાં સમ્મવઃ સર્ગ ઉચ્યતે ॥ ૧૧ ॥

પુરુષાનુગૃહીતાનામેતેષાં વાસનામયઃ ।
વિસર્ગોઽયં સમાહારો બીજાદ્ બીજં ચરાચરમ् ॥ ૧૨ ॥

વૃત્તિર્ભૂતાનિ ભૂતાનાં ચરાણામચરાણિ ચ ।
કૃતા સ્વેન નૃણાં તત્ત્ર કામાચ્યોદનયાપિ વા ॥ ૧૩ ॥

બીજા પણ થયા. હવે હું તમને પુરાણના આચાર્યો વિશે
કહું છું તે સાંભળો. ॥ ૩-૪ ॥

શૌનકજી! પુરાણોના છ આચાર્યો પ્રસિદ્ધ છે -
ત્રયારુણિ, કશ્યપ, સાવર્ણિ, અકૃતપ્રણા, વૈશમ્યાયન અને
હારીત. ॥ ૫ ॥ આ લોકો મારા પિતાજી પાસેથી એક-એક
પુરાણ-સંહિતા ભર્યા હતા. અને મારા પિતાજીએ સ્વયં
ભગવાન વ્યાસજી પાસે તે સંહિતાઓનું અધ્યયન કર્યું હતું.
મેં તે છ યે આચાર્યો પાસેથી બધી જ સંહિતાઓનું અધ્યયન
કર્યું હતું. ॥ ૬ ॥ તે છ સંહિતાઓ સિવાય બીજી પણ ચાર
મૂળ સંહિતાઓ હતી. તેમનું પણ કશ્યપ, સાવર્ણિ,
પરશુરામજીના શિષ્ય અકૃતપ્રણા અને તે બધાની સાથે મેં
વ્યાસજીના શિષ્ય શ્રીરોમહર્ષજી પાસેથી (જે મારા પિતા
હતા) અધ્યયન કર્યું હતું. ॥ ૭ ॥

શૌનકજી! મહર્ષિઓએ વેદ અને શાસ્ત્રો પ્રમાણો
પુરાણોનાં લક્ષણ કહ્યાં છે. હવે તમે સાવધાન થઈને તેનું
વર્ણન સાંભળો. ॥ ૮ ॥ શૌનકજી! પુરાણોના પારદર્શી
વિદ્બાનો કહે છે કે પુરાણોનાં દશ લક્ષણ છે - સર્ગ, વિસર્ગ,
વૃત્તિ, રક્ષા, મન્વન્તર, વંશ, વંશાનુચરિત, સંસ્થા (પ્રલય),
હેતુ (જાતિ) અને અપાશ્રય. કોઈ-કોઈ આચાર્યો પુરાણોનાં
પાંચ લક્ષણ માને છે. બન્ને વાતો બરાબર છે, કેમકે,
મહાપુરાણોમાં દશ લક્ષણ હોય છે અને નાનાં પુરાણોમાં
પાંચ. વિસ્તાર કરીને દશ કહે છે અને સંકેપ કરીને
પાંચ. ॥ ૮-૧૦ ॥ (હવે એમનાં લક્ષણ સાંભળો,) જ્યારે
મૂળ પ્રકૃતિના ગુણો વિકાર પામવાથી મહત્તત્ત્વ ઉત્પન્ન
થાય છે. મહત્તત્ત્વથી તામસ, રાજસ અને વૈકારિક
(સાત્ત્વિક) ત્રણ પ્રકારનો અહંકાર તેમજ તે અહંકારથી
શબ્દાદિ પાંચ તન્માત્રાઓ, હન્દ્રિયો અને વિષયોની ઉત્પત્તિ
થાય છે. આ જ ઉત્પત્તિકમનું નામ 'સર્ગ' છે. પરમેશ્વરના
અનુગ્રહથી સુદ્ધિનું સામર્થ્ય મ્રાપ્ત કરીને મહત્તત્ત્વ વગેરે
પૂર્વકર્મો અનુસાર (બલીબૂરી વાસનાઓથી અને) એક
બીજમાંથી જેમ બીજું ઉત્પન્ન થાય છે તેમ પ્રવાહદૃપે થયેલા
ચરાચર (સ્થાવર-જંગમ) પ્રાણી-સમુદ્ધાયની સુદ્ધિને 'વિસર્ગ'
કહે છે. ॥ ૧૨ ॥ ચર પ્રાણીઓ(શરીરથી હલન-ચલન
કરવાવાળા)ના શરીર-પોષણ ('વૃત્તિનું')નું સાધન સર્વ-
સાધારણ રીતે તો જડ પદાર્થો માનવામાં આવ્યા છે, જેમાં
અનાજ-કળ-હૂલનો સમાવેશ થાય છે; આ ઉપરાંત ચર
પ્રાણીઓના દૂધ વગેરે પણ મનુષ્યોએ કેટલાંક તો
સ્વભાવવશ, કામના અનુસાર નક્કી કરી લીધાં છે અને
કેટલાંક શાસ્ત્ર અનુસાર છે. ॥ ૧૩ ॥

૧. શિષ્યપાયનો । ૨. વ્યાસપુત્રાશ્રતસો ।

रक्षाच्युतावतारेहा विश्वस्यानु युगे युगे ।
तिर्युमत्यर्थिदेषु हन्यन्ते पैसत्रयीद्विषः ॥ १४ ॥

मन्वन्तरं मनुर्द्वा मनुपुत्राः सुरेश्वरः १ ।
ऋषयोऽशावतारश्च हरेः षड्विषमुच्यते ॥ १५ ॥

राजां भ्रमप्रसूतानां वंशस्त्रैकालिकोऽन्ययः ।
वंशानुचरितं तेषां वृत्तं वंशधराश्च ये ॥ १६ ॥

नैमित्तिकः प्राकृतिको नित्य आत्यन्तिको लयः ।
संस्थेति कविभिः प्रोक्ता यतुर्धाऽस्य स्वभावतः ॥ १७ ॥

हेतुर्ज्ञवोऽस्य सर्गादेवविद्याकर्मकारकः ।
यं चानुशयिनं प्राहुरव्याहृतमुतापरे ॥ १८ ॥

व्यतिरेकान्ययो यस्य ज्ञानत्स्वज्ञसुषुभिषु ।
मायामयेषु तद् भ्रम ज्ञववृत्तिष्पाश्रयः ॥ १९ ॥

पदार्थेषु यथा द्रव्यं सन्मात्रं उपनामसु ।
बीजादिपञ्चतान्तासु ह्यवस्थासु युतायुतम् ॥ २० ॥

विरमेत यदा चित्तं हित्या वृत्तित्रयं स्वयम् ।
योगेन वा तदाऽक्तमानं वेदेहाया निवर्तते ॥ २१ ॥

भगवान् दरेक पुण्यमां पशु-पक्षी, मनुष्य, ऋषि, देवता वगेरेना उपमां अवतार ग्रहण करीने अनेक लीलाओं करे छे. ए ज अवतारोमां तेओ वेहमार्गना विशेषीओनो संहार पक्ष करे छे. तेमनी आ अवतार-लीला विश्वनी रक्षा माटे-होय छे, तेथी तेनु नाम 'रक्षा' छे. ॥ १४ ॥ मनु, देवता, मनुपुत्रो, ठान्द्र, सप्तर्थि अने भगवानना अंशावतार - आ छ वातोनी विशेषता होय तेने 'मन्वन्तर' कहे छे. ॥ १५ ॥ भ्रष्टाचार्यी जेटला राजाओ उत्पन्न थया छे, तेमनी भूत, भविष्य अने वर्तमानकाणनी संतान-परंपराने 'वंश' कहे छे. ते राजाओना तथा तेमना वंशजोनी कथाने 'वंशानुचरित' कहेवामां आवे छे. ॥ १६ ॥ आ विश्वभ्रष्टांडनो स्वाभाविक ज प्रलय थई जाय छे. तेना चार लेट छे - नैमित्तिक, प्राकृतिक, नित्य अने आत्यन्तिक - आ चार प्रकारनो प्रलय थाय छे. तत्पक्ष विद्वानो अने ज 'संस्था' कहे छे. ॥ १७ ॥ पुराणोना लक्षणमां 'हेतु' नामथी जेनो व्यवहार थाय छे, ते ज्ञव ज छे. कारण के, वास्तवमां ते ज सर्ग-विसर्ग वगेरेनो हेतु छे अने अविद्यावश अनेक प्रकारनां कर्मोमां ते इसाई गयो छे. जे लोको तेने येतन्यप्रथानी दृष्टिए जुअे छे, तेओ तेने 'अनुशयी' अर्थात् प्रकृतिमां शयन करवावाणी कहे छे; अने उपाधिनी दृष्टिए जेवावाणी तेने अव्याहृत अर्थात् प्रकृतिरूप कहे छे. ॥ १८ ॥ ज्ञवनी वृत्तिओना ज्ञान विभाग छे - ज्ञानत, स्वभ अने सुषुप्ति. आ अवस्थाओमां तेमना अभिमानी विश्व, तेजस अने ग्राहना मायामय उपमां प्रतीत थाय छे अने आ अवस्थाओथी पर तुरीयतत्त्वना उपमां पक्ष लक्षित थाय छे, ते ज भ्रम छे; तेने ज अही 'अपाश्रय' शब्दथी कहेवामां आव्यु छे. ॥ १९ ॥ नामविशेष अने उपविशेषी युक्त पदार्थो पर विचार करीए तो ते सत्तामात्र वस्तुना उपमां सिद्ध थाय छे. तेमनी विशेषताओ लुप्त थई जाय छे. भरेखर तो ते सत्ता ज ते विशेषताओना उपमां पक्ष प्रतीत थई रही छे अने तेनाथी लिन्न पक्ष. भराभर ते ज न्याये शरीर अने विश्व-भ्रष्टांडनी उत्पत्तिथी मांडीने मृत्यु अने महाप्रलय पर्यन्त जेटली पक्ष विशेष अवस्थाओ छे तेमना उपमां परम सत्परम भ्रम ज प्रतीत थई रह्यु छे अने ते तेमनाथी सर्वथा पृथक् पक्ष छे. आ ज वाक्य-लेदथी अधिकान अने साक्षीरूपे भ्रम ज सर्वनु आश्रयतात्प छे. ॥ २० ॥ ज्ञाने चित्त स्वयं आत्मविचार अथवा योगाभ्यास द्वारा सत्यगुण, रजेगुण, तमोगुण संबन्धी व्यावहारिक वृत्तिओ तथा ज्ञानत, स्वभ वगेरे स्वाभाविक वृत्तिओनो त्याग करीने उपराम थई जाय छे त्यारे शांत वृत्तिमां 'तत्परमसि' वगेरे महावाक्यो द्वारा आत्मक्षाननो उद्य थाय छे. ते समये आत्मक्षानी पुरुष अविद्याजनित कर्मवासना अने कर्मप्रवृत्तिओथी निवृत्त थई जाय छे. ॥ २१ ॥

એવંલક્ષણલક્ષ્યાણિ પુરાણાનિ પુરાવિદઃ ।
મુનયોડણાદશ પ્રાહુ: કુલ્લકાનિ મહાન્તિ ચ ॥ ૨૨ ॥

બ્રાહ્મં પાદં વૈષ્ણવં ચ શૈવં લૈક્ષણ સગારુડમ् ।
નારદીયં ભાગવતમાણનેયં સ્કાન્દસંજીતમ् ॥ ૨૩ ॥

ભવિષ્યં ભ્રઘવૈર્વત માર્કષ્ટેયં સવામનમ् ।
વારાહં માત્સ્યં કૌર્મ ચ ભ્રઘાડાખ્યમિતિ ત્રિપદ ॥ ૨૪ ॥

ભ્રઘનિદં^૧ સમાખ્યાતં શાખાપ્રણયનં મુને: ।
શિષ્યશિષ્યપ્રશિષ્યાણં ભ્રઘતેજોવિવર્ધનમ् ॥ ૨૫ ॥

શૌનકાદિ ઋષિઓ! પુરાતત્ત્વવેત્તા ઐતિહાસિક વિદ્વાનોએ આ જ લક્ષણો હારા પુરાણોની આ પ્રમાણે ઓળખ બતાવી છે. આવાં લક્ષણોથી યુક્ત નાના-મોટાં અદ્ભુત પુરાણ છે. ॥ ૨૨ ॥ તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે – ભ્રઘપુરાણ, પદ્મપુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ, શિવપુરાણ, લિંગપુરાણ, ગરુડપુરાણ, નારદપુરાણ, ભાગવતપુરાણ, અજિનપુરાણ, સ્કાન્દપુરાણ, ભવિષ્યપુરાણ, ભ્રઘવૈર્વતપુરાણ, માર્કષ્ટેપુરાણ, વામનપુરાણ, વરાહપુરાણ, મત્સ્યપુરાણ, કુર્મપુરાણ અને ભ્રમાંડપુરાણ. ॥ ૨૩-૨૪ ॥ શૌનકજી! વ્યાસજીની શિષ્યપરંપરાએ જે પ્રમાણે વેદસંહિતા અને પુરાણસંહિતાઓનું અધ્યયન-અધ્યાપન, વિજાળન વગેરે કર્યું તે મેં તમને કહી સંભળાવ્યું. આ પ્રસંગને સાંબળનાર અને વાંચનારના ભ્રઘતેજની અભિવૃદ્ધિ થાય છે. ॥ ૨૫ ॥

ઇતિ શ્રીમત્બાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દ્વારદીસ્કન્દને^૨ સપ્તમોડધ્યાય: ॥ ૭ ॥

બારમા સ્કેન-અંતર્ગત સાતમો અધ્યાય સમાપ્ત.

આઠમો અદ્યાય

માર્કષ્ટેયજીની તપસ્યા અને વરદાન-પ્રાપ્તિ

શૌનક ઉવાચ

સૂત જીવ ચિરં સાધો વદ નો વદતાં વર ।
તમસ્યપારે ભ્રમતાં નૃષ્ણાં ત્વં પારદર્શન: ॥ ૧ ॥

આહુશ્રિરાયુષમૃષિં મૃકુષ્ટતનયં જના: ।
ય: કલ્પાન્તે ઉર્વરિતો યેન ગ્રસ્તમિદ્ય જગત્ ॥ ૨ ॥

સ વા અસ્મત્કુલોત્પત્ર: કલ્પેડસ્મિન્ભાર્ગવર્ધભ:^૩ ।
નૈવાધુનાપિ ભૂતાનાં સમ્પ્લવ: કોડપિ જાયતે ॥ ૩ ॥

એક એવાર્ણવે ભાભ્યન્ન દર્શ પુરુષં કિલ ।
વટપત્રપુટે તોકું શયાનાં ત્વેકમન્દુતમ્ ॥ ૪ ॥

શૌનકજીએ કહ્યું – સાધુ શિરોમણિ સૂતજી! તમે ચિરંછીવી રહો. ખરેખર, આપ વક્તાઓમાં ત્રેણ છો. જે લોકો સંસારના અપાર અંધકારમાં ભટકી રહ્યા છે, તેમને તમે ત્યાંથી બહાર કાઢીને પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરાવી દો છો. તમે કૃપા કરીને અમારા એક પ્રશ્નનો ઉત્તર આપો. ॥ ૧ ॥ લોકો કહે છે કે, મૃકુષ્ટ ઋષિના પુત્ર માર્કષ્ટેય ઋષિ દીર્ઘાયું છે અને જ્યારે જગતનો નાશ કરનાર પ્રલય સંપૂર્ણ જગતને ભરબી ગયો હતો, ત્યારે પણ તેઓ બચી ગયા હતા. ॥ ૨ ॥ પરંતુ સૂતજી! તેઓ તો આ જ કલ્પમાં અમારા જ વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા એક બૃગુ-વંશી છે, અને જ્યાં સુધી અમે જાણીએ છીએ, આ કલ્પમાં અત્યાર સુધી કોઈ પ્રલય થયો નથી. ॥ ૩ ॥ આવી સ્થિતિમાં એ વાત કઈ રીતે સત્ય હોઈ શકે છે કે જે સમયે સધળી પૃથ્વી પ્રલયકાળના સમુદ્રમાં ઝૂભી ગઈ હતી, ત્યારે માર્કષ્ટેયજી તેમાં ગોથાં ખાઈ રહ્યા હતા અને તેમણે અક્ષયવટના એક પાંડા ઉપર અત્યંત અદ્ભુત અને સૂતેલા બાલમુકુન્દનાં દર્શન કર્યા હતાં. ॥ ૪ ॥

૧. ભ્રઘનેતત્ત્વમાં । ૨. ડકન્દે વેદરાખપ્રણયનાં । ૩. ભાર્ગવોત્તમઃ ।

अेष नः संशयो भूयान् सूत कौतूहलं यतः ।
तं नश्छिन्धि महायोगिन् पुराणेष्वपि सम्मतः ॥ ५ ॥

सूत उवाच

प्रश्नस्त्वया महर्षेऽयं कृतो लोकभाषणः ।
नारायणकथा यत्र गीता क्लिमलापह ॥ ६ ॥

प्रामद्विज्ञातिसंस्कारो मार्कषेयः पितुः कुमात् ।
छन्दांस्यधीत्य धर्मेण तपःस्वाध्यायसंयुतः ॥ ७ ॥

बृहद्ब्रतधरः शान्तो जटिलो वल्कलाभरः ।
बिभ्रत् कमङ्गलुं दण्डमुपवीतं समेखलभ् ॥ ८ ॥

कृष्णाञ्जिनं साक्षसूत्रं कुशांश्च नियमर्थये ।
अग्न्यकुरुविप्रात्मस्वर्चयन् सन्ध्ययोर्हरिभ् ॥ ९ ॥

सायं प्रातः स गुरवे भैक्ष्यमाहत्य वाग्यतः ।
बुभुजे गुर्वनुशातः सकृतो चेदुपोषितः ॥ १० ॥

अेवं तपस्त्वाध्यायपरो वर्णाणामयुतायुतम् ।
आराधयन् हृषीकेशं जिज्ये मृत्युं सुदुर्जयम् ॥ ११ ॥

भृत्या भृगुर्भवो^१ दक्षो भृत्यपुत्राश्च ये परे ।
नृदेवपितृभूतानि तेनासन्नतिविस्मिताः ॥ १२ ॥

इत्यं बृहद्ब्रतधरस्तपस्त्वाध्यायसंयमैः ।
दध्यावधोक्षजं योगी ध्वस्तकलेशान्तरात्मना ॥ १३ ॥

तस्यैवं युग्मज्ञतश्चित्तं महायोगेन योगिनः ।
व्यतीयाय महान् कालो मन्वन्तरघडात्मकः ॥ १४ ॥

सूतः! अमारा मनमां मोटो संदेह छे अने आ वातने जाग्रवा अमे बहु आतुर छीओ. तमे महान योगी छो, पुराणीओमां बहु ज आदरणीय छो. इपा करीने तमे अमारो आ संदेह दूर करो. ॥ ५ ॥

सूतःअे कहुं – शौनकज्ञ! तमे बहु सुंदर प्रश्न कर्यो छे. आनाधी लोकोनो भ्रम दूर थई जशे. अने बधाधी मोटी वात तो ए छे के, आ क्यामां भगवान नारायणानो महिमा छे. जे मनुष्य आनो पाठ करे छे, तेनां बधां अनिष्टो दूर थई जाय छे. ॥ ६ ॥ शौनकज्ञ! मृक्षुड ऋषिओ पोताना पुत्र मार्कषेयना बधा संस्कारो यथासमय उर्धा हता. मार्कषेयज्ञ विषिपूर्वक वेदोनुं अध्ययन करीने तपस्या अने स्वाध्याययी सम्पन्न थई गया हता. ॥ ७ ॥ तेओ आञ्जन ब्रह्मर्थनुं प्रत लहीने शांतभावे रहेता हता. भस्तक पर जटा हती, वल्कल ज पारण करता हता, हाथमां दंड-कमङ्ग धारण करता हता, शरीर पर पश्चोपवीत अने भेखला शोभती हती. ॥ ८ ॥ काणुं मृगर्थम्, रुद्राक्षमाणा अने कुश (दर्ब) – आ तेमनी संपत्ति हती. आ बधु तेमको पोताना आञ्जन ब्रह्मर्थ-प्रतनी पूर्ति भाटे ज अहला कर्यु हतुं, तेओ सायंकाण अने प्रातःकाणे अग्निहोत्र, सूर्योपस्थान, गुरुवंदना, भ्रामणोनो सत्कार, मानसपूजा अने 'हुं परमात्मानुं ज स्वरूप हुं' आ प्रकारनी दृढ भावना वगेरे दारा भगवाननी आराधना करता हता. ॥ ९ ॥

सवार-सांज भिक्षा लावीने गुरुदेवना चरणोमां अर्पण करी देता अने मौन रहेता. गुरुजनी आशा थाय तो ज एक वार लोङ्गन करी लेता, अन्यथा उपवास. ॥ १० ॥ मार्कषेयज्ञ आ प्रमाणे तपस्या अने स्वाध्यायमां तत्पर रहीने करोडो वर्षों सुधी भगवाननी आराधना करी अने आ रीते तेमको मोटा-मोटा योगीओ भाटे पक्ष हुर्लभ ऐवा मृत्यु पर विजय प्राप्त करी लीधो. ॥ ११ ॥ मार्कषेयज्ञ ए मेजवेला मृत्यु परना विजयने जोઈने भ्रह्माज्ञ, भृगुर्ऋषि, भगवान शंकर, दक्ष प्रजापति तथा भ्रह्माज्ञना अन्य पुत्रो, मनुष्यो, देवताओ, पितृओ तथा अन्य बधा प्राणीओने आश्रय थयुं. ॥ १२ ॥ आञ्जन ब्रह्मर्थ-प्रतधारी अने योगी मार्कषेयज्ञ आ प्रमाणे तपस्या, स्वाध्याय अने संपर्म वगेरे दारा अविद्या वगेरे बधां हुँधोने पर करीने शुद्ध अंतःकरणीयी इन्द्रियातीत परमात्मानुं ध्यान करवा लाग्या. ॥ १३ ॥ योगी मार्कषेयज्ञने महायोग दारा पोतानुं चित भगवानमां जोडीने साधना करतां-करतां छ मन्वन्तरो वीती गयां. ॥ १४ ॥

१. ज्वो भृगुः ।

એતત् પુરન્થરો શાત્વા સમમેદસ્મિનુ કિલાન્તરે ।
તપોવિશક્તિં ભ્રમનારેભે તદ્વિધાતનમ् ॥ ૧૫॥

ગન્ધર્વાપ્સરસ: કામં વસન્તમલયાનિલૌ ।
મુનયે પ્રેષયામાસ રજ્જ્ઞોકમદૌ તથા ॥ ૧૬॥

તે વે તદાશ્રમં જગુહિમાદ્રે: પાર્શ્વ ઉતરે^૧ ।
પુષ્પભદ્રા નદી યત્ર ચિત્રાઘ્યા ચ શિલા વિભો ॥ ૧૭॥

તદાશ્રમપદે^૨ પુષ્પં પુષ્પદુમલતાચિચિતમ् ।
પુષ્પદિજકુલાકીર્ણ પુષ્પામલજલાશયમ् ॥ ૧૮॥

મતભ્રમરસકીતં મતકોડિલકૂજિતમ् ।
મતબહિનટાટોપં મતદિજકુલાકુલમ् ॥ ૧૯॥

વાયુ: પ્રવિષ્ટ આદાય હિમનિર્જરશીકરાન् ।
સુમનોભિ: પરિષ્ઠકતો વવાવુતમ્ભયનુ સ્મરમ् ॥ ૨૦॥

ઉદ્યર્યન્દ્રનિશાવકત્ર: પ્રવાલસ્તબકાલિભિ: ।
ગોપદુમલતાજાલેસત્ત્રાસીત્ કુસુમાકર:^૩ ॥ ૨૧॥

અન્ધીયમાનો ગન્ધર્વેર્ગીતવાદિત્રયૂથકૈ: ।
અદૃશ્યતાત્ત્રાપેધુ: સ્વઃસત્ત્રીયૂથપતિ: સ્મર: ॥ ૨૨॥

બ્રહ્મન्! આ સાતમા મન્વન્તરમાં જ્યારે ઈન્દ્રને
આ વાતની જાણ થઈ ત્યારે તેઓ માર્કિષેયના તપથી અનેક
જાતની શંકાઓ કરીને લયભીત થઈ ગયા. તેથી તેમણે
તેમની તપસ્યામાં વિધ ઊંબું કરવાનો પ્રયાસ શરૂ
કર્યો. ॥ ૧૫ ॥

॥ શૌનકજી! ઈન્દ્ર માર્કિષેયજીની તપસ્યામાં વિધ
નાંખવા માટે તેમના આશ્રમ પર ગન્ધર્વો, અપ્સરાઓ,
કામદેવ, વસંતત્રણુ, મલયાનિલ, લોલ અને મહે
મોકલ્યા. ॥ ૧૬ ॥ ભગવન્! તે બધા ઈન્દ્રની આજ્ઞા
અનુસાર હિમાલયના ઉત્તર તરફ આવેલા અને પુષ્પભદ્રા
નદી ડિનારે આવેલા તેમના આશ્રમ પર ગયા. તે આશ્રમ
પાસે જ ચિત્રા નામની એક શિલા છે. ॥ ૧૭ ॥ શૌનકજી!
માર્કિષેયજીનો આશ્રમ અતિ પવિત્ર છે, તેની ચારે બાજુ
ફળ-કૂલથી બરપૂર વૃક્ષોની હારમાળા છે. તે વૃક્ષોની
જાડીમાં જુદાં જુદાં સ્થાનોમાં પુષ્પાત્મા ઋષિઓનાં
નિવાસસ્થાન છે. ત્યાં બધી ઋષ્ટુઓમાં એક-સરખા રહેતા
નિર્મણ અને પવિત્ર જળથી બરપૂર સરોવરો છે. ॥ ૧૮ ॥
ક્યાંક મદોન્મત કોયલો પંચમસ્વરમાં ‘કુહુ-કુહુ’ ટહુકા કરી
રહી છે, ક્યાંક મદોન્મત મોર પોતાની પાંખો ફેલાવીને
કલાપૂર્ણ નૃત્ય કરી રહ્યા છે, તો ક્યાંક બીજાં પદ્માઓનાં
ટોળાં કલરવ કરી રહ્યાં છે. ॥ ૧૯ ॥ માર્કિષેયમુનિના આવા
પુનિત આશ્રમમાં ઈન્દ્રના મોકલેલા વાયુએ પ્રવેશ કર્યો.
ત્યાં તેના દ્વારા શીતળ જરણાઓનાં જળબિન્હુઓને લઈ
સુગંધિત પુષ્પોથી વ્યાપ્ત, કામદેવને જગાડનારો વાયુ વહેવા
લાગ્યો. ॥ ૨૦ ॥ કામદેવના પ્રિય મિત્ર વસંતે પણ પોતાની
માયા ફેલાવી. સંધ્યાનો સમય હતો. તે સમયે ચન્દ્રમાનો
પ્રકાશ ધીરે-ધીરે પ્રસરી રહ્યો હતો. હજારો-હજારો ડાળીઓ-
વાળાં વૃક્ષો લતાઓનું આલિંગન ગ્રાપ કરીને જમીન સુધી
ગૂકી રહ્યાં હતાં. નવી-નવી ફૂપળો, ફળો અને ફૂલોનાં
ગ્રૂમખાંની અનેરી શોલા હતી. ॥ ૨૧ ॥ વસંતનું સામ્રાજ્ય
જોઈને કામદેવે પણ ત્યાં પ્રવેશ કર્યો. તેની સાથે ગાવા-
બજાવનારા ગન્ધર્વોનાં ટોળે-ટોળાં આવી રહ્યાં હતાં, તેની
ચારેબાજુ ઘણી બધી સ્વર્ગની અપ્સરાઓ આવી રહી હતી
અને તેમાં એક કામદેવ તેમનો સરદાર હતો. તેના હાથમાં
પુષ્પોનું ધનુષ અને તેના ઉપર સમ્મોહન વગેરે બાળ
ચઢાવેલાં હતાં. ॥ ૨૨ ॥

૧. ઉત્તરમ् । ૨. તત્ત્વાશ્રમો । ૩. સુપ્રમાકર: ।

हुत्याजिनं समुपासीनं^१ दृष्टुः शक्तिकुराः ।
भीलिताकं दुराधर्षं मूर्तिभिवानलम् ॥ २३ ॥

ननुतुलस्य पुरतः स्त्रियोऽथो गायका जगुः ।
मृदज्जीवापणवैर्वादं चकुर्मनोरमम् ॥ २४ ॥

सन्देहेऽस्त्रं स्वधनुषि कामः पञ्चमुखं तदा ।
मधुर्मनो रजस्तोक ईन्द्रभृत्या व्यक्तमयन् ॥ २५ ॥

कीर्त्याः पुर्विकस्थल्याः कन्दुकैः स्तनगौरवात् ।
भूशमुद्दिग्नमध्यायाः केशविक्रंसितलक्षः ॥ २६ ॥

ईतस्ततो भ्रमद्दृष्टेश्वलन्त्या अनुकन्दुकम् ।
वायुर्जहार तद्वासः सूक्ष्मं त्रुटितमेखलम् ॥ २७ ॥

विसर्ज तदा बाणं मत्वा तं स्वर्जितं स्मरः ।
सर्व तत्राभवन्मोघमनीशस्य यथोदयमः ॥ २८ ॥

त ईत्यमप्कुर्वन्तो मुनेस्ततेजसा मुने ।
द्वामाना निवृतुः प्रबोध्यादिभिवार्भकाः ॥ २९ ॥

ईतीन्द्रानुयरैर्भृत्यन् धर्षितोऽपि महामुनिः ।
यन्नागादहमो भावं न तर्ज्येत्रं महत्सु हि ॥ ३० ॥

ते समये मार्केष्टेयमुनि अजिनहोत्र करीने बंध नेत्रे भगवाननी उपासना करी रहा हता. तेओ ऐटला तेजस्वी हता, जाणे स्वयं अजिनहेव ज साक्षात् मूर्तिमान थઈने बेठा होय! तेमने जोतां ज जशाई आवतुं हतुं के ऐमने पराजित करवा बहु कठाछा छे. ईन्द्रना आशाकारी सेवकोंने मार्केष्टेयमुनिने आवी अवस्थामां जोया. ॥ २३ ॥ हवे अप्सराओ तेमनी सामे नाचवा लागी. गन्धर्वो मधुर गान करवा लाग्या. तो ऐटलाक मधुर स्वरमां मृदंग, वीणा, ढोल वगेरे वाजां वागडवा लाग्या. ॥ २४ ॥ शौनक्ष्मि! हवे कामदेवे तेना पुष्पथी बनेला धनुष्य पर शोषण, दीपन, समोहन, तापन अने उन्माद नामनुं पांच मुखवाणुं बाण चढायुं. जे समये ते निशान ताकी रहो हतो, ते समये ईन्द्रना सेवक वसंत अने लोल मार्केष्टेयमुनिनुं मन विचलित करवा भाटे प्रथल करी रहा हता. ॥ २५ ॥ तेमनी सामे ज पुंजिकस्थली नामनी आप्सरा दणओ लहीने रमवा लागी. स्तनोना भारथी तेनी कमर घडी ज लयकती हती, डेशमां गृथेलां सुंदर-सुंदर पुष्पोनी माणाओ विभेराईने परती पर पडी रही हती. ॥ २६ ॥ क्यारेक-क्यारेक तेनी मदभरी दृष्टि आम तेम भमती हती. तेनी आंखो क्यारेक दणानी साथे आकाश तरक, क्यारेक जमीन तरक अने क्यारेक हथेलीओ तरक करी रही हती. ते बहु ज हावभाव साथे दण तरक दोडी रही हती त्यारे तेनो कन्दोरो (कटि-मेखला) तूटी पड्यो अने वायुओ तेनी साडी शरीर परथी अलग करी दीधी. ॥ २७ ॥ कामदेवे आने उपयुक्त समय समझने, (जाणे के हवे में मार्केष्टेय मुनिने छती लीआ छे) तेमना उपर पोतानुं बाण छोड़युं. परंतु तेनुं कांઈ चाल्युं नही. मार्केष्टेयमुनि पर तेनो प्रथल (असमर्थ अने मंदभागी मनुष्यना प्रथलनी जेम) निष्फल गयो. ॥ २८ ॥

शौनक्ष्मि! मार्केष्टेयमुनि अपार तेजस्वी हता. कामदेव, वसंत वगेरे आव्या तो ऐटला भाटे हता के, तेमने तपस्याथी भए करी दृष्टिए; परंतु हवे तेमना तेज्यी बणवा लाग्या अने ते बराबर एदी रीते लाग्या, जेम नानाना छोकराओ सुतेला सापने जगाडीने लागी जाय. ॥ २९ ॥ शौनक्ष्मि! ईन्द्रना सेवकोंने आ रीते मार्केष्टेयज्ञने पराजित करवा प्रथल कर्यो, परंतु तेओ जरा पछा विचलित न थया. ऐटलुं ज नहि, तेमना मनमां आना कारहो स्तेज अहंकार पण न थयो. साचुं ज छे, महापुरुषोने भाटे आ कई आश्वर्यनी वात छे? ॥ ३० ॥

देख्वा निस्तेजसं कामं सगणां भगवान् स्वराट् ।
श्रुत्यानुभावं श्रव्येविस्मयं समग्रात् परम् ॥ ३१ ॥

तस्यैव युवज्ञतश्चितं तपःस्वाध्यायसंयमैः ।
अनुग्रहायाविरासीत्तरनारायणो हरिः ॥ ३२ ॥

तौ शुक्लकृष्णौ नवकृजलोचनौ ।
यतुर्भुजौ रौरववल्कलाभ्यरौ ।
पवित्रपाणी उपवीतकं त्रिवृत् ।
कमङ्गलुं दण्डमृजुं च वैष्णवम् ॥ ३३ ॥

पद्माक्षमालामुत जन्मार्जनं ।
वेदं च साक्षात्तप एव उपिष्ठौ ।
तपतिद्वार्पिशज्जरोचिष्ठा ।
प्रांशु ध्यानौ विबुधर्घभार्चितौ ॥ ३४ ॥

ते वे भगवतो रूपे नरनारायणावृष्टी ।
देख्वोत्थायादरेषोच्यैर्ननामाङ्गेन^१ दण्डवत् ॥ ३५ ॥

स तत्सन्दर्शनानन्दनिर्वृतात्मेन्द्रियाशयः ।
हस्तरोमाश्रुपूर्णाक्षो न सेषे तावुदीक्षितुम् ॥ ३६ ॥

उत्थाय प्राङ्गलिः प्रब्रह्म औत्सुक्यादाशिलपत्रिप ।
नमो नम ईतीशानौ भभाषे गद्गदाक्षरः^२ ॥ ३७ ॥

तयोरासनमादाय पादयोरवनिःश्च च ।
अर्हेषोनानुलेपेन धूपमाल्यैरपूज्यत् ॥ ३८ ॥

ज्यारे देवराज ईन्द्रे ज्ञेयुं के, कामदेव पोतानी सेना साथे निस्तेज-हताश थह्ने पाछो आव्यो छे, अने तेहो मार्कडेयज्ञना प्रभाव विशे ज्ञाइयुं त्यारे तेने बहु आश्र्य थयुं ॥ ३१ ॥

शौनकः! मार्कडेयमुनि तपस्या, स्वाध्याय, धारणा, ध्यान अने समाधि द्वारा चित्तने भगवानमां परोववानो प्रयत्न करता रह्या. हवे तेमना पर कृपा-प्रसादनी वृष्टि करवा माटे मुनिज्ञनोनां नेत्रो अने मनने हरी लेनारा नरोत्तम नर अने भगवान नारायण प्रगट थया ॥ ३२ ॥ ते बन्नेमां एकनुं शरीर गौरवर्णनुं हतुं अने बीजनुं श्याम. बन्नेनां नेत्रो ताजां भीखेलां कमण जेवां कोमण अने विशाळ हतां. चार-चार भुजाओ हती. एके मृगर्चर्म पहेयुं हतुं तो एके वल्कल. हाथमां दर्ल अने गणामां ऋषा-ऋषा सूत्रनां पञ्चोपवीत शोभी रहां हतां. तेमणे हाथमां कमङ्गल अने दंड धारणा कर्या हता ॥ ३३ ॥ कमणबीजनी माणा अने सूक्ष्म जंतुओने हटाववा माटे हाथमां चामर हता. ब्रह्माण, ईन्द्र वगेरेना पक्षा पूज्य भगवान नर-नारायण कदमां थोडा ऊचा अने वेदने धारणा करेला हता. तेमना शरीरनी कान्ति वीजणी जेवी (पीणा-पीणा रंगनी) चणकी रही हती. तेओ स्वयं तपनी साक्षात् मूर्ति जेवा हता ॥ ३४ ॥ ज्यारे मार्कडेयमुनिए— ज्ञेयुं के भगवानना साक्षात् स्वरूप नर-नारायण ऋषि पधार्या छे, त्यारे तेओ तुरंत ज खूब आदर-भावथी ऊबा थह्ने गया अने पृथ्वी पर पडीने तेमने साधांग प्रशाम कर्या ॥ ३५ ॥ भगवानना दिव्य दर्शनथी तेमने एटलो आनंद थयो के, तेमना रोमे-रोम, तेमनी बधी ईन्द्रियो अने अंतःकरण शांतिना समुद्रमां स्नान करवा लाग्यां, शरीरमां रोमांच थयो, नेत्रोमां अश्रु छलकातां भगवाननां दर्शन पक्षा न करी शक्या ॥ ३६ ॥ त्यार पछी तेओ हाथ ज्ञेयीने ऊबा थह्ने गया. तेओ शरीरना प्रत्येक अंगथी जाणे भगवानने प्रक्षमी रहा हता. तेमना हृदयमां एटली उत्सुकता हती के जाणे भगवानने आखिंगन करी लेशे. तेओ कांઈ बोली ज न शक्या, गद्गद वाणीथी मात्र एटलुं ज कह्युं — ‘प्रङ्गाम! प्रङ्गाम.’ ॥ ३७ ॥ त्यार पछी तेमणे बन्नेने आसन पर बेसाड्या, खूब प्रेमथी तेमना चरण पञ्चाण्या अने अर्ध, चंदन, धूप अने पुण्यमाणा वगेरेथी तेमनी पूजा करी ॥ ३८ ॥

१. वीक्ष्योत्थायाऽ । २. ऋक्षरम् ।

सुखमासनमासीनो प्रसादाभिमुखौ मुनी ।
पुनरानन्यं पादाभ्यां गरिष्ठाविदमध्रवीत् ॥ ३८ ॥

मार्केत्य उवाच

इ वर्णये तव विभो यदुदीरितोऽसुः
संस्पन्दते तमनु वाऽमनहन्त्रियाणि ।
स्पन्दन्ति वै तनुभृतामजशर्वयोश्च
स्वस्याप्यथापि भजतामसि भावबन्धुः ॥ ४० ॥

मूर्ती इमे भगवतो भगवस्त्रिलोक्याः
क्षेमाय तापविरमाय च मृत्युजित्यै ।
नाना बिभर्घ्यवितुमन्यतनूर्यथेदं
सृष्ट्या पुनर्ग्रससि सर्वमिवोर्णनाभिः ॥ ४१ ॥

तस्यावितुः स्थिरयरेशितुरङ्गिभूलं
यत्स्थं न कर्मगुणकालरुजः स्पृशन्ति ।
यद् वै स्तुवन्ति निनमन्ति यजन्त्यभीक्षणं
ध्यायन्ति वेदहृदया मुनयस्तदाप्त्यै ॥ ४२ ॥

नान्यं तवाऽद्वयुपन्यादपवर्गमूर्तेः
क्षेमं जनस्य परितोभिय ईश विद्वः ।
ब्रह्मा बिभेत्यलमतो द्विपरार्धधिष्ठयः
कालस्य ते उमुत तत्कृतभौतिकानाम् ॥ ४३ ॥

तद् वै अजाभृतपियस्तव पादमूलं
हित्वेहमात्मच्छहि चात्मगुरोः परस्य ।
देहाद्यपार्थमसदन्त्यमभिशमात्रं
विन्देत ते तद्दि सर्वमनीषितार्थम् ॥ ४४ ॥

बगवान् नर-नारायण द्वापर्युर्वक आसन पर बिराजेला
हता अने मार्केत्येष्ठ पर हृपा-प्रसादनी वृष्टि करी रक्षा
हता. पूजा पठी मार्केत्यमुनिए ते सर्वश्रेष्ठ मुनिवेशभारी
बगवान् नर-नारायणना चरणोमां प्रश्नाम् कर्या अने आ
प्रमाणे स्तुति करी. ॥ ३८ ॥

मार्केत्यमुनिए कहुं – भगवन्! हुं अल्पक्ष छाव
आपना अनंत महिमानुं वर्णन कर्त रीते करी शक्तु? आपनी
प्रेरणाथी ज संपूर्ण प्राणीओ ब्रह्मा, शंकर तथा मारा
शरीरमां प्राणशक्तिनो संचार थाय छे अने पठी तेना द्वारा
ज वाणी, मन तथा इन्द्रियो पक्ष पोताना कार्यमां प्रवृत्त
थाय छे. आ प्रमाणे बधाना प्रेरक अने परम स्वतंत्र होया
छतां पक्ष आप आपनी भजित करवावाणा लक्ष्मीना प्रेम-
पारथी बंधायेला छो. ॥ ४० ॥ प्रभु! आपे मात्र विश्वनी
रक्षा माटे मत्स्य, कूर्म वज्रे अवतारो लीधा छे, ते ज
प्रमाणे आपे आ बन्ने उप पक्ष त्रिलोकना कल्याण माटे,
तेमनां हुःभोनी निवृत्ति अने संसारना प्राणीओने मृत्यु
पर विजय प्राप्त कराववा माटे ग्रहण कर्या छे. आप रक्षा
तो करो ज छो अने करोणियानी जेम पोतानामांथी ज आ
विश्वने प्रगट करो छो अने पठी स्वयं पोतानामां ज लीन
पक्ष करी लो छो. ॥ ४१ ॥ आप चराचरनुं पालन अने
नियमन करवावाणा छो. हुं आपना चरणोमां प्रश्नाम करें
छुं. जे आपना चरणोनुं शरण ग्रहण करी ले छे, तेमने
कर्म, गुण अने काण द्वारा उत्पन्न हुःभो स्वर्ण पक्ष करी
शक्तां नथी. वेदोना मर्मज्ञ मध्य-मुनिए आपने प्राप्त
करवा माटे निरंतर आपनुं स्तवन, वन्दन, पूजन अने
ध्यान कर्या करे छे. ॥ ४२ ॥ प्रभु! छवनी चारे बाजु
भयनी बोलबाला छे. बीजाओनी तो वात ज शी, स्वयं
ब्रह्माङ्ग पक्ष आपना कालस्वरूपथी अत्यंत भयभीत रहे
छे, केमेके, तेमनुं आयुष्य पक्ष सीमित – मात्र बे परार्थ
(एक परार्थ – एकडा पठी सत्तर भीडावाणो अंड)नुं ज
छे, पठी तेमना बनावेला बौतिक शरीरवाणा प्राणीओ
विशे तो कहेतुं ज शुं? आवी स्थितिमां आपना
चरणकमणनुं शरण लीधा सिवाय बीजे कोई परम कल्याण
तथा सुख-शांतिनो उपाय अमने सूजतो नथी, कारण के,
आप स्वयं ज भोक्तृप छो. ॥ ४३ ॥ भगवन्! आप
समस्त छवोना परम गुरु, सर्वश्रेष्ठ अने सत्य शानस्वरूप
छो. तथी आत्मस्वरूपने ढांकी देनारा शरीर, पर वज्रे
निष्कण, असत्य, नाशवान अने ब्रान्तिकारक पदार्थोनो त्याग
करीने हुं आपना चरणकमणोनुं शरण ग्रहण करें छुं. कोई
पक्ष प्राणी जो आपनुं शरण ग्रहण करे छे तो ते तेना द्वारा
भया ज वांछनीय पदार्थोने प्राप्त करी ले छे. ॥ ४४ ॥

સત્તં રજસ્તમ ઈતીશ તવાત્મબન્ધો
માયામયા: સ્થિતિલયોદ્યહેતવોડસ્ય ।
લીલા ધૃતા યદપિ સત્ત્વમયી પ્રશાન્તૈ
નાન્યે નૃણાં વસનમોહલિયશ્ચ યાત્યામ્ ॥ ૪૫ ॥

તસ્માત્વેહ ભગવત્સથ તાવકાનાં
શુક્લાં તનું સ્વદયિતાં કુશલા ભજન્તિ ।
યત् સાત્વતાઃ પુરુષરૂપમુશન્તિ સત્તં
લોકો યતોડભયમુતાત્મસુખં ન ચાન્યત્ ॥ ૪૬ ॥

તસ્મૈ નમો ભગવતે પુરુષાય ભૂમ્ને
વિશ્વાય વિશ્વગુરવે પરદેવતાયૈ ।
નારાયણાય ઋષયે ચ નરોત્તમાય
હંસાય સંયતગિરે નિગમેશ્વરાય ॥ ૪૭ ॥

યં વૈ ન વેદ વિતથાક્ષપથૈર્ભ્રમદ્ધી:
સન્તં સ્વખેષ્યસુષુ^૧ હૃદપિ દંકપથેષુ ।
તન્માયયાડ્ડવૃત્તમતિ: સ ઉ એવ સાક્ષા-
૨દાધસ્તવાભિલગુરોરૂપસાદ્^૩ વેદમ् ॥ ૪૮ ॥

યદર્શનં નિગમ આત્મરહઃપ્રકારં
મુદ્ધન્તિ યત્ કવયોડજપરા યત્તા: ^૪ ।
તં સર્વવાદવિષયપ્રતિરૂપશીલં
વન્દે મહાપુરુષમાત્મનિગૂઢબોધમ् ॥ ૪૯ ॥

જીવોના પરમસુદૃદ્ધ પ્રભુ! જોકે, સત્ત્વ, રજ અને તમ - આ
ત્રણે ગુણો આપનું જ સ્વરૂપ છે - એમના દારા જ આપ
જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, લય વગેરે અનેક માયિક લીલાઓ
કરો છે, છતાં પણ આપનું સત્ત્વગુણમય સ્વરૂપ જ પ્રાણીઓને
શાંતિ પ્રદાન કરે છે. રજોગુણ અને તમોગુણમય-સ્વરૂપથી
જીવોને શાંતિ મળતી નથી. ॥ ૪૫ ॥ ભગવન્! તેથી
બુદ્ધિમાન પુરુષો આપની અને આપના ભક્તોના પરમપ્રિય
અને શુદ્ધ-સ્વરૂપ નર-નારાયણની જ ઉપાસના કરે છે.
પાંચરાત્ર-સિદ્ધાંતના અનુપાયીઓ વિશુદ્ધ સત્ત્વને જ આપનો
વિગ્રહ માને છે. તેની જ ઉપાસનાથી આપના નિત્યધામ
વૈનિકની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે ધાર્મની વિલક્ષણતા એ છે કે,
તે લોક હોવા છતાં પણ સર્વથા ભયરહિત અને બોગયુક્ત
હોવા છતાં પણ આત્માનંદથી પરિપૂર્ણ છે. તેઓ રજોગુણ
અને તમોગુણને આપની મૂર્તિ તરીકે સ્વીકારતા નથી. ॥ ૪૬ ॥
ભગવન્! આપ અંતર્યામી, સર્વવ્યાપક, સર્વસ્વરૂપ, જગદ્ગુરુ,
પરમ-આરાધ્ય અને શુદ્ધ-સ્વરૂપ છો. સમસ્ત લીલિક અને
વૈનિક વાણી આપને આધીન છે. આપ જ વેદમાર્ગના પ્રવર્તક
છો હું આપના આ પુગલસ્વરૂપ નરોત્તમ નર અને નારાયણને
નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૪૭ ॥ આપ જોકે પ્રત્યેક જીવની ઇન્દ્રિયો
તથા તેમના વિષયોમાં, પ્રાણોમાં તથા ફુદ્યમાં પણ વિદ્યમાન
છો, તો પણ આપની માયાથી જીવની બુદ્ધિ એટલી મોહિત
થઈ જાય છે - ઢંકાઈ જાય છે કે તે નિષ્ઠળ અને મિથ્યા
ઇન્દ્રિયોની જગતમાં ફસાઈને આપના દર્શનથી વંચિત રહી
જાય છે. પરંતુ સમસ્ત જગતના ગુરુ તો આપ જ છો. તેથી
પહેલાં અજ્ઞાની હોવા છતાં પણ જ્યારે આપની કૃપાથી
આપના જ્ઞાન-ભંડાર એવા વેદોની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે, ત્યારે
તે આપના સાક્ષાત્, દર્શન કરે છે. ॥ ૪૮ ॥ પ્રભુ! વેદોમાં
આપનો સાક્ષાત્કાર કરાવનારું તે જ્ઞાન પૂર્ણરૂપે વિદ્યમાન છે.
જે આપના સ્વરૂપના રહસ્યને પ્રગટ કરે છે. બ્રહ્માજી વગેરે
મોટા-મોટા પ્રતિભાશાળી બુદ્ધિમાનો તે જ્ઞાનને પ્રાપ્ત
કરવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ મોહમાં પડી જાય છે. આપ
પણ એવા જ લીલાવિહારી છો કે, વિભિન્ન મતવાણાઓ
આપના વિશે જે પ્રકારનું ચિંતન કરે છે તે જ પ્રકારના શીલ,
સ્વાભાવ અને દુપને ગ્રહણ કરીને આપ તેમની સામે પ્રગટ
થઈ જાઓ છે. વાસ્તવમાં આપ દેહ વગેરે સમસ્ત
ઉપાધિઓમાં છુપાયેલા વિશુદ્ધ વિજ્ઞાનસ્વરૂપ જ છો. હું
પુરુષોત્તમ! હું આપને વંદન કરું છું. ॥ ૪૯ ॥

=★=

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દ્વાદશસ્કંચેડાયોડધ્યાય: ॥ ૮ ॥
બારમા સ્ક્રિપ્ટ-અંતર્ગત આઠમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

૧. સુખેષ્યો । ૨. દદન્યસ્તવાભિલો । ૩. દૂરપપાદ । ૪. જ્યાતા: ।

नवमो अध्याय

मार्कण्डेयज्ञनुं माया-दर्शन

सूत उवाच

संस्तुते भगवानित्यं मार्कण्डेयेन धीमता।
नारायणो नरसभः प्रीत आह भृगूदृष्टम् ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

भो भो ब्रह्मर्षिवर्यासि सिद्ध आत्मसमाधिना।
भयि भक्त्याऽनपायिन्या तपःस्वाध्यायसंयमैः ॥ २ ॥

वयं ते परितुष्टाः सम त्वद्भृष्टद्रूतर्थर्यया।
वरं प्रतीच्छ भद्रं ते वरदेशादभीष्मितम् ॥ ३ ॥

ऋषिरुवाच

जितं ते देवदेवेश प्रपत्नार्तिहराच्युत।
वरेष्ठोतावतालं नो यद् भवान् समदेश्यत ॥ ४ ॥

गृहीत्याजाद्यो यस्य श्रीभत्यादाङ्गदर्शनम्।
मनसा योगपक्षेनैः स भवान् मेऽक्षगोचरः ॥ ५ ॥

अथाप्यम्बुजपत्राक्षं पुष्पश्लोकशिखामणे।
द्रक्ष्ये मायां यया लोकः सपालो वेद सन्दिद्धाम् ॥ ६ ॥

सूत उवाच

ईतीडितोऽर्थितः काममृषिणा भगवान् मुने।
तथेति स स्मयन् प्रागाद् बद्याश्रमभीच्छरः ॥ ७ ॥

तमेव चिन्तयतर्थमृषिः स्वाश्रम एव सः।
वसन्नगन्यक्षोमाम्बुद्भूवायुवियदात्मसु ॥ ८ ॥

सूतज्ञ कहे छे — ज्यारे ज्ञानसम्पन्न मार्कण्डेयमुनिअे
आ प्रमाणे स्तुति करी, त्यारे भगवान् नर-नारायणे
प्रसन्न थहने मार्कण्डेयज्ञने कहुं ॥ १ ॥

भगवान् नारायणे कहुं — हे ब्रह्मर्षिओमां श्रेष्ठ!
तमे चितनी ओकाग्रता, तपस्या, स्वाध्याय, संयम अने मारी
अनन्य भक्तिथी सिद्ध थही गया छो ॥ २ ॥ तमारी आ
आच्छवन् ब्रह्मर्यादनी निष्ठा जोहने अमे तमारा पर बहु
प्रसन्न थया छीओ. तमारुं कल्याण थाओ! हुं समस्त
वरदान आपनाराओनो स्वामी हुं. तेथी तमे तमारुं
अलीष (मनगमतु) वरदान मागी लो ॥ ३ ॥

मार्कण्डेयमुनिअे कहुं — देवोना पञ्च देवेश!
शरणागतलयहारी अच्युत! आपनो ज्यहो! माराभाटे ऐटलुं
ज वरदान पर्याप्त हो के, आपे कृपा करीने मने आपना मनोहर
स्वरूपनां दर्शन करावां ॥ ४ ॥ ब्रह्मा, शंकर वगेरे देवताओ
योग-साधना दारा ओकाग्र मनथी आपना परम सुंदर
श्रीचरणाकमणोनुं दर्शन करीने कृतार्थ थही गया छे. आजे ते
ज (भगवाने) आपे मारां नेत्रो समक्ष प्रगट थहने मने कृतार्थ
क्ष्यो छे ॥ ५ ॥ हे पवित्रकीर्तिवाणाओना मुकुटमणि! छतां
आपनी आक्षा अनुसार हुं आपनी पासे वरदान मागुं हुं.
हुं आपनी ते माया जोवा हुञ्चुं हुं, जेनाथी मोहित थहने बधा
लोक अने लोकपालो अद्वितीय वस्तु जोवा ब्रह्मां अनेक
प्रकारना भेद जुओ छे ॥ ६ ॥

सूतज्ञ कहे छे — शौनकज्ञ! ज्यारे आ प्रमाणे
मार्कण्डेयमुनिअे भगवान् नर-नारायणानी ईच्छानसार
स्तुति-पूजा करी लीधी तथा वरदान मांगी लीपुं, त्यारे
तेमणे मंद-मंद हसतां कहुं, 'तथास्तु.' त्यार पछी तेओ
पोताना आश्रम बद्रीवन चाल्या गया ॥ ७ ॥ मार्कण्डेय
मुनि पोताना आश्रम पर ज रहीने निरंतर आ वातनुं
चितन करता रहेता हता के, मने मायानां दर्शन क्यारेय
थशे! तेओ अजिन, सूर्य, चन्द्रमा, जल, पृथ्वी, वायु, आकाश
तथा अंतःकरणमां सर्वत्र भगवाननां ज दर्शन करता रहीने
मानसिक पदार्थोथी तेमनुं पूजन करता हता. क्यारेक-
क्यारेक तो तेमना हृष्यमां ग्रेमनी एवी भरती आवी
जती के, तेओ तेना प्रवाहमां गोथां खावा लागता,

१. वरदोऽस्मि लक्ष्मितम् । २. योगमुक्तेन ।

ધ્યાયન् સર્વત્ર ચ હરિં ભાવદ્વૈરપૂજયત् ।
કૃપાચિત્ત પૂજાં વિસસ્માર પ્રેમપ્રસરસમ્ભુતઃ^૧ ॥ ૮ ॥

તસ્યૈકદા ભૃગુશ્રેષ્ઠ^૨ પુષ્પભદ્રાતટે મુને: ।
ઉપાસીનસ્ય સન્ધ્યાયાં બ્રહ્મન् વાયુરભૂન્મહાન् ॥ ૧૦ ॥

તં	ચદુડશબ્દં	સમુદ્દીરયનં		
		બલાહકા	અન્વભવન्	કરાલા: ।
		મુમુચુસ્તિદ્વિઃ		
		સ્વનન્ત		ઉચ્ચયૈરભિવર્ધધારા: ॥ ૧૧ ॥

તતો	વદેશ્યન્ત	ચતુ:સમુદ્રા:	
		સમન્તતઃ	ક્રમાતલમાગ્રસન્તઃ ।
		સમીરવેગોર્મિભિરુગ્રનક-	
		મહાભયાવર્તગભીરઘોષા:	॥ ૧૨ ॥

અન્તર્બહિશાલ્લિરતિદ્વિભિ:ઃ ^૩	ખરે:	
	શતહૃદાભીરુપતાપિતં	જગત् ।
ચતુર્વિંદિ	વીક્ષ્ય	સહાત્મના મુનિ-
	જીલાખુતાં ^૪	ક્રમાં વિમના: સમત્રસત् ॥ ૧૩ ॥

તસ્યૈવમુદ્રીકાત	ઉર્મિભીષણા:	
	પ્રભગ્જનાઘૂર્ણિતવાર્મહાર્ણવઃ	।
આપૂર્યમાણો	વરધલ્લિરમ્ભુદૈ: ^૫	
	ક્રમામધ્યધાદ દ્વીપવર્ધાદ્રિભિ: સમમ् ॥ ૧૪ ॥	

સક્રમાન્તરિકં	સાદિવં	સભાગણાં
	ત્રૈલોક્યમાસીત્ત સહ દિગ્ભરાખુતમ् ।	
સ એક એવોર્વરિતો ^૬	મહામુનિ-	
	ર્બભ્રામ વિકિપ્ય જગા જડાન્ધવત् ॥ ૧૫ ॥	

કુતૃટ્પરીતો	મકરૈસ્તિમિદ્જિલૈ-	
	રૂપદુતો	વીચિનમસ્તતા હતા: ।
તમસ્યપારે	પતિતો ^૭	અમન્ત દિશો
	ન વેદ ખં ગાં	ચ પરિશ્રમેષિતઃ ॥ ૧૬ ॥

અને તેમને ક્યારે અને કઈ રીતે પૂજા કરવી તેની પણ સૂતિ રહેતી ન હતી. ॥ ૮-૯ ॥

શૌનકજી! એક દિવસ સન્ધ્યાકાળે પુષ્પભદ્રા નદીના ડિનારે માર્કષદેયમુનિ ભગવાનની ઉપાસનામાં તલ્લીન થઈ રહા હતા. બ્રહ્મા! તે સમયે એકએક બહુ જોરથી પવન હુંકાવા લાગ્યો. ॥ ૧૦ ॥ તે આંધીને કારણે ભયંકર અવાજ થવા લાગ્યો અને કાળાં-કાળાં વાદળો આકાશમાં ઘેરાઈ ગયાં. |વીજળીના તેજ જબકારા અને મેધ-ગર્જનાના કડાકા સાથે સાંબેલા-ધારે વૃષ્ટિ થવા લાગી. ॥ ૧૧ ॥ એટલું જ નહિ, માર્કષદેયમુનિને એવું દેખાવા લાગ્યું કે, ચારેબાજુથી ચારે સમુદ્રો સંપૂર્ણ પૃથ્વીને ગળી જતા હોય એમ ઊછળતા આવી રહ્યા છે. આંધીના વેગથી સમુદ્રમાં મોટાં-મોટાં મોજાં ઊછળવા લાગ્યાં. પાણીમાં મોટી ભયંકર ભમરીઓ પડી ગઈ. તેની સાથે કાન ફાડી નાખતો ભયંકર અવાજ શરૂ થયો.^૧ મોટા-મોટા મગર-મત્સ્યો ઊછળવા લાગ્યા. ॥ ૧૨ ॥ તે સમયે ચારે બાજુ જળબંબાકાર દેખાતું હતું. એવું લાગતું હતું કે, આ મહાજળમાં પૃથ્વી જ નહીં, સ્વર્ગલોક પણ દૂબી રહ્યો છે. આ ઉપરાંત અત્યંત તીવ્રગતિથી આંધી પણ ચાલી રહી છે, અને વીજળી જબકી રહી છે, જેથી સંપૂર્ણ જગત ત્રાસ પામીને ગમગીન થઈ રહ્યું છે. જ્યારે માર્કષદેય મુનિએ જોયું કે, આ જલપ્રલયમાં સંપૂર્ણ પૃથ્વી દૂબી ગઈ, ઉદ્ભિજજ, સ્વેદજ, અંડજ અને જરાયુજ – ચારે પ્રકારના પ્રાણીઓ તથા સ્વયં તેઓ પણ વ્યાકુળ થઈ રહ્યા છે, ત્યારે તેઓ ઉદાસ થઈ ગયા અને ભયભીત પણ થઈ ગયા. ॥ ૧૩ ॥ તેમની સામે જ સમુદ્રના પ્રલયકણ જેવાં મોજાં ઊછળી રહ્યાં હતાં, આંધીના વેગથી જલરાશિ પણ ઊછળતો હતો, અને પ્રલયકણના વાદળો ધોખમાર વૃષ્ટિથી સમુદ્રને વધારે ભરી રહ્યાં હતાં. તેમણે જોયું કે પૃથ્વી પરના દીપો, ખંડો અને પર્વતો સાથે પૃથ્વીને સમુદ્રે દૂબાડી દીધી. ॥ ૧૪ ॥ પૃથ્વી, અંતરિક્ષ, સ્વર્ગ, જ્યોતિર્મહંડલ (ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓનો સમૂહ) અને દિશાઓ સહિત જણો લોક જળમાં દૂબી ગયા. તે સમયે એકમાત્ર મહામુનિ માર્કષદેય જ બચી રહ્યા હતા. ત્યારે તેઓ પાગલ અને આંધળાની જેમ પોતાની જગા કેલાવીને અહીંથી ત્યાં અને ત્યાંથી અહીં દોડતા રહીને પોતાના પ્રાણ બચાવવાની ચેષ્ટા કરી રહ્યા હતા. ॥ ૧૫ ॥ તેઓ ભૂખ – તરસથી પણ વ્યાકુળ થઈ રહ્યા હતા. કોઈ બાજુ મોટા-મોટા મગર તો કોઈ બાજુ મોટા તિમિંગિલ મચ્છ તેમના ઉપર તૂટી પડતા હતા. કોઈ બાજુથી હવાનું તોશાન આવતું અને કોઈ બાજુથી મોજાની થપાટો તેમને ઘાયલ કરી દેતી હતી.

૧. બક્તિપ્રસરણ । ૨. મુનિશ્રેષ્ઠ । ૩. વર્વિદ્વિભિ: । ૪. જીલાખુતાં । ૫. વર્ષિદ્બિં । ૬. એવોર્વરિતો । ૭. પદિતો ।

क्वचिद्^१ गतो महावर्ते तरवैस्ताडितः क्वचित् ।
यादोल्भिर्भक्ष्यते क्वापि स्वयमन्योन्यधातिभिः ॥ १७॥

क्वचिच्छोकं क्वचिन्मोहं क्वचिद्दुःखं सुखं भयम् ।
क्वचिन्मृत्युमवाजोति व्याध्याहिभिरुत्तिः^२ ॥ १८॥

अयुतायुतवर्धाणां सहस्राणि शतानि च ।
व्यतीयुर्भूमतस्तस्मिन्^३ विष्णुमायावृतात्मनः ॥ १९॥

स कदाचिद्भ्रमस्तस्मिन् पृथिव्याः कुटि द्विषः ।
न्यग्रोधपोतं ददशे इलपत्त्वशोभितम् ॥ २०॥

प्रागुत्तरस्यां शाखायां तस्यापि ददशे शिशुम् ।
शयानं पर्षीपुट्टे ग्रसनां प्रभया तमः ॥ २१॥

महामरक्तश्यामं श्रीमहदनपङ्कजम् ।
कम्बुश्रीवं महोरस्कं सुनासं सुन्दरभूवम् ॥ २२॥

श्यासैजदलकाभातं कम्बुश्रीकर्णादिभम् ।
विदुमाधरभासेष्ठोषायितसुधास्मितम् ॥ २३॥

पद्मगर्भारुषापाञ्जं हृषीकेशवलोकनम् ।
श्यासैजदलिसंविजननिभ्नालिदलोहरम्^४ ॥ २४॥

चार्वद्गुलिभ्यां पाणिभ्यामुत्रीय चरणाम्बुजम् ।
मुषे निधाय^५ विप्रेन्द्रो धयनां वीक्ष्य विस्मितः ॥ २५॥

आ प्रमाणे आम-तेम भटकता-भटकता तेओ अपार अंधकारमां दूबी गया — बेहोश थई गया अने ओटला थाकी गया के, तेमने पृथ्वी अने आकाशानुं पक्ष शान न रह्युं ॥ १६ ॥ तेओ क्यारेक मोटी भमरीमां जहि पडता, क्यारेक समुद्रना अने पवनना तरंगो तेमने उछाणी देता, क्यारेक जग्याचर जंतुओ एक-बीजनो विनाश करता तेमने सताववा लागतां ॥ १७ ॥ क्यांक शोकग्रस्त थई जता तो क्यांक मोहग्रस्त. क्यारेक हुःभनो अनुभव करता तो क्यारेक सुखनो. क्यारेक भयभीत थई जता, क्यारेक मृत्युनो अनुभव करता तो क्यारेक रोगथी पीड़ाता होवानो ॥ १८ ॥ आ प्रमाणे मार्क्षेपमुनि विष्णु भगवाननी मायाना चक्करमां मोहित थई रह्या हता. आ रीते प्रलयकाणना समुद्रमां भटकता भटकता तेमने सेंकडो, हजारो नहीं, परंतु लाखो-करोडो वर्षो वीती गयां ॥ १९ ॥

शैनकज्ञ! मार्क्षेपमुनि आ प्रमाणे अनेक वर्षो सुधी प्रलयना जग्यामां भटकता रह्या. एक वार तेमणे पृथ्वीना एक ऊंचा प्रदेश उपर लीलां-लीलां पांडां अने लाल-लाल इणोवाणुं एक नानकड़ वडनुं वृक्ष जोयुं ॥ २० ॥ ते वडना जाइना ईशानमूर्णामां एक लाणी हती, त्यां तेमणे —‘वटस्य पत्रस्य पुटे शयानं’ — वडना पांडा उपर शयन करी रहेलुं भगवाननुं बालमुकुंद स्वरूप जोयुं. तेना शरीरमांथी ऐवी उज्ज्वल कान्ति प्रसरी रही हती, जेनाथी आजु-बाजुनो अंधकार दूर थई गयो हतो ॥ २१ ॥ ते बाणक भरकतमणि जेवो श्याम हतो. तेनुं मुखकमण अत्यंत सुंदर हतुं. तेनी गरदन शंख आकाशनी अने त्रिश रेखाओथी शोभती हती. छाती पहोणी हती. पोपटनी चांच जेवी नासिका हती अने भूकुटि अति सुंदर हती ॥ २२ ॥ काणी-काणी वांकिया वाणनी अलडो कपोलो पर लटकी रही हती, जे श्यास लेतां क्यारेक-क्यारेक छाली रही हती. शंख जेवा शोभता तेना बे कानमां दाइमनां पुण्यो खोसेलां हतां. परवाणा जेवा नीचला होठनी कान्तिथी तेनुं अमृततुल्य मंद हास्य दर्शनीय जड़ातुं हतुं ॥ २३ ॥ नेत्रना खूब्या कमणना गर्भ जेवा रतुमडा हता. तेनुं हास्य तथा दर्शन मनोहर हतुं. नाभि गंबीर हती. तेनुं ऐट पीपणाना पांडा जेवुं पातणुं हतुं अने श्यास लेतां तेना परनी करचलीओथी नाभि सुधी छालतुं हतुं ॥ २४ ॥ नाना-नाना छायमां बहु ४ सुंदर-सुंदर आंगलीओ हती. ते बाणक पोताना बन्ने करकमणोथी एक चरणने मुखमां नांझीने चूसी रहो हतो. मार्क्षेपमुनि आ हिव्य दश्य जोઈने विस्मित थई गया ॥ २५ ॥

१. क्वचिन्मायामवर्ते । २. दृष्टुतः । ३. अतीयुः । ४. श्यासैजदलिं । ५. विधाय ।

તદર્શિનાદ् વીતપરિશ્રમો મુદા
પ્રોત્કુલ્લહતપદ્ગવિલોચનામ્બુજः ।
પ્રહષ્ટરોમાદ્ભુતભાવશક્તિઃ
પ્રછું પુરસ્લં^૧ પ્રસસાર બાલકમ् ॥ ૨૬॥

તાવચ્છિશોર્વે શસ્ત્રિતેન ભાર્ગવ:
સોડન્તઃશરીરં મશકો યથાવિશત् ।
તત્ત્રાય્યદો ન્યસ્તમચષ કૃત્સનશો
યથા પુરાડમુહ્યદતીવ વિસ્મિત: ॥ ૨૭॥

એં રોદસી ભગવાનદિસાગરાન्
દીપાન् સવર્ધાન् કકુભ: સુરાસુરાન् ।
વનાનિ દેશાન् સરિત: પુરાકરાન्
ઘેટાન् પ્રજાનાશ્રમવર્ણવૃત્તય: ॥ ૨૮॥

મહાન્તિ ભૂતાન્યથ ભૌતિકાન્યસૌ^૨
કાલં ચ નાનાયુગકલ્પકલ્પનમ् ।
યત્ કિઞ્ચિદન્યદ્ વ્યવહારકારણં
દર્શ વિશ્બ સદિવાવભાસિતમ् ॥ ૨૯॥

હિમાલયં પુષ્પવહં ચ તાં નદી
નિજશ્રમં તત્ત્ર^૩ ઋષીનપશ્યત् ।
વિશ્બ વિપશ્યાંશુવસિતાચ્છિશોર્વે
બહિર્નિરસ્તો ન્યપતલ્લયાષ્ઠૌ^૪ ॥ ૩૦॥

તસ્મિન् પૃથિવ્યા: કરુદિ પ્રરૂઢ
વં ચ તત્પર્ણાપુટે શયાનમ् ।
તોકું ચ તત્ત્રેમસુધાસિતેન
નિરીક્ષિતોડપાકનિરીક્ષણેન ॥ ૩૧॥

અથ તં બાલક વીક્ષ્ય નેત્રાભ્યાં વિષ્ણિતં^૫ હઠિ ।
અભ્યાદતિસર્કુલિષ્ટ: પરિષ્વક્તુમધોક્ષજમ् ॥ ૩૨॥

શૈનકજી! તે દિવ્ય બાળકને જોતાં જ માર્કષેડેય
મુનિનો બધો થાક ચાલ્યો ગયો. આનંદથી તેમનાં
હદ્યકમળ અને નેત્રકમળ ખીલી ઉઠ્યાં. શરીરમાં રોમાંચ
થઈ ગયો. તે નાના-સરખા બાળકનો આ અદ્ભુત ભાવ
જોઈને તેમના મનમાં જત-જાતની શંકાઓ – ‘આ કોણ
છે!’ વગેરે – થવા લાગી અને તેઓ તે બાળકને પ્રશ્નો
પૂછવા માટે તેની પાસે ચાલ્યા ગયા. ॥ ૨૬ ॥ હજી તેઓ
ત્યાં પહોંચ્યા પણ ન હતા કે તે બાળકના શાસની સાથે
તેના શરીરમાં તેઓ એ રીતે વૂસી ગયા, જેમ કોઈ મચ્છર
શરીરમાં જતો રહે. તે બાળકના પેટમાં જઈને તેમણે બધી
તે જ સુષ્ટિ જોઈ જે પ્રલયના પહેલાં તેમણે જોઈ હતી.
તેઓ તે બધું વિચિત્ર દશ્ય જોઈને આશ્રમચક્કિત થઈ ગયા.
તેઓ મોહવશ કાંઈ વિચારી પણ ન શક્યા. ॥ ૨૭ ॥ તેમણે
તે બાળકના ઉદરમાં આકાશ, અંતર્દીક્ષ, જ્યોતિમંડળ,
પર્વતો, સમુદ્રો, દીપો, ખંડો, દિશાઓ, દેવતાઓ, દૈત્યો,
જંગલો, વિવિધ દેશો, નદીઓ, નગરો, ખાણો, ખેડૂતોના
ગામો, આહીરોની વસ્તીઓ, આશ્રમો, વણો, તેમના
આચાર-વ્યવહાર, પંચમહાભૂત, ભૂતોથી બનેલાં પ્રાણીઓનાં
શરીરો તથા પદાર્થો, અનેક ધૂગો અને કલ્પોના ભેદથી
યુક્ત કાળ વગેરે સર્વ કાંઈ જોયું. માત્ર એટલું જ નહિ,
જે-જે દેશ, કાળ અને વસ્તુઓ દ્વારા જગતનો જે-જે
વ્યવહાર થવો જોઈએ તે બધો ત્યાં વિદ્યમાન હતો. ક્યાં
સુધી કહીએ! આ સંપૂર્ણ વિશ્બ ન હોવા છતાં પણ ત્યાં
સત્ય જેવું પ્રતીત થઈ રહ્યું હતું. ॥ ૨૮-૨૯ ॥ હિમાલય
પર્વત, તે જ પુષ્પભદ્રા નદી, તેના ડિનારે પોતાનો આશ્રમ
અને ત્યાં રહેવાવાળા ઋષિઓને પણ માર્કષેડેયજીએ પ્રત્યક્ષ
જોયા. આ પ્રમાણે સંપૂર્ણ વિશ્બને જોતાં જોતાં જ તેઓ
તે દિવ્ય બાળકના શાસની સાથે બહાર આવી ગયા અને
વળી પાછા પ્રલયકણના સમુદ્રમાં આવી પડ્યા. ॥ ૩૦ ॥
હવે ફરી પાછું તેમણે જોયું કે, સમુદ્રની મધ્યમાં પૃથ્વીના
એક ઊંચા ભાગ ઉપર તે જ વડનું વૃક્ષ પથાવત् વિદ્યમાન
છે અને તેના પાંદડા ઉપર તે જ બાળક સૂતેલો છે. તેના
હોઠો ઉપર પ્રેમામૃતથી પરિપૂર્ણ મનુષ-મનુષ હાસ્ય છે અને
પોતાની પ્રેમપૂર્ણ દાણિથી તે માર્કષેડેયમુનિ તરફ જોઈ રહ્યો
છે. ॥ ૩૧ ॥ હવે માર્કષેડેયમુનિ હંન્દ્રિયાતીત ભગવાન, જે
બાળકના રૂપમાં કીડા કરી રહ્યા હતા અને નેત્રોના માર્ગ
પહેલેથી જ હદ્યમાં બિચારું ચૂક્યા હતા, તેમની સાથે
આલિગન કરવા માટે બહુ શ્રમ અને મુશ્કેલીથી આગળ
વધ્યા. ॥ ૩૨ ॥

૧. પુનસ્તમ् । ૨. ભૌતિકાનિ કાલં । ૩. યત્ । ૪. ન્યપતલ્લયાષ્ઠૌ । ૫. હઠિ ષિષ્ણિતમ् ।

तावत् स भगवान् साक्षाद् योगाधीशो गुहाशयः ।
अन्तर्दृपैः ऋषेः सद्यो यथेहानीशनिर्मिता ॥ ३३ ॥

तमन्वय वटो भ्रह्मन् सलिलं लोकसम्बलवः ।
तिरोधायि क्षणादस्य स्वात्रमे पूर्ववत् स्थितः ॥ ३४ ॥

परंतु शौनकज्ञ! भगवान् मात्र योगीओना ४ नहि,
स्वयं योगना पश्च स्वामी अने सर्वना हृदयमां छुपायेला छे.
हज्ज मार्कडेयज्ञ तेमनी पासे पहोच्या पश्च न हता के तेओ
तुरंत अंतर्धान थहि गया. अराबर एस रीते के जेम, अबागिया
अने असमर्थ मनुष्यनो परिश्रम इण आप्या विना ४ नकामो
थहि जाय छे. ॥ ३३ ॥ शौनकज्ञ! ते बाणकना अंतर्धान थतां
४ ते वडनु वृक्ष तथा प्रलयकाणनु दृश्य अने ४व पश्च तत्काण
लीन थहि गयुं अने मार्कडेयमुनिए जोहुं के 'हुं तो पहेलांनी
जेम ४ पोताना आश्रममां बेठो हुं.' ॥ ३४ ॥

—★—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वादशस्कन्धे मायादर्शनं^२ नाम नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
बारमा संधि-अंतर्गत मायादर्शन नामनो नवमो अध्याय समाप्त.

—★—

८समो अध्याय

मार्कडेयज्ञने भगवान् शंकरनुं वरदान

सूत उवाच

स एवमनुभूयेदं नारायणविनिर्मितम् ।
वैभवं योगमायायास्तमेव शरणं पर्यौ ॥ १ ॥

मार्कडेय उवाच^३

प्रपत्रोऽस्म्यङ्गिमूलं ते प्रपत्राभयं उरे ।
यन्माययापि विखुधा मुख्यन्ति ज्ञानकाशया^४ ॥ २ ॥

सूत उवाच

तमेवं^५ निभृतात्मानं वृषेणा दिवि पर्यटन् ।
रुद्राण्या भगवान् रुद्रो ददर्श स्वगणैर्वृतः ॥ ३ ॥

अथोमा तमृचिं वीक्ष्य उरिशं समभाषत ।
पश्येभं भगवन् विप्रं निभृतात्मेन्द्रियाशयम् ॥ ४ ॥

सूतज्ञ कहे छे — शौनकादि ऋषिओ! मार्कडेयमुनिए
आ प्रमाणे भगवान् नारायण द्वारा रसेली योगमायाना
वैभवनो अनुभव कर्या. अने आ मायाथी मुक्त थवा माटे
मायापति भगवाननु शरण ४ ऐकमात्र उपाय छे, एवो
निश्चय करीने तेमना शरणमां स्थित थहि गया. ॥ १ ॥

मार्कडेयज्ञ ए (मनमां ४) कहुं — प्रभु! आपनी
माया अरेखर मतीतिमात्र होवा छतां पश्च सत्पशान जेवी
प्रकाशित थाय छे अने मोटा-मोटा विहानो पश्च तेना
प्रभावथी भोडित थहि जाय छे. आपना श्रीचरणकमण ४
शरणागतोने अभ्यदान आपे छे. तेथी मैं तेमनु शरण
लीहुं छे. ॥ २ ॥

सूतज्ञ कहे छे — मार्कडेयज्ञ आ प्रमाणे
शरणागतभावमां तन्मय थहि रहा हता, ते ४ समये
भगवान् शंकर, भगवती पार्वतीज्ञ केटलाक गाण्डोनी साथे
नंदी पर बेसीने आकाशमार्ग विचरण करतां त्यां आव्यां
अने मार्कडेयज्ञने ते ४ अवस्थामां जोया. ॥ ३ ॥ ज्यपरे
भगवती पार्वतीज्ञ ए मार्कडेयज्ञने ध्यानावस्थामां जोया,
त्यारे तेमनु हृदय वात्सल्यभावथी उभराई गयुं. तेमणे
भगवान् शंकरने कहुं — 'भगवन्! जरा आ आलक्षण्ये
तरक तो जुओ! जेम तोकान शांत थया पछी समुद्रनी
लहेरो अने भाष्टलीओ शांत थहि जाय छे अने समुद्र

१. अन्तर्दृष्टि व सद्योऽस्त्रो धर्येऽ । २. मार्कडेयोपाध्याने नव० । ३. ऋषिरुवाच । ४. अलकाशया । ५. तमेवं ।

નિભૂતોદજ્ઞગ્રાતં વાતાપાયે યथાર્થવભૂ ।
કુર્વસ્ય તપસ: સાક્ષાત્ સંસિદ્ધિ સિદ્ધિદો ભવાન્ ॥ ૫ ॥

શ્રીભગવાનુવાચ

નૈવેચ્છત્યાશિષ: કવાપિ પ્રબર્ધિમોક્ષમઘૃત ।
ભક્તિં પરાં ભગવતિ લખવાન્ પુરુષેડવ્યયે ॥ ૬ ॥

અથાપિ સંવદિષ્યામો ભવાન્યેતેન સાધુના ।
અયં હિ પરમો લાભો નૃણાં સાધુસમાગમ: ॥ ૭ ॥

સૂત ઉવાચ

ઈત્યુક્તવા તમુપેયાય ભગવાન્ સ સતાં ગતિ: ।
ઈશાન: સર્વવિદ્યાનામીશ્વર: સર્વદેહિનામ્ ॥ ૮ ॥

તયોરાગમનં જ્ઞાનાદીશયોર્જગાત્મનો: ।
ન વેદ રૂદ્ધધીવૃત્તિરાત્માનં વિશ્વમેવ ચ ॥ ૯ ॥

ભગવાંસ્તદભિજ્ઞાય જિરીશો યોગમાયયા ।
આવિશત્દગુહકાશં વાયુશિદ્ગમિવેશ્વર: ॥ ૧૦ ॥

આત્મન્યપિ શિવં પ્રામં તડિત્પિદ્જજ્ઞટાધરમ્ ।
અયં^૧ દશભુજં પ્રાંશુમુદ્યજ્ઞમિવ ભાસ્કરમ્ ॥ ૧૧ ॥

વ્યાઘ્રચર્મભરધરં શૂલભટ્વાજ્ઞચર્મભિ: ^૨ ।
અક્ષમાલાડમરુક્કપાલાસિધનુ: સહ ॥ ૧૨ ॥

બિલ્લાણં સહસા ભાતં વિચક્ષ્ય હઠિ વિસ્તિત: ।
કિમિદં કુત એવેતિ સમાધેર્વિરતો મુનિ: ॥ ૧૩ ॥

ગંભીર થઈ જાય છે, તે જ પ્રમાણે આ બ્રાહ્મણદેવનું શરીર,
ઈન્દ્રિયો અને અંતકરણ શાંત થઈ રહ્યું છે. સમસ્ત
સિદ્ધિઓના દાતા આપ જ છો. તેથી કૃપા કરીને આપ
આ બ્રાહ્મણદેવની તપસ્યાનું પ્રત્યક્ષ ફળ આપો. ॥ ૪-૫ ॥

ભગવાન શંકરે કહ્યું – દેવી! આ બ્રહ્મર્થ આ લોક
કે પરલોકની કોઈ વસ્તુ ઈચ્છા નથી. બીજું તો શું, એમના
મનમાં ક્યારેય મોક્ષની ઈચ્છા પણ થતી નથી. એનું કારણ
એ છે કે, ઘટ-ઘટવાસી અવિનાશી ભગવાનના ચરણકુમળોમાં
એમને પરમભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ ચૂકી છે. ॥ ૬ ॥ દેવી! જો
કે એમને આપણી કોઈ જરૂર નથી, તેમ છતાં હું એમની
સાથે વાતચીત કરીશ, કેમકે, આ મહાત્મા પુરુષ છે.
જીવમાત્ર માટે સૌથી મોટા લાભની વાત એ જ છે કે,
સંત પુરુષોનો સમાગમ પ્રાપ્ત થાય. ॥ ૭ ॥

સૂતજી કહે છે – શૌનકજી! ભગવાન શંકર સમસ્ત
વિદ્યાઓના પ્રવર્તક અને સર્વ પ્રાણીઓના હદ્યમાં
વિરાજમાન અંતર્યામી પ્રલુબુ છે. જગતના જેટલા પણ સંતો
છે, તેમના એકમાત્ર આશ્રય અને આદર્શ પણ તે જ
છે. ભગવતી પાર્વતીને આ પ્રમાણે કહીને ભગવાન શંકર
માર્કષુદેયમુનિ પાસે ગયા. ॥ ૮ ॥ તે સમયે માર્કષુદેયમુનિની
સઘળી મનોવૃત્તિઓ ભગવદ્ભાવમાં તન્મય હતી. તેમને
તેમના શરીરનું કે જગતનું કોઈ જ ભાન ન હતું. તેથી
તે સમયે તેઓ એ પણ જાણી ન શક્યા કે મારી સામે
સમગ્ર વિશ્વના આત્મા સ્વયં ભગવાન ગૌરી-શંકર પદ્મારેલા
છે. ॥ ૯ ॥ શૌનકજી! સર્વશક્તિમાન ભગવાન તેલાસપતિથી
એ વાત છાની ન રહી કે, માર્કષુદેયમુનિ અત્યારે કઈ
અવસ્થામાં છે. તેથી જેમ વાયુ અવકાશના સ્થાનમાં
અનાયાસે જ પ્રવેશી જાય છે તે જ પ્રમાણે તેઓ પોતાની
યોગમાયાથી માર્કષુદેયમુનિના હદ્યાકાશમાં પ્રવેશી
ગયા. ॥ ૧૦ ॥ માર્કષુદેયમુનિએ જોયું કે તેમના હદ્યમાં
તો ભગવાન શંકરનાં દર્શન થઈ રહ્યાં છે. શંકરના મસ્તક
પર વીજળી જેવી પીળી-પીળી ચમકદાર જરાઓ શોભી
રહી છે. ત્રણ નેત્ર છે અને દસ લુજાઓ છે. શરીરે
ઉંચા, ઉદ્ય પામતા સૂર્ય જેવા તેજસ્વી, વ્યાઘ્રચર્મરૂપી
વસ્ત્ર અને ત્રિશૂળ, ખટ્ટાંગ, ઢાલ, અક્ષમાળા, ડમર,
ખાખર, તલવાર તેમ જ ધનુષ્ય ધારણ કરેલાં છે. ॥ ૧૨ ॥
માર્કષુદેયમુનિ પોતાના હદ્યમાં અકર્માત ભગવાન શંકરનું
આ મનોહર રૂપ જોઈને વિસ્તિત થઈ ગયા. ‘આ શું
છે? આ સ્વરૂપ ક્યાંથી આવ્યું?’ આ પ્રકારની વૃત્તિઓનો
ઉદ્ય થતાં તેમણે પોતાની સમાધિ ત્યજ દીધી. ॥ ૧૩ ॥

૧. અક્ષમાલભુજં । ૨. અદ્વાજાતોમર્દે:

नेत्रे उन्मील्य हृदये सगङ्गं सोमयाऽङ्गतम् ।
रुदं त्रिलोकैकगुरुं^१ ननाम शिरसा मुनिः ॥ १४ ॥

तस्मै^२ सपर्या व्यदधात् सगङ्गाय सहोमया ।
स्वागतासनपाद्यार्थगन्धस्त्रघूपदीपड़ेः ॥ १५ ॥

आह चात्मानुभावेन पूर्णकामस्य ते विभो ।
करवाम किमीशान येनेहं निर्वृतं जगत् ॥ १६ ॥

नमः शिवाय शान्ताय^३ सत्त्वाय प्रभृताय च ।
रजोजुषेऽप्यद्योराय^४ नमस्तुत्यं तमोजुषे ॥ १७ ॥

सूत उवाच

ऐवं स्तुतः स भगवानादिदेवः^५ सतां गतिः ।
परितुष्टः^६ प्रसन्नात्मा प्रहसंस्तमभाषत ॥ १८ ॥

श्रीभगवानुवाच^७

वरं वृष्णीष्य नः कामं वरदेशा वयं त्रयः ।
अभोधं दर्शनं येषां मत्यो यद्विन्देऽमृतम् ॥ १९ ॥

भ्रात्स्त्राः साधिवः शान्ता निःसङ्गा भूतवत्सलाः ।
अङ्गात्मकता अस्मासु निर्वैराः समदर्शिनः ॥ २० ॥

सलोका लोकपालास्तान्^८ वन्दन्त्यर्थन्त्युपासते ।
अहं च भगवान् भ्रता स्वयं च हरिरीश्वरः ॥ २१ ॥

न ते भयच्युतेऽजे च भिदामष्वपि चक्षते ।
नात्मनश्च जनस्यापि तद्युष्मान् वयभीमहि ॥ २२ ॥

ज्यारे तेमणे आंजो खोली, त्यारे जोहुं के त्रणे लोकना एकमात्र गुरु भगवान शंकर श्रीपार्वतीज तथा पोताना गणोनी साथे पधार्या छे. तेमणे तेमना चरणोमां भस्तक टेकवी प्रश्नाम कर्या ॥ १४ ॥ त्यारे पछी मार्कुडेयमुनिए स्वागत, आसन, पाद, अर्थ, गन्ध, पुण्यमाणा, धूप अने दीप वगेरे उपचारोथी भगवान शंकर, भगवती पार्वतीज अने तेमना गणोनी पूजा करी ॥ १५ ॥ त्यारबाट मार्कुडेयमुनि तेमने कहेवा लाग्या – ‘सर्वव्यापक अने सर्वशक्तिमान प्रभु! आपशी तो आपना स्वत्रुपथी ज, आपना प्रभावथी ज परिपूर्ण छो. हे सर्वत्र विराजमान प्रभु! आपनाथी ज आ समग्र विश्व सुभ-शांतिने प्राप्त थर्ह रह्युं छे, ऐवी स्थितिमां हुं आपनी शी सेवा कर्ण? ॥ १६ ॥ हुं आपना त्रिगुणातीत सदाचित इपने अने सत्त्वगुणाथी युक्त शांत स्वत्रुपने नमस्कार कर्ण हुं. हुं आपना रजोगुणयुक्त सर्वप्रवर्तक स्वत्रुप अने तमोगुणयुक्त अधोर इपने नमस्कार कर्ण हुं.’ ॥ १५ ॥

— सूतज्ञ कहे छे — शौनकज्ञ! ज्यारे मार्कुडेयमुनिए संतोना परम आश्रय देवापिदेव भगवान शंकरनी आ प्रमाणों स्तुति करी, त्यारे तेओ तेमना पर अत्यंत संतुष्ट थया अने बहु आनंदपूर्वक कहेवा लाग्या ॥ १६ ॥

भगवान शंकरे कहुं — मार्कुडेयज्ञ! भ्रता, विष्णु तथा हुं — अमे त्रणे वरदान आपनारायोना ईश्वर छीजे, अमारां दर्शन क्यारेय वर्थं जतां नथी. अमारी प्राप्ति थतां मर्त्य — मरणधर्मा भनुध्य पक्ष अमृत-मोक्षने प्राप्त थाय छे. तेथी तमारी जे ईश्वरा होय ते वरदान मांगी लो. ॥ १८ ॥ भ्रह्मणो स्वल्भावथी ज परोपकारी, शांतवित्त अने अनासक्त होय छे. तेओ कोईनी साथे वेरभाव राखता नथी अने समदर्शी होवा छतां पक्ष प्राप्तीओनुं कष्ट जोઈने तेना निवारण माटे हृदयपूर्वक लागी जाय छे. तेमनी सहुथी भोटी विशेषता ए होय छे के, ते अमारा अनन्य प्रेमी अने भक्त होय छे. ॥ २० ॥ बधा लोको अने लोकपालो आवा भ्रात्स्त्रानी वंहना, पूजा अने उपासना करे छे. मात्र तेओ ज नहि, हुं भ्रह्मज्ञ अने स्वयं साक्षात् ईश्वर विष्णु पक्ष तेमनी सेवा करीजे छीजे. ॥ २१ ॥ आवा शांत महापुरुष मारामां, विष्णु भगवानमां, भ्रह्माश्चमां, पोतानामां अने ज्ञवमात्रमां अशुमात्रनो पक्ष बेदभाव जोता नथी. सदा-सर्वदा, सर्वत्र अने सर्वथा एकरस आत्मानां ज दर्शन करे छे. तेथी अमे तमारा जेवा महात्माओनी स्तुति अने सेवा करीजे छीजे. ॥ २२ ॥

१. विलोक्यैऽ० २. प्राचीन प्रतमां ‘तस्मै……सहोमया’ आ श्लोकार्थना स्थाने ‘विमुच्यात्मसमाप्तानं तपसा नियमैर्यमः’ आयो पाठ छे. आ सिवाय वर्तमान प्रतमां के २४भी संभ्यानो ‘श्रवणाद् दर्शनाद् उभ्यु सम्भाषणादित्वः’ श्लोक छे, अने त्यां न वांचतां अहीं ज (‘विमुच्या……यमः’ अना पाठी) वांचवानां आव्यो छे. त्यारे पछी ‘स्वागतासन……’ वगेरे श्लोकोनो पाठ छे. ३. देवाय नित्याय प्रभृताय । ४. रजोजुषे च धोराय । ५. भगवान्भष्टादेवः । ६. प्राचीन प्रतमां ‘परितुष्टः……भाषत’ । ए श्लोकार्थना स्थाने ‘उवाच……परवयो देवदेवो महेश्वर’ । आयो पाठ छे. ७. श्रीमहादेव उवाच । ८. लोकपालाश न भा विन्दन्त्युपासितुम् ।

ન વિભ્રમયાનિ તીર્થાનિ ન દેવાશેતનોજિતાઃ ।
તે પુનાન્ત્યુરુકાલેન યૂધું દર્શનમાત્રતઃ ॥ ૨૩॥

બ્રાહ્મણોઽયો નમસ્યામો યેડસ્મદ્બુપં ત્રયીમયમ् ।
બિભ્રત્યાત્મસમાધાનતપઃસ્વાધ્યાયસંયમૈઃ ॥ ૨૪॥

શ્રવણાદુદર્શનાદુદ્વાપિ મહાપાતકિનોડપિવઃ ।
શુદ્ધેરન્નયજ્ઞાશાપિ કિમુસમ્ભાષણાદિભિઃ ॥ ૨૫॥

સૂત ઉવાચ

ઈતિ ચન્દ્રલલામસ્ય ધર્મગુહ્યોપબૃહિતમ् ।
વચોડમૃતાયનમૃધિનાતુપ્યતુ કર્ણયોઃ પિબન્ ॥ ૨૬॥

સ ચિરં માયયા વિષણોભર્મિતઃ કર્ણિતો^૧ ભૃશમ् ।
શિવવાગમૃતધ્વસ્તકલેશપુજ્જસ્તમધ્રવીત् ॥ ૨૭॥

ઋષિરુવાચ

અહો ઈશ્વરલીલેયં^૨ દુર્વિભાવ્યા શરીરિષણમ् ।
પત્રમન્તીશિતવ્યાનિ સુવળ્જિ જગદીશરાઃ ॥ ૨૮॥

ધર્મ ગ્રાહયિતું પ્રાયઃ પ્રવક્તારશ્ચ દેહિનામ् ।
આચરાન્યનુમોદન્તે કિયમાણં સુવળ્જિ ય ॥ ૨૯॥

નૈતાવતા ભગવતઃ સ્વમાયામયવૃત્તિભિઃ ।
ન દુષ્ટેતાનુભાવસ્તૈર્માયિન:^૩ કુહકું યથા ॥ ૩૦॥

સુષ્ટ્રવેદં મનસા વિશ્વમાત્મનાનુપ્રવિશ્ય યઃ ।
ગુણૈઃ કુર્વદ્બિરાભાતિ કર્ત્વ સ્વખણ્ટગું યથા ॥ ૩૧॥

માર્કષ્ટેયજી! માત્ર જીણમય તીર્થો જ તીર્થ નથી હોતાં તથા માત્ર જડ મૂર્તિઓ જ દેવતા નથી હોતી. સર્વોપરિ તીર્થ અને દેવતા તો તમારા જેવા સંતો છે; કેમકે, તે તીર્થો અને દેવતાઓ તો લાંબા ગાળાની આરાપના પછી પવિત્ર કરે છે, પરંતુ તમે લોકો તો દર્શનથી જ પવિત્ર કરી દો છો. ॥ ૨૩ ॥ અમે લોકો તો બ્રાહ્મણોને જ નમસ્કાર કરીએ છીએ; કારણ કે, તેઓ ચિત્તની એકાગ્રતા, તપસ્યા, સ્વાધ્યાય, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ દ્વારા અમારા વેદમય સ્વરૂપને હદ્યમાં ધારણ કરે છે. ॥ ૨૪ ॥ માર્કષ્ટેયજી! મહાન પાપીઓ અને અંત્યજો પણ તમારા જેવા મહાપુરુષોના ચરિત્ર-શ્રવણ અને દર્શનથી જ શુદ્ધ થઈ જાય છે. પછી તે લોકો તમારા સહવાસથી કે સંભાષણથી પવિત્ર થઈ જાય, એમાં તો કહેવાનું જ શું હોય! ॥ ૨૫ ॥

સૂતજી કહે છે - શૌનકાદિ ઋષિઓ! ચન્દ્રભૂષણ ભગવાન શંકરની એક-એક વાત ધર્મના ગુપ્તતમ રહસ્યથી પરિપૂર્ણ હતી. તેમના એક-એક અક્ષરમાં અમૃતનો સમુદ્ર છલકાતો હતો. માર્કષ્ટેયમુનિ પોતાના કાનો દ્વારા પૂરી તન્મયતા સાથે તેનું પાન કરતા રહ્યા, પરંતુ તેમને તૃપ્તિ ન થઈ. ॥ ૨૬ ॥ તેઓ લાંબાકાળથી વિષ્ણુભગવાનની માયાથી પુષ્ટ કલેશ પામેલા હોવાથી બહુ થાકી પણ ગયા હતા. ભગવાન શિવજીની કલ્યાણપ્રદ વાણીનું અમૃતપાન કરવાથી તેમનાં બધાં હુંઓ નાચ થઈ ગયાં. તેમણે ભગવાન શંકરને આ પ્રમાણે કહ્યું - ॥ ૨૭ ॥

માર્કષ્ટેયજીએ કહ્યું - ખરેખર, સર્વશક્તિમાન ભગવાનની આ લીલા તમામ મનુષ્યોના માટે ન સમજી શકાય તેવી છે. જુઓ તો ખરા! આ સંપૂર્ણ જગતના ઈશ્વર હોવા છતાં પણ પોતાને આધીન રહેવાવાણા મારા જેવા જીવોની સુતિ-વંદના કરે છે. ॥ ૨૮ ॥ ધર્મના પ્રવચનકારો પ્રાય: મનુષ્યોને ધર્મનું રહસ્ય અને સ્વરૂપ સમજાવવા માટે તેનું આચરણ અને અનુમોદન કરે છે તથા કોઈ ધર્મનું આચરણ કરે છે, તો તેની પ્રશંસા પણ કરે છે. ॥ ૨૯ ॥ જેમ જાહુગર અનેક પ્રકારના જેલ દેખાડે છે, પરંતુ તે જેલથી તે સ્વયં પ્રભાવિત થતો નથી, તે જ પ્રમાણે આપ પોતાની સ્વજનમોહિની માયાની વૃત્તિઓનો સ્વીકાર કરીને કોઈની વન્દના-સુતિ વગેરે કરો છો, તો માત્ર આમ કરવાથી આપનો મહિમા સહેજ પણ ઘટતો નથી. ॥ ૩૦ ॥ આપે સ્વખણદાયાની જેમ પોતાના મનથી જ સંપૂર્ણ વિશ્વની રચના કરી છે અને એમાં સ્વયં પ્રવેશ કરીને કર્તા ન હોવા છતાં પણ આપ કર્મ કરવાવાણા ગુણો દ્વારા કર્તા જેવા પ્રતીત થાઓ છો. ॥ ૩૧ ॥

૧. કૃણિતો । ૨. ઈશ્વરચ્ચેદં । ૩. ર્માયિનાં ।

तस्मै नमो भगवते त्रिगुणाय गुणात्मने ।
केवलायाद्वितीयाय गुरुवे भ्रष्टमूर्तये ॥ ३२ ॥

कं वृषो नु परं भूमन् वरं त्वद् वरदर्शनात् ।
पदर्शनात् पूर्णकामः सत्यकामः^१ पुमान् भवेत् ॥ ३३ ॥

वरभेदं वृषेऽथापि पूर्णात् कामाभिवर्धणात् ।
भगवत्यच्युतं भक्तिं तत्परेषु तथा त्वयि ॥ ३४ ॥

सूत उवाच

इत्यर्थितोऽभिष्ठुतश्च मुनिना सूक्तया गिरा ।
तमाह भगवाञ्छर्वः शर्वया चाभिनन्दितः^२ ॥ ३५ ॥

कामो महर्षे सर्वोऽयं भक्तिमांस्त्वमधोक्षजे ।
आकल्पान्ताद् यशः पुण्यमज्जरामरता तथा ॥ ३६ ॥

शानं त्रैकालिकं^३ भ्रष्टन् विज्ञानं च विरक्तिमत् ।
भ्रष्टवर्यस्त्विनो भूयात् पुराणाचार्यतास्तु ते ॥ ३७ ॥

सूत उवाच

अेवं वरान् स मुनये दत्त्वाऽगात्म्यक्षे^४ इश्वरः ।
देव्यै तत्कर्म कथं यन्नुभूतं पुराङ्गुना ॥ ३८ ॥

सोऽप्यवाममहायोगमहिमा भार्गवोत्तमः ।
विचरत्यधुनाप्यद्वा हरावेकान्ततां^५ गतः ॥ ३९ ॥

अनुवर्णितमेतते मार्कुडेयस्य धीमतः ।
अनुभूतं भगवतो मायावैभवमहुतम् ॥ ४० ॥

अतत् केचिदविद्वांसो मायासंसृतिमात्मनः ।
अनाधावर्तितं नृष्णां कादाचित्कं प्रचक्षते ॥ ४१ ॥

भगवन्! त्रिगुणस्वरूप छोवा छतां पश्च त्रिष्णो गुणोथी
पर त्रैवल्यस्वरूप, आद्वितीय भ्रष्टस्वरूप अने गुरुरूप आपने
हुं नमस्कार करं छुं ॥ ३२ ॥ हे अनंत! आपना श्रेष्ठ
दर्शनथी वधीने ऐवी बीजु कहि वस्तु छे, जेने हुं वरदानना
उपमां मांगु? मनुष्य आपनां दर्शनथी ज पूर्णकाम अने
सत्यसंकल्प बनी जाय छे ॥ ३३ ॥ आप स्वयं तो पूर्ण छो
ज, पोताना भक्तोने पश्च समस्त कामनाओथी पूर्ण
करवावाणा छो. तेथी हुं आपनां दर्शन करवा छतां एक बीजुं
वरदान मांगु छुं, ते ए छे के, भगवानमां, तेमना शरणागत
भक्तोमां अने आपमां मारी अविचल भक्ति हर-हंसेश
बनी रहो ॥ ३४ ॥

१. सूतज्ञ कहे छे — शौनकज्ञ! ज्यारे मार्कुडेयमुनिने
सुभधुर वाणीथी आ प्रमाणे भगवान शंकरनी सुति अने
पूजा करी, त्यारे भगवान शंकरे भगवती पार्वतीनी ईच्छाथी
आ वात करी - ॥ ३५ ॥ महर्षि! तमारी सर्व कामनाओ
पूरी थाओ. ईन्द्रियातीत परमात्मामां तमारी अनन्य भक्ति
सदा-सर्वदा बनी रहो. कल्पपर्यन्त तमारो पवित्र यश केलाय
अने तमे कल्पज्ञवी अज्जर-अमर बनो ॥ ३६ ॥ भ्रष्टन्!
तमारे भ्रष्टतेज तो अंडं रहेशो ज. तमने भूत, भविष्य
अने वर्तमाननुं (त्रिष्णो काणनुं) शान अने वैराग्ययुक्त
स्वरूप-स्थिति प्राप्त थाओ, तेमज पुराणोनुं आचार्यपद
प्राप्त थाओ ॥ ३७ ॥

२. सूतज्ञ कहे छे — शौनकज्ञ! आ प्रमाणे त्रिलोचन
भगवान शंकर मार्कुडेयमुनिने वरदान आपीने तेमनी
तपस्या अने तेमना प्रलय-संबंधी अनुभवो भगवती पार्वती
समक्ष वर्णन करता रहीने त्यांथी विद्याय थई गया ॥ ३८ ॥
जृगुवंशशिरोभणि मार्कुडेयमुनिने तेमना भृदायोगनुं परमक्ष
प्राप्त थई गयुं, तेओ भगवानना अनन्य प्रेमी थई गया.
हज्ज (वर्तमानमां) पश्च तेओ भक्तिभावधी पूर्ण हृदयथी
पृथ्वी पर विचरण कर्या करे छे ॥ ३९ ॥ परमज्ञानसम्पन्न
मार्कुडेयमुनिनी योगमायाथी जे अद्भुत लीलानो अनुभव
कर्या हतो ते मे तमने संलग्नाव्यो ॥ ४० ॥ शौनकज्ञ! आ
जे मार्कुडेयज्ञओ अनेक कल्पोनो - सृष्टि-प्रलयोनो अनुभव
कर्या, ते भगवाननी मायानो ज दैलव हतो अने तेमना
माटे ज हतो, सर्व-साधारण (अन्य लोको) माटे न हतो.
केटलाक आ मायानी रथना न जाणीने अनादिकाणथी
वारंवार थनारो सृष्टि-प्रलय ज गण्डावे छे. (तेथी तमारे ऐवी
शंका न करवी जोईओ के आ ज कल्पना अमारा पूर्वज
मार्कुडेयज्ञनुं आयुष्य आटलुं दीर्घ कहि रीते थई
गयुं?) ॥ ४१ ॥

१. सधो देवः । २. व्यन्दितः । ३. त्रिकालिकं । व्यात्म्यक्ष । ५. ऊन्नितां ।

ય એવમેતદ્દ ભૃગુવર્ય વર્ણિતં
રથાજ્ઞપાણેરનુભાવભાવિતમ् ।
સંશ્રાવયેત्^૧ સંશ્રૂષ્યુયાદુ તાવુભૌ
તયોર્ન કર્માશયસંસુતિભવેત् ॥ ૪૨ ॥

ભૃગુવંશમાં શ્રેષ્ઠ શૌનકજી! મેં તમને આ જે માર્કષેપજીનું ચરિત્ર સંભળાવું તે ભગવાન ચક્કપાણિના પ્રભાવ અને મહિમાથી ભરપૂર છે. જે મનુષ્ય આ ચરિત્રનું શ્રવણ અને કીર્તન કરે છે, તેઓ કર્મ-વાસનાઓને કારણે ગ્રાસ થનારા આવાગમનના ચક્કરમાંથી હંમેશને માટે મુક્ત થઈ જાય છે. ॥ ૪૨ ॥

—★—

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દ્વાદશસ્કન્દે દશમોડધ્યાય: ॥ ૧૦ ॥
બારમા સ્ક્રીપ-અંતર્ગત દસમો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

અગ્નિયારમો અદ્યાય

ભગવાનનાં અંગો, ઉપાંગો અને આયુધોનું રહસ્ય તથા વિભિન્ન સૂર્યગણોનું વર્ણન

શૌનક ઉવાચ

અથેમમર્થ્ય પૃથ્યામો ભવનાં બહુવિતમમ् ।
સમસ્તતન્ત્રરાષ્ટ્રાન્તે ભવાન્દુ ભાગવતતત્ત્વવિત् ॥ ૧ ॥

તાન્ત્રિકા: પરિચર્યાયાં કેવલસ્ય શ્રિય: પતે: ।
અજોપાજ્ઞાયુધાકલ્યં કલ્યયન્તિ યથા^૨ ચ યૈ: ॥ ૨ ॥

તત્ત્વો વર્ણય ભર્દં તે કિયાયોગં બુભુત્સતામ્ ।
યેન કિયાનૈપુણોન મત્યો યાયાદમર્યતામ્ ॥ ૩ ॥

સૂત ઉવાચ

નમસ્કૃત્ય ગુરુન્ વક્ષ્યે વિભૂતીવીષ્ણવીરપિ ।
યા:^૩ પ્રોક્તા વેદતન્ત્રાભ્યામાચાર્ય: પદ્મજાટિભિ: ॥ ૪ ॥

માયાદૈર્નવિભિસ્તાવૈ: સ વિકારમયો વિરાટ્ ।
નિર્મિતો દશ્યતે યત્ર સચિત્કે ભુવનત્રયમ્ ॥ ૫ ॥

અતદ્દૈ પૌરુષં રૂપં ભૂ: પાદૌ ધૌ: શિરો નભ: ।
નાભિ: સૂર્યાડક્ષિણી નાસે વાયુ: કર્ણો દિશ: પ્રભો: ॥ ૬ ॥

શૌનકજીએ કહ્યું — સૂતજી! તમે ભગવાનના પરમભક્ત અને બહુશુતોમાં શ્રેષ્ઠ છો. અમે લોકો સધળાં શાસ્ત્રોના સિદ્ધાંત વિશે આપને એક વિશેષ પ્રશ્ન પૂછ્યા છુંછીએ છીએ, કેમકે, તમે તેના મર્મજ્ઞ છો. ॥ ૧ ॥ અમે લોકો કિયાયોગનું અર્થાત્ ભગવાનની પૂજાનું પથાર્થ જ્ઞાન ગ્રાસ કરવા છુંછીએ છીએ; કેમકે, તેનું સાવધાનીપૂર્વક પથાર્યોગ્ય આચરણ કરવાથી મરણશીલ મનુષ્ય અમરત્વને ગ્રાસ થઈ જાય છે. તેથી અમારે એ જાણવું છે કે, પાચ્યરાત્ર વગેરે વિષિ જાણવાવાળા લોકો માત્ર કેવલસ્વરૂપ લક્ષ્મીપતિ ભગવાનની આરાધના કરે છે ત્યારે ક્યાં-ક્યાં તત્ત્વોથી તેમના ચરણાદિ અંગો, ગરૂડાદિ ઉપાંગો, સુદર્શનાદિ આયુધો અને કૌસ્તુભાદિ આભૂષણોની કલ્પના કરે છે? ભગવાન! આપનું કલ્યાણ કરે. ॥ ૨-૩ ॥

સૂતજીએ કહ્યું — શૌનકજી! બ્રહ્મ વગેરે આચાર્યાએ, વેદોએ અને પાચ્યરાત્ર વગેરેમાં વિષ્ણુ ભગવાનની જે-જે વિભૂતિઓનું વર્ણન કર્યું છે, હું શ્રીગુરુદેવના ચરણોમાં નમસ્કાર કરીને તે તમને સંભળાવું છું. ॥ ૪ ॥ ભગવાનનું જે વિરાટસ્વરૂપ છે તેમાં ચૈતન્યનો પ્રવેશ થાય ત્યારે આ ત્રણો લોક તેમાં દેખાય છે. તે (વિરાટરૂપ) પ્રકૃતિ સૂત્રાત્મા, મહાતત્ત્વ, અહંકાર અને પંચતન્માત્રાઓ — આ નવ તત્ત્વો સાથે અગ્નિયાર ઈન્દ્રિયો તથા પાંચ મહાભૂત-આ સોળ વિકારોથી બનેલું છે. ॥ ૫ ॥ આ ભગવાનનું જ પુરુષરૂપ છે. પૂર્ખી તેના ચરણ છે, સ્વર્ગ મસ્તક છે, અંતરિક્ષ નાલિ છે, સૂર્ય નેત્ર છે, વાયુ નાસિકા છે અને દિશાઓ કાન છે. ॥ ૬ ॥

૧. ય: શ્રાવયેત् । ૨. તથેવ યે । ૩. યા વેદતન્ત્રાભ્યાં પ્રોક્તા આચાર્ય: ।

प्रजापतिः प्रजननमपानो मृत्युरीशितुः ।
तद्बाहवो लोकपाला मनश्चन्द्रो भूवौ यमः ॥ ७ ॥

लक्ष्मोतरोऽधरो लोभो द्वाज्योत्स्ना स्मयो भ्रमः ।
रोमाणि भूरुहा भूम्नो भेद्याः पुरुषमूर्धज्ञाः ॥ ८ ॥

यावानयं वै^१ पुरुषो यावत्या संस्थया भितः ।
तावानसावपि महापुरुषो लोकसंस्थया ॥ ९ ॥

कौस्तुभव्यपदेशेन स्वात्मज्योतिर्बिभर्त्यजः ।
तत्रभा व्यापिनी साक्षात् श्रीवत्समुरसा विभुः ॥ १० ॥

स्वमायां वनमालाख्यां नानागुणमयीं दधत् ।
वासश्छन्दोमयं पीतं ब्रह्मसूत्रं त्रिवृत् स्वरम् ॥ ११ ॥

बिभर्ति साइज्यं योगं च देवो^२ मकरकुष्ठले ।
भौलिं पदं पारमेष्ठयं सर्वलोकाभयङ्करमूर्ते ॥ १२ ॥

अव्याकृतमनन्ताख्यमासनं यद्विषितः ।
धर्मशानादिभिर्युक्तं सत्यं पदमिहोच्यते ॥ १३ ॥

ओऽःसहोबलयुतं मुख्यतात्वं^३ गदां दधत् ।
अपां तत्वं दरवरं तेजस्तात्वं सुदर्शनम् ॥ १४ ॥

नभोनिभं नभस्तत्त्वमसिं चर्म तमोमयम् ।
कालउपं धनुः शार्ज तथा कर्ममयेषुविभू ॥ १५ ॥

ठिन्द्रियाणि शरानाहुराकृतीरस्य स्यन्दनम् ।
तन्मात्राएष्यस्याभिव्यक्तिं मुद्रयार्थक्षियात्मताम् ॥ १६ ॥

मष्टलं देवयज्ञनं दीक्षा संस्कार आत्मनः ।
परिचर्यां भगवत् आत्मनो हुरितक्षयः ॥ १७ ॥

भगवान् भगशब्दार्थं लीलाकमलमुद्घटन् ।
धर्मं यशश्च भगवांश्चामरव्यज्ञेऽभर्त् ॥ १८ ॥

प्रजापति दिंग् छे, मृत्यु गुदा छे, लोकपालो तेमनी भुजाओ छे, चन्द्रमा मन छे अने यमराज भूकुटि छे. ॥ ७ ॥ उपरनो होठ लज्जा छे, नीचेनो होठ लोभ छे, चन्द्रमानी चांदनी तेमनी दंतपञ्जिओ छे अने आन्ति तेमनुं छास्य छे. वृक्षो तेमनां रुपां छे अने वादणो तेमना भस्तक परना केश छे. ॥ ८ ॥ शैनकज्ञ! जे शीते आ व्यष्टि पुरुष पोताना मापथी सात वेतनो छे ते ज प्रमाणो ते समष्टि पुरुष पश्च तेनामां कल्पेला लोको सहित पोतानी सात वेतनो छे. ॥ ९ ॥

भगवान् स्वयं अजन्मा छे, तेअो कौस्तुभमणिना बहाने छुवचैतन्यउप आत्मज्योतिने अने ते कौस्तुभमणिनी सर्वव्यापक कान्तिने ज वक्षःस्थणमां श्रीवत्सउपे धारणा करे छे. ॥ १० ॥ तेअो पोतानी सत्य, २४ वर्गेरे गुणोवाणी भायाने वनमाणाना उपमां, छन्दोने पीताभरना उपमां तथा अ-उ-मूर्ता त्रिश भागावाणा प्रश्नावने पश्चोपवीतना उपमां धारणा करे छे. ॥ ११ ॥ देवाविदेव भगवान् सांख्य अने पोगरुपी मकराकृत कुंडलो तथा बधा लोकोने अभय करनार्य ब्रह्मलोकने मुकुटना उपमां धारणा करे छे. ॥ १२ ॥ मूलप्रकृति ज तेमनी शेषशय्या छे, जेना पर तेअो बिराजे छे अने धर्म-ज्ञान वर्गेरेथी पुक्त सत्यगुण ज तेमनी नालिं छे. ॥ १३ ॥ मानसिक सामर्थ्य, ठिन्द्रियोनी शक्ति, शारीरिक शक्तिथी पुक्ता प्राणात्मकृपी तेमनी कौमोदकी गदा छे. तेअो जलतात्परुपी पांचजन्य शंख अने तेजतात्परुपी सुदर्शनयकने धारणा करे छे. ॥ १४ ॥ आकाश जेवुं निर्भू तेमनुं खद्ग, तमोमय अज्ञानउपी ढाल, कालउपी शार्दूलनुख्य अने कर्मरुपी तरक्स (भाथो) धारणा करेल छे. ॥ १५ ॥ ठिन्द्रियोने ज भगवान् बालोना उपमां धारणा करे छे, डियाशक्तिरुपी मन तेमनो रथ छे, पांच तन्मात्राओं रथनो बहारनो भाग छे. अने वर, अभय वर्गेरे मुद्राओं जे स्वरूपमां धारणा करे छे ते भगवाननी 'वरदान' अने 'अभयदान' मूर्तिओ कहेवाय छे. ॥ १६ ॥ सूर्यमंडण अथवा अज्ञिमंडण ज भगवाननी पूजानुं स्थान छे, अंतःकरणानी शुद्धि ज मंत्रदीक्षा छे अने पोतानां बधां पापोने नष्ट करी देवां ए ज भगवाननी पूजा छे. ॥ १७ ॥

भ्रात्राणो! समग्र ऐश्वर्य, धर्म, पश, लक्ष्मी, ज्ञान अने वैराग्य - आ इ पदार्थोनुं नाम ज लीला-कमण छे, जेने भगवान् पोताना श्रीहस्तमां धारणा करे छे. धर्म अने पश कमशः चामर अने पंखाना उपमां छे. पोताना निर्भय

१. छि । २. देवो । ३. सर्वलोकनमस्कृतम् । ४. मुख्यं तत्वं ।

આતપત્રં તુ વૈકુણ્ઠં દ્વિજા ધામાકુતોભયમ् ।
ત્રિવૃદ્ધેદઃ સુપર્ણાખ્યો યજં વહતિ પૂરુષમ् ॥ ૧૮ ॥

અનપાયિની ભગવતી શ્રી: સાક્ષાદાત્મનો હરે: ।
વિષ્ણક્સેનસત્તાત્મકુર્તિર્વિદિતઃ પાર્થદાધિપ: ।
નન્દાદયોડષૌ દ્વાઃ સ્થાશ્ચ તેડણિમાદ્યા હરેર્ગુણાઃ ॥ ૨૦ ॥

વાસુદેવ: સર્વર્ણાઃ પ્રધુભન: પુરુષ: સ્વયમ् ।
અનિરુદ્ધ ઈતિ બ્રહ્મનુ મૂર્તિવ્યુહોડભિધીયતે ॥ ૨૧ ॥

સ વિશ્વસ્તેજસ: પ્રાણસ્તુરીય ઈતિ વૃત્તિભિ: ।
અર્થન્દિયાશયજ્ઞાનેર્ભગવાનુ પરિભાવ્યતે ॥ ૨૨ ॥

અજ્ઞોપાજ્ઞાયુધાકલ્પેર્ભગવાંસ્તચ્યતુષ્ટયમ् ।
બિભર્તિ સ્મ ચતુર્મૂર્તિર્ભગવાનુ હરિરીશ્વર: ॥ ૨૩ ॥

દ્વિજઋષભ સ એષ બ્રહ્મયોનિ: સ્વયંદે
સ્વમહિમપરિપૂર્ણો માયયા ચ^૧ સ્વયૈતત્ ।
સૃજતિ હરતિ પાતીત્યાખ્યયાનાવૃતાક્ષો
વિવૃત ઈવ નિરુક્તસત્તપરૈરાત્મલભ્ય: ॥ ૨૪ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કૃષ્ણસખ વૃષ્ણયુષ્મભાવનિધુ-
ગ્રાજન્યવંશાદહનાનપવર્ગવીર્ય
ગોવિન્દ ગોપવનિતાગ્રજભૃત્યગીત-
તીર્થશ્રવઃ શ્રવણમજ્જલ પાછિ ભૃત્યાનુ ॥ ૨૫ ॥

ધામ અનેવા વૈકુણ્ઠનું તેમણે છત્ર ધારણ કરેલું છે. જણો વેદ એ જ ગરૂડ છે. તે જ અંતર્યામી પરમાત્માને લઈ જાય છે. ॥ ૧૮-૧૯ ॥ આત્મસ્વરૂપ ભગવાનથી ક્યારેય વિષ્ણુટી ન પડનારી આત્મશક્તિનું નામ જ લક્ષ્મી છે. ભગવાનના પાર્થદોના નાયક વિશ્વવિષ્ણાત વિશ્વક્રમેનજી સ્વયં પાંચરાત્ર વગેરે આગમ તંત્રોની મૂર્તિ છે. ભગવાનના સ્વાભાવિક ગુણો તરીકે અણિમા, મહિમા વગેરે અષસિદ્ધિઓ અને નંદ-સુનંદ વગેરે આઠ પાર્થો તે દ્વારપાલો છે. ॥ ૨૦ ॥ શૌનકજી! સ્વયં ભગવાન જ વાસુદેવ, સંકર્ષણ, પ્રધુભન અને અનિરુદ્ધ - આ ચાર મૂર્તિઓના રૂપમાં રહેલા છે. તેથી તેઓ ચતુર્વ્યૂહરૂપે કહેવાય છે. ॥ ૨૧ ॥ તેઓ જ જગત-અવસ્થાના અભિમાની 'વિશ્વ' સંજ્ઞાવાળા બનીને શબ્દ, સ્પર્શ વગેરે બાધ્ય વિષયોને ગ્રહણ કરે છે અને તે જ (ભગવાન) સ્વખાવસ્થાના અભિમાની 'તૈજસ' સંજ્ઞા, બનીને બાધ્ય વિષયો વિના જ મનોમન અનેક વિષયોને જુબે છે અને ગ્રહણ કરે છે. તે જ પ્રભુ સુષુપ્તિ અવસ્થાના અભિમાની 'પ્રાજ્ઞ' સંજ્ઞા, વિષય અને મનના સંસ્કારોથી યુક્ત બનીને અજ્ઞાનથી સ્વયં આચ્છાદિત થઈ જાય છે અને તે જ પ્રભુ જણો અવસ્થાના સાક્ષી તરીકે જણોથી અલગ રહી 'તુરીય' સંજ્ઞા પામે છે. આ તુરીય તત્ત્વ જ સમગ્ર જ્ઞાનનું અધિષ્ઠાન - આધાર છે. ॥ ૨૨ ॥ આ પ્રમાણે અંગ-ઉપાંગ, આયુષ અને આભૂતખોથી યુક્ત તથા વાસુદેવ, સંકર્ષણ, પ્રધુભન અને અનિરુદ્ધ - આ ચાર મૂર્તિઓના રૂપમાં પ્રગટ સર્વશક્તિમાન ભગવાન શ્રીહરિ જ કમશઃ વિશ્વ, તૈજસ, પ્રાજ્ઞ અને તુરીય રૂપે પ્રકાશિત થાય છે. ॥ ૨૩ ॥

શૌનકજી! તે જ સર્વસ્વરૂપ ભગવાન વેદોના મૂળકારણ છે, તેઓ સ્વયંપ્રકાશ અને પોતાના મહિમાથી પરિપૂર્ણ છે. તેઓ પોતાની માયાથી ભક્તા વગેરે રૂપો અને નામ ધારણ કરીને વિશની રચના, સ્વિત અને સંહાર કરે છે. આ બધા કર્મો અને નામોથી તેમનું જ્ઞાન ક્યારેય આવૃત થતું નથી. શાસ્ત્રોમાં ભગવાન જાણે જુદા-જુદા સ્વરૂપવાળા થયા હોય એવું વર્ણન જોવા મળે છે, પરંતુ ખરેખર એવું નથી. ભક્તા, વિષ્ણુ કે શિવના ઉપાસકો પણ તેમના અંતકરણમાં આત્મસ્વરૂપે તે જ એક અને અદ્વિતીય ભગવાનને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૨૪ ॥ સાચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ! તમે અર્જુનના સખા છો. તમે યાદવકુળમાં અવતાર ગ્રહણ કરીને પૃથ્વીનો દ્રોહ કરનારા રાજાઓનો નાશ કરી દીધો છે. તમારું પરાક્રમ અખંડ છે. પ્રજની ગોપીઓ, અને દેવર્ણિ નારદ વગેરે તમારી પવિત્ર ક્રીતિનું ગાન કર્યા કરે છે. ગોવિંદ! તમારાં નામ, ગુણ, લીલાઓનું શ્રવણ કરવામાત્રથી જ જીવનું કલ્યાણ થઈ જાય છે. અમે બધા આપના સેવક છીએ. આપ કૃપા કરીને અમારી રક્ષા કરો. ॥ ૨૫ ॥

५ ईं हृषि कल्य उत्थाय महापुरुषलक्षणम् ।
तस्यितः प्रयतो जप्त्वा ब्रह्म वेद गुहाशयम् ॥ २६ ॥

शौनक उवाच

शुको यदाह भगवान् विष्णुराताय शृण्वते ।
सौरो गणो मासि मासि नाना वस्ति समकः ॥ २७ ॥

तेषां नामानि कर्मणि संयुक्तानामधीश्वरः ।
ब्रूहि नः श्रद्धानानां व्यूहं सूर्यात्मनो हरेः ॥ २८ ॥

सूत उवाच

अनाद्यविद्या विष्णुरात्मनः सर्वेऽहिनाम् ।
निर्मितो लोकतन्त्रोऽयं लोकेषु परिवर्तते ॥ २९ ॥

एक एव हि लोकानां सूर्य आत्माऽदिकुद्धरिः ।
सर्ववेदकियामूलमृषिभिर्बहुधोहितः ॥ ३० ॥

कालो देशः उक्त्या कर्ता करणां कार्यमागमः ।
द्रव्यं कलभिति ब्रह्मन् नवधोक्तोऽज्या हरिः ॥ ३१ ॥

मध्यादिषु द्वादशसु भगवान् कालदृपधृक् ।
लोकतन्त्राय चरति पृथग्द्वादशभिर्गणैः ॥ ३२ ॥

धाता कृतस्थली हेतिर्वासुकी रथकृन्मुने ।
पुलस्त्यसुभुरुरिति मधुमासं नयन्त्यमी ॥ ३३ ॥

अर्यमा पुलहोऽथौजः प्रहेतिः पुञ्जिकस्थली ।
नारदः कृच्छनीरश्च नयन्त्येते सम माधवम् ॥ ३४ ॥

मित्रोऽत्रिः पौरुषेयोऽथ तक्षको मेनका हहाः ।
रथस्वन ईति होते शुकमासं नयन्त्यमी ॥ ३५ ॥

१. निषुक्तानां । २. नयन्ति ते ।

पुरुषोत्तम भगवाननां अंग-उपांगो अने आयुधो वगेरेना वर्णननो (भगवानमां भन परोवीने पवित्रतापूर्वक) औ मनुष्यो ग्रातःकाणे पाठ करशे तेमना वृद्धमां रहेवावाणा ब्रह्मस्वरूप परमात्मानु तेमने ज्ञान थई जशे ॥ २६ ॥

शौनकज्ञाने कहुं – सूतज्ञ! भगवान श्रीशुकदेवज्ञाने श्रीमद्भागवत-कथा संबाधवतां (पांचमा संधमां) राजपि परीक्षितने कहुं हतुं के ऋषिओ, गन्धर्वो, नागो, अप्सराओ, पक्षो, राक्षसो अने देवताओ—आ सातेयनो मणीने एक सौरगणा होय छे अने ते सातेय दरेक महिने बदलाता रहे छे. तो आ दर महिने बदलाता बारेबार गणो तेमना स्वामी भगवान सूर्य पासे रहीने शु-शु कार्य करे छे अने ते भगवानां नाम शु छे? सूर्यरूपे पश्च स्वयं भगवान ज छे; तेथी तेमना विषयमां सांबलणवा अमे बहु उत्सुक छीओ, तो हृपा करीने विस्तारपूर्वक अमने कहो ॥ २७-२८ ॥

सूतज्ञाने कहुं – समस्त प्राणीओना आत्मा भगवान श्रीविष्णु ज छे. आ समस्त विश्वतंत्र भगवान विष्णुनी अनादि अविद्याशक्तिथी चाले छे. आ सर्वतंत्रना संचालक भगवान सूर्य छे. ते ज समस्त लोकमां अग्रण करे छे ॥ २९ ॥ वास्तवमां समस्त लोकना आत्मा अने आदिकर्ता एकमात्र श्रीहरि ज अंतर्यामीरूपे सूर्य बनेला छे. तेओ जोके एक ज छे, छतां ऋषिओं अने तेमनु धक्कां उपोमां वर्णन कर्यु छे, तेओ समस्त वैदिक-कियाओना मूँ छे ॥ ३० ॥ शौनकज्ञ! एक भगवान ज माया द्वारा काण, देश, यज्ञादि कियाओ, कर्ता, जुबो वगेरे करको, यज्ञादि कार्यो, शाकल्य वगेरे (होमवानां) द्रव्यो, वेदमंत्रो अने स्वर्गादि कलारूपे – नव प्रकारना कहेवामां आवे छे अने तेओ ज (पोतानी माया द्वारा) यज्ञादि कर्म चलावे छे ॥ ३१ ॥ आ भगवान पोते ज (सूर्यरूपे) कालस्वरूप स्वीकारीने चैत्र-वैशाख वगेरे जुदा-जुदा बार गणोना उपमां लोकतंत्रना निर्वाह माटे पर्यटन करे छे ॥ ३२ ॥

शौनकज्ञ! धाता नामना सूर्य, कृतस्थली अप्सरा, हेति राक्षस, वासुडे सर्प, रथकृत् यक्ष; पुलस्त्य ऋषि अने तुभुरु गन्धर्व – आ चैत्र मासमां पोत-पोतानुं कार्य सपन्न करे छे ॥ ३३ ॥ अर्यमा सूर्य, पुलह ऋषि, अथोजा यक्ष, ग्रहेति राक्षस, पुञ्जिकस्थली अप्सरा, नारद गन्धर्व अने कृच्छनीर सर्प – आ वैशाख महिनाना कार्यनिर्वाहक छे ॥ ३४ ॥ मित्र सूर्य, अन्ति ऋषि, पौरुषेय राक्षस, तक्षक सर्प, मेनका अप्सरा, हहा गंधर्व अने रथस्वन यक्ष – आ जेठ महिनाना कार्य-निर्वाहक छे ॥ ३५ ॥

વસિષ્ઠો વરુણો રમ્ભા સહજન્યસ્તથા હુહુ: ।
શુક્રશ્વિત્રસ્વનશૈવ શુચિમાસં નયન્યમી ॥ ૩૬ ॥

ઈન્દ્રો વિશ્વાવસુ: શ્રોતા એલાપત્રસ્તથાજિરા: ।
પ્રમલોચા રાક્ષસો વર્યો નભોમાસં નયન્યમી ॥ ૩૭ ॥

વિવસ્વાનુગ્રહેનશ્વ વ્યાઘ્ર આસારણો ભૃગુ: ।
અનુમલોચા શદ્જપાલો નભસ્યાખ્યં નયન્યમી ॥ ૩૮ ॥

પૂષા ધનજ્યો વાત: સુષેષા: સુરુચિસ્તથા ।
ધૃતાચી ગૌતમશૈતિ તપોમાસં નયન્યમી ॥ ૩૯ ॥

કનુર્વર્ચા ભરદ્વાજ: પર્જન્ય: સેનજિતથા ।
વિશ્વ ઐરાવતશૈવ તપસ્યાખ્યં નયન્યમી ॥ ૪૦ ॥

અથાંશુ: કશ્યપસ્તાક્ષર્ય ઋતસેનસ્તથોર્વશી ।
વિદ્યુચ્છત્રુમહાશદ્ધ: સહોમાસં નયન્યમી ॥ ૪૧ ॥

ભગ: રૂડોડરિષ્ટનેમિરૂર્ણ આયુશ પર્યમ: ।
કર્કોટક: પૂર્વચિત્તિ: પુષ્યમાસં નયન્યમી ॥ ૪૨ ॥

વાષ્ટ્ર ઋચીકતન્ય: ૧ કુમ્ભલશ્વ તિલોતમા ।
બ્રહ્માપેતોઽથ ૨ શતજિદ્ધ ધૃતરાષ્ટ્ર ઈષમ્ભરા: ॥ ૪૩ ॥

વિષ્ણુરશ્શતરો રમ્ભા સૂર્યવર્ચાશ્વ સત્યજિત્ત ।
વિશ્વામિત્રો મખાપેત ઉર્જમાસં નયન્યમી ॥ ૪૪ ॥

એતા ભગવતો વિષ્ણોરાહિત્યસ્ય વિભૂતય: ।
સ્મરતાં સન્ધ્યયોર્નૃણાં હરન્યાંહો દિને દિને ॥ ૪૫ ॥

દ્વાદ્શસ્વપિ માસેષુ દેવોડસૌ ષડ્ભિરસ્ય વૈ ।
ચરન્ સમજ્ઞાતાનુતે પરત્રેહ ચ સન્મતિમ् ॥ ૪૬ ॥

સામર્યજુર્ભિસ્તાલિઙ્ગઋષય: સંસ્તુવન્યમુમ્ ।
ગન્ધર્વાસ્તં પ્રગાયન્તિ નૃત્યન્યપ્રસરસોઽગ્રત: ॥ ૪૭ ॥

અધાડમાં વરુણ નામના સૂર્ય સાથે વસિષ્ઠ ઋષિ, રમ્ભા અપ્સરા, સહજન્ય યક્ષ, હુહુ ગન્ધર્વ, શુક નાગ અને વિત્રસ્વન રાક્ષસ પોત-પોતાના કાર્યનું વહન કરે છે. ॥ ૩૬ ॥ શ્રાવજી મહિનામાં ઈન્દ્ર નામક સૂર્ય, વિશ્વાવસુ ગન્ધર્વ, શ્રોતા યક્ષ, એલાપત્ર નાગ, અજિરા ઋષિ, પ્રમલોચા આપ્સરા અને વર્ષ નામક રાક્ષસ પોતાનો કાર્યભાર સંભાળે છે. ॥ ૩૭ ॥ ભાદ્રપદના સૂર્યનું નામ વિવસ્વાન છે. તેમની સાથે ઉગ્રસેન ગન્ધર્વ, વ્યાઘ્ર રાક્ષસ, આસારણ યક્ષ, ભૃગુ ઋષિ, અનુમલોચા આપ્સરા અને શંખપાલ નાગ રહે છે. ॥ ૩૮ ॥ શૌનકજી! માઘ મહિનામાં પૂષા નામના સૂર્ય રહે છે. તેમની સાથે ધનજ્ય નાગ, વાત રાક્ષસ, સુષેષા ગન્ધર્વ, સુરુચિ યક્ષ, ધૃતાચી આપ્સરા અને ગૌતમ ઋષિ રહે છે. ॥ ૩૯ ॥ કાગજી માસમાં પર્જન્ય નામના સૂર્યની સાથે કિંતુ યક્ષ, વર્ચા રાક્ષસ, ભરદ્વાજ ઋષિ, સેનજિત અપ્સરા, વિશ્વ ગન્ધર્વ અને ઐરાવત સર્પ રહે છે. ॥ ૪૦ ॥ નાગશર મહિનાના સૂર્યનું નામ છે અંશુ, તેમની સાથે કશ્યપ ઋષિ, તાર્થ યક્ષ, ઋતસેન ગન્ધર્વ, ઉર્વશી આપ્સરા, વિદ્યુચ્છત્રનું રાક્ષસ અને મહાશંખ નાગ રહે છે. ॥ ૪૧ ॥ પોષ મહિનામાં ભગ નામના સૂર્યની સાથે રૂર્જ રાક્ષસ, અરિષ્ટનેમિ ગન્ધર્વ, ઊર્જા યક્ષ, આયુ ઋષિ, પૂર્વચિત્ત અપ્સરા અને કર્કોટક નાગ રહે છે. ॥ ૪૨ ॥ આસો માસમાં ત્વષ્ટા સૂર્ય, જમદાંન ઋષિ, કુમ્ભલ નાગ, તિલોતમા આપ્સરા, બ્રહ્માપેત રાક્ષસ, શતજિત યક્ષ અને ધૃતરાષ્ટ્ર ગન્ધર્વનો કાર્યકણ છે. ॥ ૪૩ ॥ કારતક મહિનામાં વિષ્ણુ નામના સૂર્ય, અશ્વતર નાગ, રમ્ભા આપ્સરા, સૂર્યવર્ચા ગન્ધર્વ, સત્યજિત યક્ષ, વિશ્વામિત્ર ઋષિ અને મખાપેત રાક્ષસ પોત-પોતાનું કાર્ય સમ્પન્ન કરે છે. ॥ ૪૪ ॥

શૌનકજી! તે બધા સૂર્યરૂપી ભગવાનની વિભૂતિઓ છે. જે લોકો આનો ગ્રાતઃકાળે અને સાધંકાળે નિત્ય પાઠ કરે છે, તેમનાં તમામ પાપો નાણ થઈ જાય છે. ॥ ૪૫ ॥ આ સૂર્યદેવ પોતાના છ ગણોની સાથે બારે માસ સર્વત્ર વિચરતા રહે છે તથા આ લોક તથા પરલોકમાં વિવેક-બુદ્ધિનો વિસ્તાર કરે છે. ॥ ૪૬ ॥ સૂર્ય ભગવાનના ગજોમાં ઋષિઓ તો સૂર્ય ભગવાનની ઋગવેદ, પજુર્વેદ અને સામવેદના મંત્રો દ્વારા સુંતિ કરે છે અને ગન્ધર્વો તેમના સુધ્યશાનું ગાન કરે છે. અપ્સરાઓ આગળ-આગળ નૃત્ય કરતી રહીને ચાલે છે. ॥ ૪૭ ॥

૧. રિચેક્ઝો । ૨. બ્રહ્મપોતોઽથ ।

उत्थन्ति रथं नागा ग्रामष्यो रथयोजकाः ।
योद्यन्ति रथं पूर्खे नैर्वहता भलशालिनः ॥ ४८ ॥

वालभिल्याः^१ सहस्राणि षष्ठिर्बर्षयोडमलाः ।
पुरतोडभिमुखं याज्ञि सुवन्ति सुतिभिर्विभुम् ॥ ४९ ॥

ऐवं ह्यनादिनिधनो भगवान् हरिरीश्वरः ।
कल्पे कल्पे स्वमात्मानं व्यूहं लोकानवत्यजः ॥ ५० ॥

नागो रस्सीनी छेम तेमना रथने बांधी राखे छे, पक्षो रथनो साज सजावे छे अने भगवान राक्षसो रथने पाइणथी घडेले छे ॥ ४८ ॥ आ सिवाय वालभिल्य नामना साठ हजार भवर्षिओ सूर्य तरङ्ग मुख राखीने तेमनी आगण-आगण सुतिपाठ करता चाले छे ॥ ४९ ॥ आ प्रमाणे अनादि, अनंत, अजन्मा भगवान श्रीहरि जे दरेक कल्पमां पोताना स्वरूपना बार भाग करीने लोकोनु पालन-पोषण करे छे ॥ ५० ॥

—★—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वादशस्तकन्ये आदित्यव्यूहविवरणं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

बारमा स्कंध-अंतर्गत आदित्यव्यूहनुं विवरणं नामनो अग्नियारभो अध्याय समाप्त.

—★—

बारमो अद्याय

श्रीमद्भागवतनी संक्षिप्त विषय-सूचि

सूत उवाच^१

नमो धर्माय महते नमः कृष्णाय वेष्टसे ।
भ्राह्मणोऽयो नमस्कृत्य धर्मान् वक्ष्ये सनातनान् ॥ १ ॥

ऐतद् वः कथितं विप्रा विष्णोश्चरितमनुतम् ।
भवद्विर्यदहं पूर्णो नराणां पुरुषोचितम् ॥ २ ॥

अत्र सङ्कीर्तिः^२ साक्षात् सर्वपापहरो हरिः ।
नारायणो हृषीकेशो भगवान् सात्यतां पतिः ॥ ३ ॥

अत्र भ्रह्म परं गुह्यं जगतः प्रभवाप्ययम् ।
शानं च तदुपाख्यानं प्रोक्तं विश्वानसंयुतम् ॥ ४ ॥

भक्तियोगः^३ समाख्यातो वैराग्यं च तदाश्रयम् ।
पारीक्षितमुपाख्यानं नारदाख्यानमेव^४ च ॥ ५ ॥

सूतश्च कहे छे – भगवद्भक्तिरूपी महान धर्मने नमस्कार छे. विश्वविधाता भगवान श्रीकृष्णने नमस्कार छे. हवे हुं भ्राह्मणोने नमस्कार करीने श्रीमद्भागवतमां वर्षावेला सनातन धर्मानुं संक्षिप्त विवरण संभणावुं छुं ॥ १ ॥ शौनकादि ऋषिओ! तमे लोकोभे मने जे ग्रन्थ पूछ्यो हतो ते प्रमाणे में भगवान विष्णुनुं आ अद्भुत चरित्र संभणावुं, जे दरेक मनुष्यने माटे श्रवण करवा योग्य छे ॥ २ ॥ आ श्रीमद्भागवत-पुराणमां सर्वपापहरी स्वयं भगवान श्रीहरिनुं जे संकीर्तन थयुं छे, तेओ बधानां हृदयमां बिराजेला, बधानी ठिन्डियोना स्वामी अने प्रेमीभक्तोना छवनधन छे ॥ ३ ॥ आ श्रीमद्भागवत पुराणमां परम रहस्यमय – अत्यंत गोपनीय भ्रवतात्पनु वर्षान थयुं छे, ते भ्रह्मां जे आ जगतनी उत्पत्ति, स्थिति अने प्रबलयनी ग्रतीति थाय छे. आ पुराणमां ते जे परमतात्पनु अनुभवात्मक ज्ञान अने तेनी प्राप्ति माटेनां साधनोनो स्पष्ट निर्देश छे ॥ ४ ॥

शौनकश्च! आ महापुराणना प्रथम स्कंधमां भक्तियोगानुं सारी रीते निरुपण करवामां आव्युं छे अने साथे-साथे भक्तियोगथी उत्पन्न थनारा अने तेने दद करनारा वैराग्यनुं पश्च वर्षान करवामां आव्युं छे. परीक्षितनी कथा अने व्यास-नारद संवादना प्रसंगमां नारदयरित्र पश्च कहेवामां आव्युं छे ॥ ५ ॥

१. वालभिल्याः । २. प्राचीन प्रतमां ‘सूत उवाच’ पाठ ‘नमो धर्माय……सनातनान्’ श्लोक पढी छे, । ३. सङ्कीर्त्यते । ४. भक्तियोगश्च व्याख्यातो । ५. धर्मसंस्थानमेव ।

प्रायोपवेशो राजर्षविप्रशापात् परीक्षितः ।
शुक्स्य भ्रष्टभस्य^१ संवादश्च परीक्षितः ॥ ६ ॥

योगधारणयोत्काञ्जिः संवादो नारदाज्योः ।
अवतारानुगीतं च सर्गः^२ प्राधानिकोऽग्रतः ॥ ७ ॥

विदुरोऽवसंवादः क्षत्रैत्रेययोक्ताः ।
पुराणसंहिताप्रश्नो महापुरुषसंस्थितिः ॥ ८ ॥

ततः प्राकृतिकः सर्गः सम वैकृतिकाश्च ये ।
ततो भ्रष्टाद्यसम्भूतिर्वराजः पुरुषो यतः ॥ ९ ॥

कालस्य स्थूलसूक्ष्मस्य गतिः पद्मसमुद्भवः ।
भुव उद्धरणोऽभ्योवेहिरण्याक्षवधो यथा ॥ १० ॥

उर्ध्वतिर्पगवाक्सर्गो रद्रसर्गस्तथैव च ।
अर्धनारीनरस्याथ यतः स्वायम्भुवो मनुः ॥ ११ ॥

शतरूपा च या स्त्रीषामाद्या प्रकृतिरुत्तमा ।
सन्तानो^३ धर्मपत्नीनां कर्दमस्य प्रजापतेः ॥ १२ ॥

अवतारो भगवतः कपिलस्य महात्मनः ।
देवङ्गत्याश्च संवादः कपिलेन च धीमता ॥ १३ ॥

नवभ्रष्टसमुत्पत्तिर्दक्षयज्ञविनाशनम् ।
ध्रुवस्य चरितं पश्चात्पृथोः प्राचीनबहिषः ॥ १४ ॥

नारदस्य च संवादस्ततः प्रैयव्रतं द्विजाः ।
नाभेस्तोऽनुचरितमृष्टभस्य भरतस्य च ॥ १५ ॥

द्वीपवर्षसमुद्राणां गिरिनद्युपवर्णनम् ।
ज्योतिश्चक्ष्य संस्थानं पातालनरकस्थितिः ॥ १६ ॥

दक्षजन्म प्रयेतोऽप्यस्तत्पुत्रीषां च सन्ततिः ।
यतो देवासुरनरस्तिर्यक्षनगभगादयः ॥ १७ ॥

राजर्षि परीक्षितने ब्राह्मणनो शाप मण्डा पछी ते कई रीते गंगाडिनारे अनशन-प्रत लड्ठने बेठा अने भ्रष्टविपर्य श्रीशुक्टेवज्ञ साथे तेमनो कई रीते संवाद शडु थयो, आ कथा पक्ष प्रथम संख्यामां ४ छ. ॥ ६ ॥

योगधारणा द्वारा शरीर-त्यागनी विधि, भ्रष्टवज्ञ अने नारदज्ञनो संवाद, अवतारोनी संक्षिप्त चर्चा तथा महात्म आदि कमथी प्राकृतिक सृष्टिनी उत्पत्ति वगेरे विषयोनु वर्णन बीज संख्यामां थयुं छ. ॥ ७ ॥

त्रीज संख्यामां सर्वप्रथम विदुरज्ञ अने उद्धवज्ञनो, पछी विदुरज्ञ अने मैत्रेयज्ञना समागम अने संवादनो प्रसंग छे. त्यार पछी पुराणसंहिताना विषयमां प्रश्न पुछायो छे अने पछी प्रलयकालमां परमात्मा कई रीते बिराजे छे तेनु निरूपण छे. ॥ ८ ॥ गुणोना क्षोभथी प्राकृतिक सृष्टि अने महात्म वगेरे सात प्रकारनी प्रकृतिविकृतिओ द्वारा कार्य-सृष्टिनु वर्णन छे. त्यार पछी भ्रष्टांडनी उत्पत्ति अने तेमां विचार पुरुषनी स्थितिनु स्वरूप समजाववामां आव्युं छे. ॥ ९ ॥ त्यार पछी स्थूल अने सूक्ष्म काणनु स्वरूप, भ्रष्टांडनो प्रादुर्भाव, रसात्मणां दूषेली पृथ्वीनो उद्धार, डिरुष्याक्षनो वध, देवो, पशुपक्षीओ अने मनुष्यनी सृष्टि अने रुद्रनी उत्पत्तिनो प्रसंग छे. ॥ १० ॥ त्यार पछी भ्रष्टांडना शरीरमांथी श्रीस्वायंभुव मनु अने स्त्रीओनी आद्या प्रकृति एवी शतरूपानी (अर्धनारीनारीनारी) उत्पत्तिनु वर्णन छे, जेमां मनुराजने त्यां देवङ्गतिनो जन्म, तेमनो प्रजापति कर्दम महर्षि साथे विवाह, तेमनाथी मुनि-पत्नीओनो जन्म, महात्मा भगवान कपिलनो अवतार अने पछी कपिलदेव तथा तेमनां माता देवङ्गतिना संवादनो प्रसंग छे. ॥ १०-१३ ॥

योथा संख्यामां मरीचि वगेरे नव प्रजापतिओनी उत्पत्ति, दक्षना यज्ञनो विध्वंस, राजर्षि ध्रुव अने पृथुनु चरित्र तथा प्राचीनबहिष्य तथा नारदज्ञना संवादनु वर्णन छे. पांचमा संख्यामां प्रियव्रत राजानी कथा, नाभिराज, ऋषभदेवज्ञ अने भरतज्ञनु चरित्र, सप्त द्वीप, सप्त समुद्र, ऊंडोनु वर्णन, पर्वतो, सरिताओनु वर्णन, ज्योतिश्चक्षनो विस्तार अने पाताल तथा नरकोनी स्थितिनु निरूपण छे. ॥ १४-१५ ॥

शौनकादि ऋषिओ! छडा संख्यामां प्रयेताओथी दक्षनी उत्पत्ति, दक्षनी पुत्रीओनी प्रजा-देवताओ, असुरो, मनुष्यो, पशुओ, पर्वतो अने पक्षीओनां जन्म-कर्म, वृत्रासुरनी उत्पत्ति अने तेनो उद्धार. (हवे सातमा संख्यना विषयो

१. भ्रष्टवर्षस्य । २. सर्वां प्रापानिनी गतिः । ३. सन्तानं ।

त्वाष्ट्रस्य जन्म निधनं पुत्रयोश्च दितेर्दिंशः ।
दैत्येश्वरस्य चरितं प्रह्लादस्य महात्मनः ॥ १८ ॥

मन्यन्तरानुकथं गजेन्द्रस्य विमोक्षणम् ।
मन्यन्तरावताराश्च विष्णोर्हयशिरादयः ॥ १९ ॥

कौर्म धान्यन्तरं मात्स्यं वामनं च जगत्पतेः ।
क्षीरोदमथनं तद्वद्मृतार्थं दिवौकसाम् ॥ २० ॥

देवासुरमहायुद्धं राजवंशानुकीर्तनम् ।
ईक्ष्वाकुजन्म तद्वंशः सुधुभूस्य महात्मनः ॥ २१ ॥

ईलोपाख्यानमत्रोक्तं तारोपाख्यानमेव च ।
सूर्यवंशानुकथं शशादाधा नृगादयः ॥ २२ ॥

सौकन्यं चाथ शर्योतेः कुत्स्थस्य च धीमतः ।
भट्टवाङ्स्य च मान्यातुः सौभरेः सगरस्य च ॥ २३ ॥

रामस्य कोसलेन्द्रस्य चरितं किल्बिषापहम् ।
निमेरक्षपरित्यागो जनकानां च सम्भवः ॥ २४ ॥

रामस्य भार्गवेन्द्रस्य निःक्षत्रकरणां^१ भुवः ।
ऐलस्य सोमवंशस्य पयातेर्नहुषस्य च ॥ २५ ॥

दौष्यन्तेर्भरतस्यापि शत्नोस्तत्सुतस्य च ।
पयातेर्जर्येष्ठपुत्रस्य पठोर्वशोडनुकीर्तिः ॥ २६ ॥

पत्रावतीर्णो भगवा-कृष्णाख्यो जगदीश्वरः ।
वसुदेवगृहे जन्म ततो^२ वृद्धिश्च गोकुले ॥ २७ ॥

तस्य कर्माष्टपाराणि कीर्तितान्यसुरद्विषः ।
पूतनासुपयःपानं शक्टोच्याटनं शिशोः ॥ २८ ॥

तृष्णावर्तस्य निष्पेषस्तथैव भक्तस्योः ।
धनुकस्य सहभातुः प्रलभस्य च सङ्क्षयः ॥ २९ ॥

गोपानां च परित्राणं दावाग्नेः परिसर्पतः^३ ।
दमनं कालियस्याहेमहाहेन्नन्दमोक्षणम् ॥ ३० ॥

प्रतयर्था तु कन्यानां यत्र तुष्टोऽच्युतो प्रतैः ।
प्रसादो यशपत्नीभ्यो विप्राणां चानुतापनम् ॥ ३१ ॥

कहेवामां आवे छ.) आ संधमां मुञ्चतः दैत्यराज हिरण्यकशिपु अने हिरण्याक्षनां जन्म-कर्म तथा दैत्योमां सर्वश्रेष्ठ महात्मा प्रह्लादज्ञना उत्तम चरित्रनुं निरुपण छे ॥ १७-१८ ॥

आठमा संधमां मन्यन्तरोनी कथा, गजेन्द्रमोक्ष, जुदा-जुदा मनवन्तरोमां थवावाणा जगदीश्वर भगवान विष्णुना अवतारो — कूर्म, मत्स्य, वामन, धन्यन्तरि, हयश्रीव वगेरे; अमृतप्राप्ति माटे देवताओ अने दैत्योनुं समुद्रमथन अने देवासुर-संग्राम वगेरेनुं वर्णन छे. नवमा संधमां मुञ्चतः राजवंशोनुं वर्णन छे. ईक्ष्वाकु वंशनी उत्पत्ति — तेमनुं कार्य, तेमनो वंश-विस्तार, महात्मा सुधुमन, ईला अने तारानुं उपाख्यान — आ बधानुं वर्णन करवामां आव्युं छे. सूर्यवंशनी कथा, शशाद अने नृग वजेरे राजाओनुं वर्णन, सुकन्यानुं चरित्र, शर्योति, भट्टवांग, मान्याता, सौभरि, सगर, बुद्धिमान कुत्स्थ अने कोसलेन्द्र भगवान रामना सर्वपापहारी चरित्रनुं वर्णन पण आ नवमा संधमां ज छे. त्यार पछी निमिराजनो देहत्याग, तथा जनक(वंश)नी उत्पत्तिनुं वर्णन छे ॥ १९-२४ ॥ भृगवंशीओमां श्रेष्ठ परशुरामज्ञ द्वारा विद्वियोनो संहार, यन्द्रवंशी राजा पुरुरवा, यपाति, नहुष, दुष्यनानंदन भरत, शतानु अने तेमना पुत्र लीज्ज वगेरेनी संक्षेप कथाओ पण नवमा संधमां ज छे. अंतमां पयातिना मोटा पुत्र यदुनो वंश-विस्तार कहेवामां आव्यो छे ॥ २५-२६ ॥

शौनकादि ऋषिओ! आ ज यदुवंशमां जगत्पति अगवान श्रीकृष्णो अवतार लीयो हतो. तेमणो अनेक असुरोनो संहार कर्या. तेमनी लीलाओ अपार छे. तेम छातां दसमा संधमां तेमनुं थोडुं वर्णन करवामां आव्युं छे. यसुदेव-देवकीज्ञने त्यां तेमनुं प्राकृत्य, गोकुलमां नंदबावाने द्वेर जैर्मोटा थथा, पूतनाना प्राणोनुं दूधनी साथे पान कर्युं, गाडामां भरायेला शक्टासुरनो वध कर्यो ॥ २७-२८ ॥ तृष्णावर्त, बकासुर, अने वत्सासुरनो वध कर्यो. घेनुकासुरने सपरिवार अने प्रलभासुरनो संहार कर्यो ॥ २९ ॥ दावानणमां क्षायेला गोवाणोनी रक्षा करी. कालियनागनुं दमन कर्युं. अजगरना मोटामांथी नंदबावाने छोड़ाव्या ॥ ३० ॥ त्यार पछी गोपीओंने भगवानने पतिरुपे ग्रामा करवा माटे प्रत कर्युं अने भगवान श्रीकृष्णो प्रसन्न थઈने तेमने ईष वरदान आव्युं. भगवाने पक्ष-पत्नीओं पर कृपा करी. तेमना पतिदेव-आलङ्घोने बहु पश्चात्ताप थयो ॥ ३१ ॥

१. निःक्षत्रकरणां । २. तस्य । ३. परिसर्पतः ।

ગોવર્ધનોદ્વારણાં ચ શકસ્ય સુરભેરથ ।
યજ્ઞાલિષેકું કૃપ્ષાસ્ય સ્ત્રીલિમિઃ કીડા ચ રાત્રિષુ ॥ ૩૨ ॥

શહેર્યુડસ્ય દુર્બુદ્ધેર્વધોડરિષ્ટસ્ય કેશિનઃ ।
અકૂરાગમનં પશ્ચાત् પ્રસ્થાનં^૧ રામકૃષ્ણયો: ॥ ૩૩ ॥

દ્રજસ્ત્રીણાં વિલાપશ્ચ મથુરાલોકનાં તતઃ ।
ગજમુષ્ટિકયાણૂરકંસાદીનાં ચ યો વધઃ ॥ ૩૪ ॥

મૃતસ્યાનયનં સૂનો: પુન: સાન્દીપનેર્ગુરો: ।
મથુરાયાં નિવસતા યદુચકસ્ય પત્રિયમ् ।
કૃતમુજ્જ્વરામાભ્યાં પુતેન હરિષા દ્વિજઃ ॥ ૩૫ ॥

જરાસન્ધસમાનીતસૈન્યસ્ય બહુશો વધઃ ।
ધાતનં યવનેન્દ્રસ્ય કુશસ્થલ્યા નિવેશનમ् ॥ ૩૬ ॥

આદાનં પારિજીતસ્ય સુધર્માયા: સુરાલયાત् ।
લક્ષ્મણયા હરણાં પુદ્દે પ્રમથ્ય દ્વિષતો હરે: ॥ ૩૭ ॥

હરસ્ય જૃમ્મણાં યુદ્ધે બાળસ્ય ભુજકૃતનમ् ।
પ્રાગ્જ્યોતિષ્પતિં હત્વા કન્યાનાં હરણાં ચ યત્ ॥ ૩૮ ॥

ચૈદ્યપૌદ્રકશાલ્વાનાં દન્તવક્ત્રસ્ય દુર્મતે: ।
શમ્ભરો દ્વિવિદ: પીઠો મુર: પર્યજ્ઞનાદય: ॥ ૩૯ ॥

માહાત્મયં ચ વધસ્તેષાં વારાણસ્યાશ્ચ દાહનમ् ।
ભારાવતરણાં ભૂમેર્નિમિતીકૃત્ય પાદવાન્ ॥ ૪૦ ॥

વિપ્રશાપાપદેશેન સંહાર: સ્વકુલસ્ય ચ ।
ઉદ્ધવસ્ય ચ સંવાદો વાસુદેવસ્ય ચાહુતઃ ॥ ૪૧ ॥

યત્રાત્મવિદ્યા ત્વભિલા પ્રોક્તા ધર્મવિનિર્ણય:^૨ ।
તતો મર્યપરિત્યાગ આત્મયોગાનુભાવત: ॥ ૪૨ ॥

ગોવર્ધન-ધારણ લીલા કર્યા પછી ઈન્દ્ર અને કામધેનું આવીને ભગવાનનો યજ્ઞાલિષેક કર્યો. શરદ ઋતુની રાત્રિઓમાં પ્રજસુંદરીઓની સાથે રાસકીડા કરી. ॥ ૩૨ ॥ દુષ્ટ શંખચૂડ, અરિષાસુર અને કેશીનો વધ કર્યો. ત્યાર પછી અકૂરજી મથુરાથી વૃન્દાવન આવ્યા અને તેમની સાથે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અને બલરામજીએ મથુરા માટે પ્રસ્થાન કર્યું. ॥ ૩૩ ॥ તે પ્રસંગે પ્રજસુંદરીઓએ જે વિલાપ કર્યો હતો, તેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. રામ અને શ્યામે મથુરા જઈને ત્યાંની શોભા જોઈ અને કુવલયાપીડ હાથી, મુષ્ટિક, ચાણૂર અને કંસ વગેરેનો સંહાર કર્યો. ॥ ૩૪ ॥ સાન્દીપનિ ગુરુને ત્યાં વિદ્યાધ્યયન કરીને તેમના મૃત્યુ પામેલા પુત્રને પાછો લાવી આપ્યો. શૈનકાદિ ઋષિઓ! જે સમયે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ મથુરામાં નિવાસ કરી રહ્યા હતા તે સમયે તેમણે ઉદ્ધવ અને બલરામજીની સાથે યાદવોનું બધી રીતે પ્રિય અને હિત કર્યું. ॥ ૩૫ ॥ જરાસંધ ઘણીવાર મોટી-મોટી સેનાઓ લઈને આવ્યો અને ભગવાને તેમનો ઉદ્ધાર કરીને ભૂમિનો ભાર ઓછો કર્યો. કાલયવનને મુચુકુન્દ પાસે ભસ્મ કરાવી દીધો. દ્વારકાપુરી વસાવીને રાતો-રાત બધાને ત્યાં પહોંચાડી દીધા. ॥ ૩૬ ॥ સ્વર્ગમાંથી કલ્પવૃક્ષ અને સુધર્મા સભા લઈ આવ્યા. ભગવાને શત્રુઓના સમૂહોને યુદ્ધમાં પરાજિત કરી રહ્યિછીનું હરણ કર્યું. ॥ ૩૭ ॥ બાળાસુર સાથેના યુદ્ધમાં મહાદેવજી ઉપર એવું બાળ છોડ્યું કે તેઓ ભગવાન ખાવા લાગ્યા અને આ બાજુ બાળાસુરની ભુજાઓ કાપી નાખી. પ્રાગ્જ્યોતિષ્પુરના સ્વામી ભૌમાસુરને મારીને સોળહજાર કન્યાઓ સાથે પાણિગ્રહણ કર્યું. ॥ ૩૮ ॥ શિશુપાલ, પૌછ્રક, શાલ્વ, દુષ્ટ દંતવક્ત્ર, શમ્ભરાસુર, દ્વિવિદ, પીઠ, મુર, પર્યજ્ઞન વગેરે દૃત્યોના બળ-પરાકમનું વર્ણન કરીને એ વાત કહેવામાં આવી કે, ભગવાને તેમને કઈ રીતે માર્યા. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અને ઉદ્ધવજીનો સંવાદ અત્યંત અદ્ભુત છે. ॥ ૪૧ ॥ તેમાં સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન અને ધર્મનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. અને છેલ્લે એ વાત કહેવામાં આવી છે કે, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતાના આત્મયોગના પ્રભાવથી કઈ રીતે મૃત્યુલોકનો પરિત્યાગ કર્યો. ॥ ૪૨ ॥

શૈનકાદિ ઋષિઓ! અગિયારમાં સ્ફંધમા એ વાતનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે કે, ભગવાને બ્રાહ્મણોના શાપને બહાને કઈ રીતે પદ્ધતશનો સંહાર કર્યો. આ સ્ફંધમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અને ઉદ્ધવજીનો સંવાદ અત્યંત અદ્ભુત છે. ॥ ૪૨ ॥ તેમાં સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન અને ધર્મનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. અને છેલ્લે એ વાત કહેવામાં આવી છે કે, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતાના આત્મયોગના પ્રભાવથી કઈ રીતે મૃત્યુલોકનો પરિત્યાગ કર્યો. ॥ ૪૩ ॥

૧. પ્રસ્થિતં । ૨. કર્મં ।

युगलक्षणवृत्तिश्च कलौ नृषामुपप्लवः ।
यतुर्विधश्च प्रलय उत्पत्तिस्त्रिविधा तथा ॥ ४३ ॥

देहत्यागश्च राजर्षिष्ठुरातस्य^१ धीमतः ।
शाखाप्रशयनमृषेमार्कहेयस्य सत्कथा ।
महापुरुषविन्यासः सूर्यस्य जगदात्मनः ॥ ४४ ॥

ईति चोक्तं द्विजश्रेष्ठा यत्पृष्ठोऽहमिहास्मि वः ।
लीलावतारकर्माणि कीर्तितानीह सर्वशः ॥ ४५ ॥

पतितः स्पलितश्चार्तः क्षुत्वा वा विवशो भ्रुवन् ।
हरये^२ नम ईत्युच्यैर्मुख्यते सर्वपातकात् ॥ ४६ ॥

सङ्कीर्त्यमानो भगवाननाः
श्रुतानुभावो व्यसनं हि पुंसाम् ।
प्रविश्य चित्तं विधुनोत्यशेषं
यथा तमोऽर्कोऽभमिवातिवातः ॥ ४७ ॥

मृषा गिरस्ता व्यसतीरसत्कथा
न कथ्यते यद् भगवानधोक्षजः ।
तदेव सत्यं तदु हैव मङ्गलं
तदेव पुण्यं भगवद्गुणोदयम् ॥ ४८ ॥

तदेव रथ्यं रुचिरं नवं नवं
तदेव शशन्मनसो महोत्सवम् ।
तदेव शोकार्णवशोषणं नृषां
यदुत्तमश्लोक्यशोऽनुगीयते ॥ ४९ ॥

न तद् वचश्चित्रपदं हरेयशो
जगत्पवित्रं प्रगृष्टीत किञ्चित् ।
तद् धार्मक्षतीर्थं न तु हंससेवितं
यत्राच्युतस्तत्र हि साध्वोऽभिलाः ॥ ५० ॥

बारमा संधमां जुदा जुदा युगोनां लक्षणो छे. आ युगोमां रहेवावाणा लोकोनां लक्षणो तथा व्यवहारनुं वर्णन करवामां आव्युं छे. आ उपरांत ए पक्ष कहेवामां आव्युं छे ३, कणियुगमां भनुष्योनी छवनगति विपरीत होय छे. चार प्रकारना प्रलय अने त्रिष्ण प्रकारनी उत्पत्तिनुं पक्ष आ संधमां वर्णन छे. ॥ ४७ ॥ त्यार पक्षी परमज्ञानी राजर्षि परीक्षितना देहत्यागनी वात कहेवामां आवी छे. त्यार पक्षी वेदोनी शाखाओ अने तेना विभाजननो प्रसंग छे. मार्कहेयज्ञनी सुंदर कथा, भगवाननां अंग-उपांगोना स्वरूपनी कथा अने बधाना अंतमां विश्वात्मा भगवान सूर्यना गणोनुं वर्णन छे. ॥ ४८ ॥ श्रेष्ठकाटि ऋषिओ! तमे लोकोभे आ सत्संग दरभियान मने जे-जे प्रश्न पूछ्या हता, ते बधा प्रश्नोना उत्तर में आपी दीधा छे. ऐमां संदेह नथी ३, आ कथा दरभियान में बधी रीते भगवाननां लीला-चरित्रो अने तेमनां अवतार-चरित्रोनुं ज वर्णन क्युं छे. ॥ ४९ ॥

जे मनुष्य पडतां-आचडतां, लपसतां, दुःख भोगवतां अथवा छीक्ती वर्खते विवशताथी पक्ष उिचा अवाजे 'हरये नमः' बोले छे ते बधां पापोथी मुक्त थहि जाय छे. ॥ ४८ ॥ जो अनंत भगवान श्रीकृष्णानां नाम, लीला, गुण वगेरेनुं संकीर्तन करवामां आवे अथवा तेमनो ग्रन्थ, महिमा वगेरेनुं श्रवण करवामां आवे तो तेओ स्वयं हृदयमां आवीने बिराजे छे अने श्रवण-कीर्तन करनार मनुष्यनां (जेम सूर्य अंधकारने, आंधी वादणोने विजेता नाखे छे तेम) बधां दुःखो हूर करी हे छे. ॥ ४९ ॥ जे वाष्णी द्वारा घट-घटवासी अविनाशी भगवाननां नाम, लीला, गुण वगेरेनुं उच्चारण थतुं नथी ते वाष्णी भावपूर्ण होवा छतां पक्ष निरर्थक छे - सारहीन छे, सुंदर होवा छतां असुंदर छे अने उत्तमोत्तम विषयोनी छणावट करनारी होवा छतां पक्ष ते असत्कथा छे. जे वाष्णी अने वयन भगवानना गुणोथी परिपूर्ण २५ छे, ते ज परम पावन छे, ते ज मंगलमय छे, ते ज परम सत्य छे. ॥ ५० ॥ जे वयनो द्वारा भगवाननुं परमपवित्र पशोगान चाय छे ते ज परम सुंदर, रुचिकर अने प्रतिक्षण नवां-नवां लागे छे. तेनाथी अनंत काण सुधी भनने परमानंदनी अनुभूति थती रहे छे. मनुष्यनो शोकसमुद ते वयनोना ग्रन्थावधी हंमेशने माटे सुकाई जाय छे. ॥ ५१ ॥ जे वाष्णीथी - बले ते रस, जाव, अलंकार वगेरेथी मुक्त केम न होय - जगत्तने पवित्र करनार भगवाननो पक्ष गवातो नथी, ते तो कागडाओ भाटे नाभवामां आवता उच्छिष्ट स्थान जेवी अत्यंत अपवित्र छे. मानसरोवरमां रहेता हंस अथवा ब्रह्मधाममां विहार करवावाणा

१. दृष्टस्य । २. हरयेऽस्तु नमश्चोच्चैऽ ।

સ વાગ્વિસર્ગો જગતાધસમ્બલવો^૧
પરસ્મિન્તિશલોકમબજ્વત્યપિ ।
નામાચ્યનતસ્ય પશોડઙ્કિંતાનિ ય-
શૃષ્ટવન્તિ ગાયન્તિ ગૃણન્તિ સાધવઃ ॥ ૫૧ ॥

નૈષકર્મભ્રમચ્યુતભાવવર્જિતં
ન શોભતે જ્ઞાનમલં નિરૂજનમ્ ।
કૃતઃ પુનઃ શશ્વદભદ્રમીશ્વરે
ન હર્પિતં કર્મ યદ્યનુતમમ્ ॥ ૫૨ ॥

યશઃશ્રિયામેવ પરિશ્રમઃ પરો
વર્ણાશ્રમાચારતપઃશ્રુતાદિષુ ।
અવિસમૃતિઃ શ્રીધરપાદપદ્મયો-
ગૃણાનુવાદશ્રવણાદિભિહૃદે: ॥ ૫૩ ॥

અવિસમૃતિઃ કૃષ્ણપદારવિનથ્યો:
ક્ષિષ્ણોત્યભદ્રાણિ શમં તનોતિ ચ ।
સત્ત્વસ્ય શુદ્ધિ પરમાત્મભક્તિં
જ્ઞાનં ચ વિજ્ઞાનવિરાગયુક્તમ્ ॥ ૫૪ ॥

યૂધં દ્વિજાગ્રયા બત ભૂરિભાગા
યચ્છશ્વદાત્મન્યભિલાત્મભૂતમ્ ।
નારાયણં દેવમદેવમીશ-^૨
મજસ્ત્રભાવા ભજતાવિવેશ્ય ॥ ૫૫ ॥

અહું ચ સંસ્મારિત આત્મતત્ત્વં
શ્રુતં પુરા મે પરમર્થિવકત્ત્વાત् ।
પ્રાયોપવેશે નૃપતે: પરીક્ષિતઃ
સદસ્યુધીણાં મહતાં ચ શૃષ્ટવતામ્ ॥ ૫૬ ॥

એતद્વઃ કથિતં વિપ્રા: કથનીયોરુકર્મણા: ।
માહાત્મ્યં વાસુદેવસ્ય સર્વાશુભવિનાશનમ્ ॥ ૫૭ ॥

ભગવચ્ચરણારવિદના આશ્રિત પરમહંસ ભક્તો તેનું ક્ષારેય
સેવન કરતા નથી. નિર્મળ હદ્યવાળા સાધુજીનો તો ત્યાં જ
નિવાસ કરે છે, જ્યાં ભગવાનનો નિવાસ હોય. ॥ ૫૦ ॥
આનાથી વિપરીત જેમાં સુંદર રચના પણ નથી અને જે
બાકરણ વગેરેની દાખિએ અશુદ્ધ શબ્દોથી યુક્ત પણ છે,
પરંતુ જેના પ્રત્યેક શ્લોક ભગવાનનો સુયશ ગવાતા
નામોથી યુક્ત છે, તે વાણી લોકોનાં તમામ પાપોનો નાશ
કરી દે છે; કેમકે, સત્પુરુષો આવી જ વાણીનું શ્રવણ,
ગાન, અને કીર્તન કરતા હોય છે. ॥ ૫૧ ॥ તે નિર્મળ
જ્ઞાન પણ (જે મોકા-પ્રાપ્તિનું સાક્ષાત્ સાધન છે) જો
ભગવાનની ભક્તિરહિત હોય તો તેની કોઈ શોભા નથી.
જે કર્મ ભગવાનને અર્પણ કરવામાં આવ્યું નથી તે (બલે
ગમે તેટલું ઉચ્ચા પ્રકારનું કેમ ન હોય) હંમેશાં અમંગળરૂપ,
દુઃખ આપનારું જ છે; તે તો સ્વીકાર્ય કરી શીતે બની
શકે? ॥ ૫૨ ॥ વર્ણાશ્રમને અનુકૂળ આચરણ, તપસ્યા અને
અધ્યયન વગેરે માટે જે બહુ મોટો પરિશ્રમ કરવામાં આવે
છે તેનું ફળ માત્ર યશ અથવા ધનપ્રાપ્તિ હોઈ શકે. પરંતુ
ભગવાનનાં ગુણ, લીલા, નામ વગેરેનું શ્રવણ, કીર્તન વગેરે
તો તેમના શ્રીચરણકમળોની અવિચણ સ્મૃતિ પ્રદાન કરનારું
છે. ॥ ૫૩ ॥ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં ચરણકમળોની અવિચણ
સ્મૃતિ બધાં જ પાપ-તાપ અને અશુભોનો નાશ કરી
પરમશાંતિ પ્રદાન કરનારી છે. તેના દ્વારા અંતઃકરણ શુદ્ધ
થઈ જાય છે, ભગવાનની પરાભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તથા
વેરાય અને વિજ્ઞાનપૂર્વી યથાર્થ જ્ઞાન મળતાં ભગવાનનો
સાક્ષાત્ અનુભવ થઈ જાય છે. ॥ ૫૪ ॥ શૌનકાદિ ઋષિઓ!
તમે બહુ ભાગ્યશાળી છો. ધન્ય છો, ધન્ય છો. કેમકે,
તમે લોકો બહુ પ્રેમથી નિરંતર પોતાના હદ્યમાં સર્વાન્તર્પાદી,
સર્વાત્મા, સર્વશક્તિમાન, આદિદેવ, બધાના આરાધ્યદેવ
અને સ્વયં બીજા આરાધ્યદેવરહિત નારાયણ ભગવાનને
સ્થાપિત કરીને ભક્તિ કર્યા કરો છો. ॥ ૫૫ ॥ જે સમયે
રાજર્ષિ પરીક્ષિત અનશન પ્રત લઈને મોટા-મોટા ઋષિઓની
સભામાં બધાની સામે શ્રીશુક્ટેવજી મહારાજના શ્રીમુખેથી
શ્રીમદ્ભાગવતકथા સાંલળી રહ્યા હતા, તે સમયે ત્યાં
બેસીને મેં પણ તે જ પરમઋષિના મુખેથી આ આત્મતત્ત્વનું
શ્રવણ કર્યું હતું. હું એ માટે તમારા બધાનો બહુ ઋષી
છું. ॥ ૫૬ ॥

શૌનકાદિ ઋષિઓ! ભગવાન વાસુદેવની એક-એક
લીલા હંમેશાં શ્રવણ-કીર્તન કરવા યોગ્ય છે. મેં આ પ્રસંગમાં
તેમના જ મહિમાનું વર્ણન કર્યું છે. તે તમામ અશુભ સંસ્કારોને
ધોઈ નાખે છે. ॥ ૫૭ ॥

૧. વિશ્વવો । ૨. અનન્યમીશ્વર ।

य एवं श्रावयेत्तिं यामक्षणमनन्यधीः ।
श्रद्धावान् योऽनुशृणुयात् पुनात्यात्मानमेव सः ॥ ५८ ॥

द्वादश्यामेकादश्यां वा शृणुवत्त्वायुष्यवान् भवेत् ।
पठत्यनश्नन् प्रयतस्ततो भवत्यपातकी ॥ ५९ ॥

पुज्ञे मथुरायां च द्वारवत्यां यतात्मवान् ।
उपोष्य संहितामेतां^१ पठित्वा मुच्यते भयात् ॥ ६० ॥

देवता मुनयः सिद्धाः पितरो मनवो नृपाः ।
यथान्ति कामान् गृष्णातः शृण्यतो यस्य कीर्तनात् ॥ ६१ ॥

ऋग्यो यजूंषि सामानि द्विजोऽधीत्यानुविन्दते ।
मधुकुल्या घृतकुल्याः पयःकुल्याश्च तत्स्वरम् ॥ ६२ ॥

पुराणसंहितामेतामधीत्य प्रयतो द्विजः ।
प्रोक्तं भगवता यतु तत्पदं परमं ग्रजेत् ॥ ६३ ॥

विप्रोऽधीत्यानुयात् प्रशां राजन्योऽधिभेखलाम् ।
वैश्यो निधिपतित्वं च शूद्रः शुद्धयेत् पातकात् ॥ ६४ ॥

क्लिमलसंहितिकालनोऽभिलेशो
हरिरितरत्र न गीयते ह्यभीक्षणम् ।
६५ तु पुनर्भगवानशेषमूर्तिः
परिपठितोऽनुपदं कथाप्रसङ्गः ॥ ६५ ॥

तमहमजमानात्मात्मतत्वं
जगदुदयस्थितिसंयमात्मशक्तिम् ।
द्युपतिभिरजशक्षकुराद्य-
द्वुरवसितस्तवमच्युतं नतोऽस्मि ॥ ६६ ॥

जे मनुष्य ऐकाग्रचित्तस्थी श्रद्धापूर्वक एक पहोर (त्रिश
क्लाक) अथवा ऐक शब्द प्रतिदिन भगवानन्तु आ माहात्म्य
संबोधावे अथवा सांख्ये तो ते श्रोता तथा वक्ता पोतानी
आतने पवित्र करे छे. ॥ ५८ ॥ जे मनुष्य द्वादशी अथवा
ऐकादशीना दिवसे आनु श्रवण करे छे, ते दीर्घायु थह
जाय छे, अने जे संयमपूर्वक निराधार रहीने पाठ करे
छे तेना पूर्वनां पाप तो नष्ट थह ज जाय छे, तेनी
पाप करवानी प्रवृत्ति ज नष्ट थह जाय छे. ॥ ५९ ॥ जे
मनुष्य इन्द्रियो अने अंतःकरणने पोताने वश करीने
उपवासपूर्वक—पुज्ञर, मथुरा अथवा द्वारकामां आ
पुराणसंहितानो पाठ करे छे, ते तमाम भयथी मुक्त थह
जाय छे. ॥ ६० ॥ जे मनुष्य आनु श्रवण अथवा कीर्तन
करे छे तेनाथी देवताओ, मुनिओ, सिद्धो, पितृओ, मनुओ
अने चाजाओ संतुष्ट थह जाय छे अने तेनी अतिलाप्याओ
पूरी करे छे. ॥ ६१ ॥ ऋग्यवेद, यजुर्वेद अने सामवेदना
पाठथी ब्राह्मणोने भूष, धी अने दृष्टिनी नदीओ अर्थात्
तमाम प्रकारनी सुख-समृद्धि प्राप्त थह जाय छे, ते ज
क्षण श्रीमद्भागवतनो पाठ करवायी भए छे. ॥ ६२ ॥ जे
ब्राह्मण संयमपूर्वक आ पुराणसंहितानु अध्ययन करे छे
तेने ते ज परमपदनी प्राप्ति थाय छे, जेनु वर्षान् स्वयं
भगवाने कर्म छे. ॥ ६३ ॥ आना अध्ययनथी ब्राह्मणने
ऋतम्भरा प्रशा (तत्पवान ग्राप्त करावनारी बुद्धि)नी
प्राप्ति थाय छे अने शत्रियने समुद्र सुधी बूमंडणनु राज्य
ग्राप्त थाय छे. वैश्य कुबेरना पदने ग्राप्त थाय छे अने
शूद्र बधां पापोथी मुक्त थह जाय छे. ॥ ६४ ॥

भगवान् ज बधाना ईश्वर छे अने कलियुगना मण-
समूहोनो नाश करवावाणा छे. आम तो तेमनु वर्षान
करवा माटे घण्टां पुराणो छे, परंतु ते बधांमां सर्वत्र निरंतर
भगवानन्तु वर्षान् जोवा मणतु नथी. श्रीमद्भागवत
महापुराणमां तो प्रत्येक कथा-प्रसंगमां डगले-डगले सर्वस्वरूप
भगवानन्तु ज वर्षान् करवामां आव्यु छे. ॥ ६५ ॥ तेओ
जन्म-मृत्यु वगेरे विकारोथी रहित, देश-काल-वस्तु वगेरे
सीमाधी पर छे तथा स्वयं आत्मतत्त्व ज छे. जगतनी
उत्पत्ति, स्थिति, प्रलय करवावाणी शक्तिओ पश्च तेमना
स्वरूपथी भिन्न नथी. ब्रह्मा, शंकर, ईन्द्र वगेरे लोकपालो
तेमनी स्तुति कर्त रीते करवी, ते लेशमात्र पश्च जाषता
नथी. ते ज अंड सच्चिदानन्दस्वरूप परमात्माने हु
नमस्कार कर्त छु. ॥ ६६ ॥

१. संहितां सर्वां ।

ઉપચિતનવશક્તિભિ: સ્વ આત્મ-
ન્યુપરચિતસ્થિરજગ્માલયાય ॥ ૧ ॥

ભગવત ઉપલબ્ધિમાત્રધાર્થે
સુરઋષ્ટભાય નમ: સનાતનાય ॥ ૬૭ ॥

સ્વસુખનિભૃતચેતાસ્તદ્વ્યુદ્ધસ્તાન્યભાવો-
દ્વયજિતરુચિરલીલાકૃષ્ણસારસતીયમ् ।
વ્યતનુત કૃપયા યસ્તત્ત્વદીપં પુરાણં
તમખિલવૃજિનધં વ્યાસસૂનું નતોડસિ ॥ ૬૮ ॥

જેમણે પોતાના સ્વરૂપમાં જ (પ્રકૃતિ, પુરુષ, મહાત્મા, અહંકાર અને પાંચ તન્માત્રારૂપ) નવ શક્તિઓનો સંકલ્પ કરીને આ સ્થાવર-જંગમ જગતની ર્થના કરી છે અને જે અખિલ ભ્રમાંડના અધિભાનરૂપે રહેલા છે, તે ભગવાનનું પરમપદ તેવણ અનુભવથી પમાય છે. તથા દેવાધિદેવો તે ભગવાનને પોતાના આરાધ્ય – શ્રેષ્ઠ દેવ માને છે તે સનાતન પરમાત્માને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૬૭ ॥

શ્રીશુક્રદેવજી મહારાજ પોતાના આત્માનંદમાં જ મળ્યા હતા. અખંડ અદ્વૈત સ્થિતિથી તેમની જેદદાચિ સંપૂર્ણપણે નિવૃત્ત થઈ ચૂકી હતી. તેમણીં મુરલીમનોહર શ્યામસુંદરની મહુરમયી, રસમયી, મંગલમયી, મનોહર લીલાઓએ તેમના ચિત્તને આકર્ષી લીધું અને તેમણે જગતના પ્રાણીઓ ઉપર કૃપા કરીને ભગવત્તાને પ્રકાશિત કરવાવાળા આ મહાપુરાણનો વિસ્તાર કર્યો. હું તે જ સર્વ પાપોને હરનારા વ્યાસનંદન ભગવાન શુક્રદેવજીના ચરણોમાં નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૬૮ ॥

=★=

ઇતિ શ્રીમદ્બાગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દ્વાદશસ્કન્ધે સ્કન્ધાર્થનિરૂપણાં નામ દ્વાદશોડધ્યાય: ॥ ૧૨ ॥
બારમા સુંધ-અંતર્ગત સ્કન્ધાર્થ-નિરૂપણ નામનો બારમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

૧૩મો અદ્યાય

વિલિન પુરાણોની શ્લોક-સંખ્યા અને શ્રીમદ્બાગવતનો મહિમા

સૂત ઉવાચ

યં^૨ બ્રહ્મ વરુણોન્દરદમરેત: સુન્યન્તિ દિવ્યૈ: સત્તૈ-
વૈદે: સાજપદક્રમોપનિષદ્ધૈર્ગાયન્તિ યં સામગ્યા: ।
ધ્યાનાવસ્થિતતદ્ગતેન મનસા પશ્યન્તિ યં યોગિનો
યસ્યાનં ન વિદુ: સુરાસુરગણા દેવાય તસ્મે નમ: ॥ ૧ ॥

પૃષ્ઠે ભ્રામ્યદમન્દમન્દરગિરિગ્રાવાગ્રકષ્ટ્રયના-
ત્રિદ્રાલો: કમઠાકૃતેર્ભગવત: શ્વાસાનિલા: પાન્તુ વ: ।
યત્સંસ્કારકલાનુવર્તનવશાદ્ વેલાનિભેનામ્ભમસાં
યાતાયાતમતન્દ્રિતં જલનિધેનાંદ્યાપિ વિશ્રામ્યતિ ॥ ૨ ॥

સૂતજી કહે છે – બ્રહ્માજી, વરુણજી, રાજી ઈન્દ્ર, ભગવાન રૂપ અને મરુદ્રગણો દિવ્ય સ્તુતિઓ દ્વારા જેમના ગુણ-ગાનમાં સંલગ્ન છે; સામ-સંગીતના મર્મજી ઋષિ-મુનિઓ અંગ, પદ, કરું અને ઉપનિષદ્ધો સહિત વેદો દ્વારા જેમનું ગાન કરે છે; યોગીઓ ધ્યાન દ્વારા નિશ્ચલ અને એકાગ્ર મન દ્વારા જેમનું ભાવમય દર્શન પ્રાપ્ત કરતા રહે છે, પરંતુ આ બધું કરવા છીતાં દેવો, દૈત્યો, મનુષ્યો – કોઈ પણ જેમના વાસ્તવિક સ્વરૂપને પૂર્ણપણે જાણી શક્યા નથી, તે સ્વયંપ્રકાર પરમાત્માને નમસ્કાર હો. ॥ ૧ ॥ જે રીતે ભગવાને કર્યાપરૂપ ધારણ કર્યું હતું અને તેમની પીઠ પર બહુ ભારે મંદરાચલ રવૈયાની જેમ ફરી રહ્યો હતો, તે સમયે મંદરાચલની કઠોર શિલાઓ ઘસાવા લાગી તેથી ભગવાનને લાગ્યું કે આ તો મારી પીઠ પર ચણ આવે છે તેથી કોઈ ખંજવાળી રહ્યું છે. તેના કારણે ભગવાનને કણ્ઠિક સુખ મળ્યું. તેઓ સૂઈ ગયા અને શ્વાસની ગતિ થોડી વધી ગઈ. તે સમયે તે શાસ-વાયુથી સમુદ્રના જળને જે ધક્કો લાગ્યો હતો, તેના સંસ્કારરૂપે આજે

૧. ન્યુપનમિતસ્થિર૦ । ૨. ગ્રાચીન પ્રતમાં ‘યં બ્રહ્મા……વિશ્રામ્યતિ’ (નં. ૧ અને ૨) બન્ને શ્લોકોનો ઉલ્લેખ હાલ પ્રતમાં જે ૧૮મો શ્લોક છે તેના પછી (અર્થાત્ ‘કસ્મે યેન…… ધીમહિ’ ॥ ૧૮ ॥ પછી) છે.

पुराणसङ्ख्यासम्भूतिमस्य वाच्यप्रयोजने ।
दानं दानस्य माहात्म्यं पाठादेशं निषेधत ॥ ३ ॥

भ्रातं दशसहस्राणि पादं पञ्चोनष्ठिं च ।
श्रीवैष्णवं त्रयोविंशत्यतुर्विंशति शैवकम् ॥ ४ ॥

दशाष्टौ श्रीभागवतं नारदं पञ्चविंशतिः ।
मार्कण्डं नवं वालं च दशपञ्चं चतुःशतम् ॥ ५ ॥

चतुर्दशं भविष्यं स्यातथा पञ्चशतानि च ।
दशाष्टौ भ्रह्मवैवर्तं लिङ्मेकादशैव तु ॥ ६ ॥

चतुर्विंशति वाराहमेकाशीतिसहस्रकम् ।
स्कान्दं शतं तथा चैकं वामनं दश कीर्तिम् ॥ ७ ॥

कौर्मं समदशाख्यातं मात्स्यं ततु चतुर्दश ।
ऐकोनविंशत्सौपर्णीं भ्रह्मण्डं द्वादशैव तु ॥ ८ ॥

अेवं पुराणसन्दोहश्चतुर्लक्ष उदाहृतः ।
तत्राणां श्रीभागवतमिष्यते ॥ ९ ॥

इदं भगवता पूर्वं भ्रह्मणे नाभिपद्जे ।
स्थिताय भवभीताय कारुण्यात् सम्रकाशितम् ॥ १० ॥

आहिमध्यावसानेषु वैराग्याख्यानसंयुतम् ।
हरिलीलाकथाप्रातामृतानन्दितसत्सुरम् ॥ ११ ॥

सर्ववेदान्तसारं यद् भ्रह्मत्मैकत्वलक्षणम् ।
वस्त्वद्वितीयं तत्रिकं द्वेवल्यैकप्रयोजनम् ॥ १२ ॥

प्रौष्ठपद्यां पौर्णमास्यां हेमसिंहसमन्वितम् ।
ददाति यो भागवतं स याति परमां गतिम् ॥ १३ ॥

राजन्ते तावदन्यानि पुराणानि सतां गणे ।
यावत् देश्यते साक्षात्श्रीमद्भागवतं परम् ॥ १४ ॥

पश्च समुद्रमां भरती-ओट आव्या करे छ, तेने हजु सुधी विश्राम मण्यो नथी. भगवाननो ते ज प्रभावशाणी चासवापु तमारा लोकोनी रक्षा करे. ॥ २ ॥

शैनकज्ञ! हवे पुराणोनी अलग-अलग श्लोक-संख्या, तेमनो सरवाणो, श्रीमद्भागवतनो विषय, अने तेनु प्रयोजन पश्च सांभणो. दान अने दाननु माहात्म्य तेम ज पाठ वगेरेनु माहात्म्य पश्च सांभणो. ॥ ३ ॥ ऋषिपुराणमां दशहजार श्लोक, पश्चपुराणमां पंचावनहजार श्लोक, विष्णुपुराणमां त्रेवीसहजार श्लोक, शिवपुराणमां चोवीसहजार श्लोक, श्रीमद्भागवतमां अढारहजार श्लोक, नारदपुराणमां पर्चीसहजार श्लोक, मार्कण्डेयपुराणमां नवहजार श्लोक, अग्निपुराणमां पंद्रहजार अने चारसो श्लोक, भविष्यपुराणमां चौदहजार अने पांचसो श्लोक, भ्रह्मवैवर्तपुराणमां अढारहजार श्लोक, लिंगपुराणमां अग्नियारहजार श्लोक, वराहपुराणमां चोवीसहजार श्लोक, चक्रपुराणमां एकवासीहजार अने एकसो श्लोक, वामनपुराणमां दशहजार श्लोक, कूर्मपुराणमां सनारहजार श्लोक, मत्स्यपुराणमां चौदहजार श्लोक, गरुडपुराणमां ओगणीसहजार श्लोक अने भ्रह्मांडपुराणमां बारहजार श्लोक छ. ॥ ४-८ ॥ आ प्रमाणे भव्यां पुराणोनी श्लोक-संख्या कुल मणीने चार लाख थाय छ. तेमां श्रीमद्भागवत, (उपर लघ्यं छे ते प्रमाणे) अढारहजार श्लोकनु छे. ॥ ८ ॥

शैनकज्ञ! सर्व प्रथम भगवान विष्णुओ पोताना नाभिकमल पर बेढेला अने संसारथी भवभीत थपेला भ्रह्माज पर हृपा करीने श्रीमद्भागवत महापुराण कहु छतु. ॥ १० ॥ आमां आटि, मध्य अने अंतमां वैराग्य उत्पन्न करवावाणी अनेक कथाओ छे. आ महापुराणमां जे भगवान श्रीहरिनी लीला कथाओ छे, ते तो अमृत स्वरूप छे ज, तेमना सेवनथी सत्पुरुषो अने देवताओने जहु आनंद मणे छे. ॥ ११ ॥ तमे लोको जाणो छो के, समस्त उपनिषदोनो सार छे 'भ्रह्म अने आत्मा एक ज छे, अद्वितीय छे, सदृप्तु छे.' ते ज श्रीमद्भागवतनो प्रतिपाद्य विषय छे. भागवतश्चनी रथनानु प्रयोजन छे एकमात्र द्वेवल्य-गोक्ष. ॥ १२ ॥

जे मनुष्य भाद्रवा महिनानी पूर्णिमाना दिवसे श्रीमद्भागवतज्ञने सुवर्णना सिंहासन पर पधरावीने तेनु दान करे छे, तेने परमाणति प्राप्त थाय छे. ॥ १३ ॥ संतोनी सभामां अन्य पुराणोनी त्यां सुधी ज शोभा होय छे, ज्यां सुधी सर्वश्रेष्ठ श्रीमद्भागवत महापुराणां दर्शन नथी थतां. ॥ १४ ॥

સર્વવેદાન્તસારं ॥ શ્રીમદ્ભાગવતમિથ્યતે ।
તદ્રસામૃતતૃપ્તસ્ય નાન્યત્ર સ્યાદ્ રતિ: કવચિત् ॥ ૧૫ ॥

નિભન્ગાનાં યથા ગજા દેવાનામચ્યુતો યથા ।
વૈષ્ણવાનાં યથા શમભુ: પુરાણાનામિં તથા ॥ ૧૬ ॥

ક્ષેત્રાણાં ચૈવ સર્વેધાં યથા કાશી લાનુતમા ।
તથા પુરાણાન્તાનાં શ્રીમદ્ભાગવતં દિજાઃ ॥ ૧૭ ॥

શ્રીમદ્ભાગવતં પુરાણમમલાં યદૈષ્ણવાનાં પ્રિયં —
યસ્મિન् પારમહંસ્યમેકમમલાં જ્ઞાનાં પરં ગીયતે ।
તત્ત્ર જ્ઞાનવિરાગભક્તિસહિતં નૈષ્ઠર્યમાવિષ્ટં
તચ્છુષ્ણવન् વિપઠન् વિચારણપરો ભક્ત્યા વિમુચ્યેત્તરઃ ॥ ૧૮ ॥

કુસ્મૈ યેન વિભાસિતોડયમતુલો જ્ઞાનપ્રદીપઃ પુરા
તદ્રૂપેણા ચ નારદાય મુનયે કૃષ્ણાય તદ્રૂપિણા ।
યોગીન્દ્રાય તથાત્મનાથ ભગવદ્રાતાય કારુણ્યત-
સત્યશુદ્ધ વિમલાં વિશોકમમૃતં સત્યં પરં ધીમહિ ॥ ૧૯ ॥

નમસ્તસ્મૈ ભગવતે વાસુદેવાય સાક્ષિણો । —
ય ઈં કૃપયા કસ્મૈ વ્યાચયકે મુમુક્ષયે ॥ ૨૦ ॥

યોગીન્દ્રાય નમસ્તસ્મૈ શુકાય બ્રહ્મરૂપિણો ।
સંસારસર્પદાષ્ટં યો વિષ્ણુરાતમમૂર્ખત્ત ॥ ૨૧ ॥

ભવે^૧ ભવે યથા ભક્તિ: પાદયોસ્તવ જાયતે । —
તથા કુરુષ્ય દેવેશ નાથસ્તવં નો યત: પ્રભો ॥ ૨૨ ॥

આ શ્રીમદ્ભાગવત સધાણાં ઉપનિષદોનો સાર છે.
એ મનુષ્ય આ રસસુધાનું પાન કરીને તૃપ્ત થયો છે તેને
બીજાં પુરાણ-શાસ્ત્રોમાં પ્રીતિ થતી નથી. ॥ ૧૫ ॥ જેમ
નદીઓમાં ગંગાજી, દેવતાઓમાં વિષ્ણુ અને વૈષ્ણવોમાં
શ્રીશંકર સર્વશ્રેષ્ઠ છે, તે જ પ્રમાણે પુરાણોમાં
શ્રીમદ્ભાગવતજી છે. ॥ ૧૬ ॥ શૌનકાદિ ઋષિઓ! જેમ
બધાં કેત્રોમાં કાશી સર્વોત્તમ છે તેમ જ પુરાણોમાં
શ્રીમદ્ભાગવતજીનું સ્થાન બધાંથી સર્વોત્તમ છે. ॥ ૧૭ ॥
આ શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણ સર્વથા નિર્દોષ છે. ભગવાનના
ભક્ત વૈષ્ણવોનું તે પ્રિય ધન છે. આ પુરાણમાં જીવન્મુક્ત
પરમહંસોના અદ્વિતીય અને માયારહિત શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનનું જ
ગાન છે. આ ગ્રંથની સૌથી મોટી વિલક્ષણતા એ છે કે,
આમાં જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ દ્વારા કર્મ-બંધનમાંથી
મુક્ત થવાનો માર્ગ પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો છે. ॥ ૧૮ ॥

। આ શ્રીમદ્ભાગવત ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનો
પરિચય કરાવનાર તત્ત્વદીપક છે. આ દીપક અનુપમ અને
અલોકિક છે. શ્રીમદ્ભાગવત જેવો અન્ય કોઈ તત્ત્વગ્રંથ
નથી. સર્વપ્રથમ સ્વયં ભગવાન નારાયણે બ્રહ્માજીને
શ્રીમદ્ભાગવતજીનો ઉપદેશ કર્યો. પછી તેમણે જ બ્રહ્માજીના
ઉપમાં દેવર્ણિ નારદજીને ઉપદેશ કર્યો અને નારદજીના રૂપે
ભગવાન શ્રીકૃષ્ણદૈપાયન વ્યાસજીને ઉપદેશ કર્યો. ત્યાર
પછી તેમણે જ વ્યાસરૂપે યોગેન્દ્ર શુક્રદેવજીને અને
શુક્રદેવજીના રૂપે અત્યંત કરુણાવશ રાજર્ણિ પરીક્ષિતને
ઉપદેશ કર્યો. તે સર્વોત્કૃષ્ટ શુદ્ધ નિર્મળ પરબ્રહ્મ શોકરહિત
અને અમૃતસ્વરૂપ ભગવાનનું અમે ધ્યાન કરીએ
છીએ. ॥ ૧૯ ॥ અમે તે સર્વના સાક્ષી ભગવાન વાસુદેવને
નમસ્કાર કરીએ છીએ, જેમણે કૃપા કરીને મોક્ષની
અભિલાષાવાળા બ્રહ્માજીને આ શ્રીમદ્ભાગવતનો ઉપદેશ
કર્યો. ॥ ૨૦ ॥ સાથે-સાથે અમે તે યોગીરાજ બ્રહ્મસ્વરૂપ
શ્રીશુક્રદેવજીને પણ નમસ્કાર કરીએ છીએ, જેમણે સંસારરૂપી
સર્પ જેમને કરડાં હતો તેવા રાજર્ણિ પરીક્ષિતને
શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણ સંભળાવીને મુક્ત કરી દીધા. ॥ ૨૧ ॥
દેવતાઓના આરાધ્યદેવ સર્વેશર! આપ જ અમાર
એકમાત્ર ઈશર અને સર્વેશર છો. હવે આપ એવી કૃપા
કરો કે, પ્રત્યેક જન્મમાં આપનાં ચરણકમળોની નિરંતર
ભક્તિ પ્રાપ્ત થતી રહે. ॥ ૨૨ ॥

૧. પ્રાચીન પ્રતમાં ‘ભવે ભાવે…… હરે પદમ्’ આ બે (બાવીસમો અને તેવીસમો) શ્લોકો નથી.

नामसङ्कीर्तनं यस्य सर्वपापप्रणाशनम् ।

प्रणामो हुःभशमनस्तं नमामि हरिं परम् ॥ २३ ॥

बगवाननां नामोनुं संकीर्तनं तमाम पापोनो नाश करनारे छे अने बगवानना चरणोमां करेला प्रणाम हंगेशने माटे तमाम प्रकारनां हुःओने शांत करी हे छे, ते ४ परमतत्त्वउप श्रीहरिने हुं नमस्कार करुं छुं ॥ २३ ॥

=★=

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैयासिक्यामध्यादशसाहस्राणां पारमहंस्यां संहितायां द्वादशस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

बारमा स्कंध-अंतर्गत तेरमो अध्याय समाप्त.

=★=

॥ इति द्वादशः स्कन्धः ॥

बारमो स्कंध समाप्त.

=★=

॥ सम्पूर्णोऽद्यं ग्रन्थः ॥

श्रीमद्भागवतपुराण समाप्त.

=★=

त्वदीयं वस्तु गोविन्द तुभ्यमेव समर्पये ।
तेन त्वद्विक्षिकमले रति मे यच्छ शाश्त्रीम् ॥

=★=

श्रीकृष्णापूजामस्तु

=★=

શ્રીમદ્ભાગવતમાહાત્મ્યમ्

=★=

પહેલો અધ્યાય

=★=

પરીક્ષિત અને વજનાભનો સમાગમ, શાંદિલ્ય મુખેથી ભગવાનની લીલાના રહસ્યનું અને
પ્રજભૂમિના મહાવનું વર્ણન

વ્યાસ ઉવાચ

મહર્ષિ વ્યાસ કહે છે — જેમનું સ્વરૂપ સચ્ચિદાનંદધન
છે, જે પોતાના સૌંદર્ય અને માધુર્ય આદિ ગુણોથી બધાનાં
મન પોતાની તરફ આકર્ષિત કરી લે છે અને સદા-સર્વદા
અનંત સુખની વૃદ્ધિ કરતા રહે છે, જેમની શક્તિથી આ
વિશનાં ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય થાય છે — એ ભગવાન
શ્રીકૃષ્ણને અમે ભક્તિરસનું આસ્વાદન કરવા માટે નિત્ય-
નિરંતર પ્રણામ કરીએ છીએ. ॥ ૧ ॥

નૈમિષારણ્યક્રોનમાં શ્રીસૂતળ સ્વસ્થ થિતે પોતાના
આસન પર બેઠા હતા. તે સમયે ભગવાનની લીલા-કથાના
રસિયા, તેના રસાસ્વાદનમાં ખૂબ કુશળ એવા શીનકાદિ
ઋષિઓએ સૂતળને પ્રણામ કરીને તેમને આ પ્રશ્ન
કર્યો. ॥ ૨ ॥

ઋષિઓએ પૂછ્યું — સૂતળ! ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર
જ્યારે શ્રીમયુરામંડળમાં અનિરુદ્ધના પુત્ર વજનો અને
હસ્તિનાપુરમાં પોતાના પૌત્ર પરીક્ષિતનો રાજ્યાભિવેક
કરીને હિમાલય તરફ ચાલ્યા ગયા, ત્યારે રાજી વજે અને
પરીક્ષિતે કઈ-કઈ રીતે શું-શું કાર્ય કર્યું? ॥ ૩ ॥

સૂતળએ કહ્યું — ભગવાન નારાયણ, નરોત્તમ નર,
દેવી સરસ્વતી અને મહર્ષિ વ્યાસજીને નમસ્કાર કરીને,
શુદ્ધચિત ધર્મને ભગવત્તત્વને પ્રકાશિત કરવાવાળા
ઈતિહાસપુરાણરૂપી ‘જ્યા’નું ઉચ્ચારણ કરવું જોઈએ. ॥ ૪ ॥
શીનકાદિ ઋષિઓ! જ્યારે ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર વગેરે
પાંડવો સ્વર્ગારોહણ માટે હિમાલય ચાલ્યા ગયા, ત્યારે
સપ્રાટ પરીક્ષિત એક દિવસ મધુરા ગયા. તેમની આ
યાત્રાનો હેતુ માત્ર ત્યાં જઈને વજનાભને મળવાનો જ
હતો. ॥ ૫ ॥ જ્યારે વજનાભને આ સમાચારની જાણ ધર્મ
કે, મારા પિતાતુલ્ય પરીક્ષિત રાજી મને મળવા માટે આવી
રહ્યા છે, ત્યારે તેમનું હૃદય પ્રેમથી છલકાઈ ગયું. તેમણે
નગરની બહાર જઈને તેમનું સ્વાગત કર્યું અને પ્રણામ
કરીને પ્રેમથી તેમને પોતાના મહેલમાં લઈ આવ્યા. ॥ ૬ ॥

શ્રીસચ્ચિદાનંદધનસ્વરૂપિણો
કૃષ્ણાય ચાનન્તસુખાભિવર્ષિણો ।
વિશ્વોદ્વસ્થાનનિરોધહેતવે
નુમો વયં ભક્તિરસામયેઽનિશમ् ॥ ૧ ॥

નૈમિષે સૂતમાસીનમભિવાદ્ય મહામતિમ् ।
કથામૃતરસાસ્વાદકુશલા ઋષયોડભૂવન् ॥ ૨ ॥

ऋષય જિય:

વજં શ્રીમાથુરે દેશે સ્વપોત્રં હસ્તિનાપુરે ।
અભિષિદ્ય ગતે રાણી તૌ કથં કિ ય ચક્તુઃ ॥ ૩ ॥

સૂત ઉવાચ

નારાયણાં નમસ્કૃત્ય નરં ચૈવ નરોત્તમમ् ।
દેવીં સરસ્વતીં વ્યાસં તતો જ્યમુદીરયેત् ॥ ૪ ॥

મહાપથં ગતે રાણી પરીક્ષિત પૃથિવીપતિઃ ।
જગામ મથુરાં વિપ્રા વજનાભદ્રિકથા ॥ ૫ ॥

પિતુવ્યમાગતં શાત્વા વજઃ પ્રેમપરિપુત: ।
અભિગમ્યાભિવાદ્યાથ નિનાય નિજમન્દિરમ् ॥ ૬ ॥

परिष्वज्य स तं वीरः कृष्णेकगतमानसः ।
रोहिण्याद्या हरे: पत्नीर्ववन्दायतनागतः ॥ ७ ॥

तामिः संमानितोऽत्यर्थं परीक्षित् पृथिवीपतिः ।
विश्रान्तः सुखमासीनो वज्जनाभमुवाच ह ॥ ८ ॥

परीक्षित् पृथिवी

तात त्वत्पितृभिर्नूनमस्मत्पितृपितामहाः ।
उद्धृता भूरिहुः खोद्यादहं च परिरक्षितः ॥ ९ ॥

१ पारथाभ्यहं तात साधु कृत्योपकारतः ।
त्वामतः प्रार्थयाभ्यज्ञ सुखं राज्येऽनुयुज्यताम् ॥ १० ॥

कोशसैन्यादिजा चिन्ता तथाऽरिदमनादिजा ।
मनागपि न कार्या ते सुसेव्याः किञ्चु मातरः ॥ ११ ॥

निवेद्य भवि कर्तव्यं सर्वाधिपरिवर्जनम् ।
श्रुत्यैतत् परमप्रीतो वज्जस्तं प्रत्युवाच ह ॥ १२ ॥

वज्जनाभ उवाच

राजश्रुचितमेतते यदस्मासु प्रभाषसे ।
त्वत्पित्रोपकृतश्चाहं धनुर्विद्याप्रदानतः ॥ १३ ॥

तस्मात्ताल्पापि मे चिन्ता थात्र देहमुपेयुधः ।
किनवेका परमा चिन्ता तत्र किञ्चिद्विचार्यताम् ॥ १४ ॥

माथुरे त्वभिषिक्तोऽपि स्थितोऽहं निर्जने वने ।
क्षय गता वै प्रज्ञानत्या यत्र राज्यं प्ररोचते ॥ १५ ॥

ईत्युक्तो विष्णुरातस्तु नन्दादीनां पुरोहितम् ।
शास्त्रित्यमाजुहावाशु वज्जसन्देहनुतये ॥ १६ ॥

वीर परीक्षित भगवान् श्रीकृष्णना परम ग्रेमी भक्त हता. तेमनु भन नित्य-निरंतर आनन्दधन श्रीकृष्णाचंद्रमां ज रमणा कर्तुं हतुं. तेमणे भगवान् श्रीकृष्णना प्रपीत्र वज्जनाभनु अतिप्रेम साथे आलिङ्गन कर्यु. त्यार पश्चि अंतःपुरमां जहने भगवान् श्रीकृष्णानी रोहिणी वगेरे पत्नीओने नमस्कार कर्या. ॥ ७ ॥ रोहिणी वगेरे श्रीकृष्णानी पत्नीओबे पश्चि समाट परीक्षितनु खूब ज सन्मान कर्यु. तेओ विश्राम पश्चि ज्यारे आरामधी बेठा त्यारे तेमणे वज्जनाभने आ वात कही. ॥ ८ ॥

राजा परीक्षिते कहुं - 'हे तात! तमारा पिता अने पितामहोंमे भारा पिता अने पितामहोने भोटां-भोटां संकटोमांथी बचाव्या छे. भारं रक्षणा पश्चि तेमणे ज कर्यु छे. ॥ ९ ॥ प्रिय वज्जनाभ! जो हुं तेमना उपकारोनो बदलो चूकववा ईच्छुं तो पश्चि कोई रीते चूकवी शक्तु ऐम नथी. तेथी हुं तमने ग्राव्यना कर्ण छुं के, तमे सुखेथी पोतानु राज्यकार्य करता रहो. ॥ १० ॥ तमारे तमारा कोशनी, सेनानी तथा शत्रुओने दबाववा वगेरेनी स्तेज पश्चि चिता न करवी जोहीं. तमारा भाटे जो कोई कर्तव्य होय तो ते भान्त ऐक ज छे अने ते ए छे के तमारे तमारी आ भाताओनी खूब ज ग्रेमधी सारी रीते सेवा करतां रहेहुं जोहीं. ॥ ११ ॥ जो तमारा उपर कोई वार आपत्ति-विपत्ति आवे अथवा कोई कारणे तमारा हृदयमां बारे हुःभनो अनुभव थाय तो भने कहीने निश्चिंत थर्ह जहो; हुं तमारी सधणी चिताओ दूर करी दहिश.' समाट परीक्षितनी आ वात सांबणीने वज्जनाभने खूब ग्रसन्नता थर्ह. तेमणे राजा परीक्षितने कहुं - ॥ १२ ॥

वज्जनाभे कहुं - 'महाराज! आप भने जे कही रह्या छो, ते सर्वथा आपने अनुरूप छे. आपना पिताश्रीओ पश्चि भने धनुर्वेदनु शिक्षणा आपीने भारा पर भोटो उपकार कर्यो छे. ॥ १३ ॥ तेथी भने कोई वातनी स्तेज पश्चि चिता नथी; कारणा के, तेमनी कृपाथी हुं क्षत्रियो भाटे आवश्यक ऐवी शूरवीरताथी सारी रीते संपन्न छुं. भने भान्त ऐक वातनी भोटी चिता छे, आप ते संबंधमां कहिक विचार करो. ॥ १४ ॥ जो के भारो मथुरामंडणनी राजगाढी पर अभिषेक करवामां आव्यो छे, छतां पश्चि हुं अहीं निर्जन वनमां रहुं छुं. भने ए वातनी भवर नथी के अहीनी प्रजा क्यां चाली गर्ह; केमके, चाज्यनु सुख तो त्यारे ज होय छे ज्यारे प्रजा होय.' ॥ १५ ॥ ज्यारे वज्जनाभे परीक्षितने आ वात कही, त्यारे तेमणे वज्जनाभनो संदेह दूर करवा भाटे महर्षि शांतिल्यने बोलावदाव्या. आ ज महर्षि शांतिल्य पहेलां नंद वगेरे गोपजनोना पुरोहित हता. ॥ १६ ॥

अथोटं विहायाशु शाङ्कित्यः समुपागतः ।
पूजितो वज्ञनाभेन निषसादासनोत्तमे ॥ १७ ॥

उपोद्घातं विष्णुरातश्चकाराशु ततस्त्वसौ ।
उवाच परमप्रीतस्तात्पुभौ परिसान्त्वयन् ॥ १८ ॥

शाङ्कित्य उवाच

शृणुतं दत्तयित्तौ मे रहस्यं प्रजभूमिज्ञम् ।
प्रजनं व्यामिरित्युक्त्या व्यापनाद् प्रज उच्यते ॥ १९ ॥

गुणातीतं परं भ्रव्य व्यापकं प्रज उच्यते ।
सदानन्दं परं ज्योतिर्मुक्तानां पदमव्ययम् ॥ २० ॥

तस्मिन् नन्दात्मजः कृष्णः सदानन्दाङ्गविग्रहः ।
आत्मारामश्चामकामः प्रेमाकृतैरनुभूयते ॥ २१ ॥

आत्मा तु राधिका तस्य तयैव रमणादसौ ।
आत्मारामतया प्राज्ञैः प्रोच्यते गूढवेदिभिः ॥ २२ ॥

क्रमास्तु वाञ्छितास्तस्य गावो गोपाश्च गोपिकाः ।
नित्याः सर्वे विहाराद्या आमकामस्ततस्त्वयम् ॥ २३ ॥

रहस्यं त्विदमेतस्य प्रकृतेः परमुच्यते ।
प्रकृत्या भेलतस्तस्य लीलाऽन्यैरनुभूयते ॥ २४ ॥

सर्गस्थित्यप्यया यत्र २४ः सत्त्वतमोगुणैः ।
लीलैवं द्विविधा तस्य वास्तवी व्यावहारिकी ॥ २५ ॥

वास्तवी तत्त्वसंवेदा ज्ञानां व्यावहारिकी ।
आद्यां विना द्वितीया न द्वितीया नादगा क्वचित् ॥ २६ ॥

युवयोर्गोचरेयं तु तत्त्वलीला व्यावहारिकी ।
यत्र भूरादयो लोका भुवि माथुरमाङ्गलम् ॥ २७ ॥

परीक्षित राजानो संदेशो भणतां ज महर्षि शांडित्य पोतानी कुटिया छोड़ीने त्यां आवी पहोच्या. प्रजनाभे तेमनो विषिपूर्वक स्वागत-सत्कार कर्या अने तेओ एक उंचा आसन उपर विराजमान थया. ॥ १७ ॥ परीक्षित राजाए वज्ञनाभनी वात तेमने कही संबोधावी. त्यार पहिं महर्षि शांडित्य खूब ज प्रसन्नताथी तेमने सान्तवना आपतां कहेवा लाग्या. ॥ १८ ॥

शांडित्यज्ञाए कहुं - प्रिय परीक्षित अने वज्ञनाब! हुं तमने प्रजभूमिनुं रहस्य बतावुं हुं. तमे ध्यान आपीने सांबणो. 'प्रज' शब्दनो अर्थ छे व्याप्ति. आ वृद्धवयन प्रमाणे व्यापक होवाथी ज आ बूमिनुं नाम 'प्रज' पहुं छे. ॥ १९ ॥ सत्य, २४, तम - आ ग्राम गुणोथी अतीत जे परब्रह्म छे, ते ज व्यापक छे. तेथी तेने प्रज कहे छे. ते सदानन्दस्वरूप, परम ज्योतिर्भव अने अविनाशी छे. ज्ञवन्मुक्त पुरुषो तेमां ज स्थित रहे छे. ॥ २० ॥ आ परब्रह्मस्वरूप प्रजधाममां नन्दनन्दन भगवान श्रीकृष्णनो निवास छे. तेमनुं एक-एक अंग सच्चिदानन्दस्वरूप छे. तेओ आत्माराम अने आप्तकाम छे. प्रेमरसमां दुबेला रसिकज्ञनो ज तेमनो अनुभव करे छे. ॥ २१ ॥ भगवान श्रीकृष्णनो आत्मा छे - राधाज; तेमनी साथे रमण करवाना कारणो ज रहस्य-रसना भर्मण शानीपुरुषो तेमने 'आत्माराम' कहे छे. ॥ २२ ॥ 'काम' शब्दनो अर्थ छे कामना, अभिलाषा; प्रजमां भगवान श्रीकृष्णना प्रिय पदार्थो छे - गायो, गोपबाणको, गोपीओ अने तेमनी साथेनो लीला-विहार वगेरे; ते सर्वे अहीं नित्यप्राप्त छे. तेथी ज श्रीकृष्णने 'आत्मकाम' कहेवामां आव्या छे. ॥ २३ ॥ भगवान श्रीकृष्णनी आ रहस्य-लीला प्रकृतिथी पर छे. तेओ जे समये प्रकृति साथे रमता होय छे, त्यारे बीज लोको पष्ठा तेमनी लीलानो अनुभव करे छे. ॥ २४ ॥ प्रकृतिनी साथे थनारी लीलामां ज रजेगुण, सत्त्वगुण अने तमोगुण द्वारा सृष्टि, स्थिति अने प्रलयनी प्रतीति थाय छे. आ प्रमाणे ऐवुं नक्की थाय छे के, भगवाननी लीला बे प्रकारनी छे - एक वास्तविक अने बीज व्यावहारिक. ॥ २५ ॥ वास्तविक लीला स्वयंवेद छे एटेके के तेने स्वयं भगवान अने तेमना रसिक भक्तो ज जाणे छे. ज्ञवोनी सामे जे लीला थाय छे, ते व्यावहारिक लीला छे. वास्तविक लीला विना व्यावहारिक लीला थही शक्ती नथी, परंतु व्यावहारिक लीलानो वास्तविक लीलाना क्षेत्रमां क्ष्यारेय प्रवेश थही शक्तो नथी. ॥ २६ ॥ तमे बन्ने भगवाननी जे लीला जोई रखा छो, ए व्यावहारिक लीला छे. आ पृथ्वी अने स्वर्गादि लोक आ ज लीलानी अंतर्गत छे. आ ज पृथ्वी पर आ मधुरामंडण छे. ॥ २७ ॥

अत्रैव प्रज्ञभूमिः सा पत्र तत्वं सुगोपितम् ।
भासते प्रेमपूर्णानां कदाचिदपि सर्वतः ॥ २८ ॥

कदाचिद् द्वापरस्यान्ते रहोलीलाधिकारिषाः ।
समवेता यदाऽत्र स्युर्येदानीं तदा हरिः ॥ २९ ॥

स्वैः सहावतरेत् स्वेषु समावेशार्थभीप्सिताः ।
तदा देवादयोऽप्यन्येऽवतरन्ति समन्ततः ॥ ३० ॥

सर्वेषां वाञ्छितं कृत्वा हरिरन्तर्हितोऽभवत् ।
तेनात्र त्रिविधा लोकाः स्थिताः पूर्वं न संशयः ॥ ३१ ॥

नित्यास्तल्लिप्सवश्चैव देवाद्याश्चेति भेदतः ।
देवाद्यास्तेषु कृष्णेन दारकां प्रापिताः पुरा ॥ ३२ ॥

पुनर्भौशलभार्गेण स्वाधिकारेषु चापिताः ।
तल्लिप्सुंश्च सदा कृष्णः प्रेमानन्दकुपिषाः ॥ ३३ ॥

विधाय स्वीयनित्येषु समावेशितवांस्तदा ।
नित्याः सर्वेऽप्ययोऽप्येषु दर्शनाभावतां गताः ॥ ३४ ॥

व्यावहारिकलीलास्थास्तत्र यशाधिकारिषाः ।
पश्यन्त्यत्रागतास्तस्मान्तिर्जनत्वं समन्ततः ॥ ३५ ॥

तस्माच्यन्ता न ते कार्या वज्जनाभ मदाशया ।
वासयात्र बहुन् ग्रामान् संसिद्धिस्ते भविष्यति ॥ ३६ ॥

अहीं ज ते प्रज्ञभूमिः छ, जेमां भगवाननी ते वास्तविक रहस्य-लीला गुप्तहृषे थती रहे छ. ते क्यारेक-क्यारेक प्रेमी-हृष्यना रसिक भक्तोने बधी बाजु देखाय छ. ॥ २८ ॥
क्यारेक अडावीसमा द्वापरयुगना अंतमां ज्यारे भगवाननी रहस्य-लीलाना अधिकारी भक्तजनो अहीं एकठा थाय छ, जे रीते थोडा समय पहेलां थया हता, त्यारे भगवान पोताना अंतरंग परिजनो साथे अवतार ले छ, तेमना अवतारोनु प्रयोजन ऐ होय छ के, रहस्य-लीलाना अधिकारी भक्तजनो पश्च अंतरंग परिजनो साथे मणीने लीला-रसनुं आस्वादन करी शके. आ प्रभाषे ज्यारे भगवान अवतार ले छ, ते समये भगवानना अत्यंत प्रेमी देवताओं अने ऋषिओ वगेरे पश्च पृथ्वी पर चारे बाजु अवतार ले छ. ॥ २८-३० ॥

हमसाँ ज जे अवतार थयो हतो, तेमां भगवान पोतानां बधां ग्रेमीओनी अभिलाखा पूरी करीने हवे अंतर्धान थह चुक्का छ. आधी ऐ नक्की थयुं के, अहीं पहेलां त्रष्ण प्रकारना भक्तो उपस्थित हता, तेमां कोई शंका नदी. ॥ ३१ ॥
आ त्रष्ण प्रकारना भक्तोमां प्रथम श्रेष्ठीमां तो ते आवे छे जेओ भगवानना नित्य 'अंतरंग' पार्षदो छे - जेमनो भगवानथी क्यारेय वियोग थतो ज नदी. बीजा ते छे जे भगवाननी अंतरंग लीलामां पोतानो प्रवेश हुच्छे छे. त्रीजा प्रकारमां देवताओ वगेरे छे. एमांधी जे देवताओ वगेरेना अंशधी अवतरित थया हता, तेमने भगवाने प्रज्ञभूमिथी हटावीने पहेलां ज द्वारका पहोचाडी दीधा हता. ॥ ३२ ॥
पछी भगवाने भाव्याशोना शापधी उत्पन्न थयेला मुशाणने निमित बनावीने यद्दुकुणमां अवतरेला देवताओने स्वर्णमां मोक्लीने तेमने करीथी पोतपोताना अधिकार उपर स्थापित करी हीधा. तथा जेमने एकमात्र भगवानने ज प्राप्त करवानी हुच्छा हती, तेमने ग्रेमानंदस्वरूप बनावीने श्रीकृष्णो सदाने भाटे पोताना नित्य अंतरंग पार्षदोमां सामेल करी हीधा. जेओ नित्य पार्षद छे, तेओ जोके अहीं गुप्तहृषे थनारी नित्यलीलामां हंमेशा रहे ज छे, परंतु जेओ तेमना दर्शनना अधिकारी नदी, ऐवा पुरुषो भाटे तेओ अदश्य थह गया छे. ॥ ३३-३४ ॥ जे लोको व्यावहारिक लीलामां स्थित छे, तेओ नित्यलीलाना दर्शन करवाना अधिकारी नदी; तेथी अहीं आववावाणाओने बधी रीते निर्झन वन - सूनुं ज सूनुं देखाय छे; कारङ्ग के, तेओ वास्तविक लीलामां स्थित भक्तजनोने जोहि शक्ता नदी. ॥ ३५ ॥

आम होवाथी वज्जनाभ! तमारे बिलकुल वित्ता कर्त्त्वी जोहिए नहीं. तमे मारी आक्षाथी अहीं अनेक ग्राम वसावो; ऐम थवाथी अवश्य तमारो मनोरथ सिद्ध थशे. ॥ ३६ ॥

કૃષણલીલાનુસારેણ કૃત્વા નામાનિ સર્વતः ।
ત્વયા વાસયતા ગ્રામાન् સંસેવ્યા ભૂરિયં પરા ॥ ૩૭॥

ગોવર્દ્ધને દીર્ઘપુરે મથુરાયાં મહાવને ।
નન્દિગ્રામે બૃહત્સાનૌ કાર્યા રાજ્યસ્થિતિસ્તવ્યા ॥ ૩૮॥

નધારિદ્રોણિકુષ્ઠાદિકુળાન् સંસેવતસ્તવ ।
રાજ્યે પ્રજાઃ સુસમ્પત્તાસ્તવં ચ પ્રીતો ભવિષ્યસિ ॥ ૩૯॥

સચ્ચિદાનંદભૂરેણ ત્વયા સેવ્યા પ્રયત્નતઃ ।
તવ કૃષ્ણસ્થલાન્યત્ર સ્કુરાનુ મદનુગ્રહાત् ॥ ૪૦॥

વજ સંસેવનાદસ્ય ઉદ્ઘવસ્તવાં મિલિષ્યતિ ।
તતો રહસ્યમેતસ્માત્ પ્રાપ્યસિ ત્વં સમાતૃક: ॥ ૪૧॥

એવમુક્ત્વા તુ શાંદિલ્યો ગત: કૃષ્ણમનુસ્મરન् ।
વિષ્ણુરાતોઽથ વજશ્વ પરાં પ્રીતિમવાપતુ: ॥ ૪૨॥

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે જ્યાં લીલા કરી છે, તે પ્રમાણે તે સ્થાનનું નામ રાખીને તમે અનેક ગ્રામ વસાવો અને આ પ્રમાણે દિવ્ય પ્રજલ્બૂમિની સારી રીતે સેવા કરતા રહો. ॥ ૩૭ ॥
ગોવર્ધન, દીર્ઘપુર (ડીગ), મથુરા, મહાવન (ગોકુળ), નન્દિગ્રામ (નંદગાંવ) અને બૃહત્સાનુ (બરસાના) વગેરે સ્થાનોમાં તમારે પોતાના માટે છાવણી બનાવવી જોઈએ. ॥ ૩૮ ॥ તેને સ્થાનોમાં રહીને ભગવાનની લીલાસ્થળી-નદી, પર્વત, ઘાટ, સરોવર અને કુંડ તથા કુંજ-વન વગેરેની સેવા કરતાં રહેવું જોઈએ. આવું કરવાથી તમારા રાજ્યમાં પ્રજા ખૂબ જ સંપન્ન થશે અને તમે પણ ખૂબ પ્રસન્નતાથી રાજ્ય કરશો. ॥ ૩૯ ॥
આ પ્રજલ્બૂમિ સચ્ચિદાનંદમય છે, તેથી તમારે પ્રયત્નપૂર્વક આ ભૂમિની સેવા કરવી જોઈએ. હું તમને આશીર્વાદ આપું છું; મારી કૃપાથી ભગવાનની લીલાનાં જે-જે સ્થળ હેતુ બધાંની તમને સારી-રીતે જાણકારી થઈ જશે. ॥ ૪૦ ॥ વજનાભ!
આ પ્રજલ્બૂમિની સેવા કરતા રહેવાથી તમને કોઈક દિવસ ઉદ્વજ્ઞનાં દર્શન થશે. પછી તો તમે તમારી માતાઓ સહિત તેમની પાસેથી આ ભૂમિનું તથા ભગવાનની લીલાઓનું રહસ્ય જાડી લેશો. ॥ ૪૧ ॥

મુનિવર શાંદિલ્યજી એ બન્નેને આ પ્રમાણે આશાસન આપીને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરતાં કરતાં પોતાના આશ્રમે જ્યારે પ્રસ્થાન કરી ગયા. તેમની વાતો સાંભળીને પરીક્ષિતરાજા અને વજનાભ બન્ને ખૂબ પ્રસન્ન થયા. ॥ ૪૨ ॥

—★—

ઈતિ શ્રીસ્કાન્દ મહાપુરાણ એકાશીતિસાહલ્યાં સંહિતાયાં દ્વિતીયે વૈષ્ણવખણે શ્રીમહાગવતમાહાત્મ્યે
શાંદિલ્યોપદિપ્તિપ્રજલ્બૂમિમાહાત્મ્યવર્ણનાં નામ પ્રથમોઽધ્યાય: ॥ ૧ ॥

ઈતિ શ્રીસ્કાન્દમહાપુરાણ-અંતર્ગત બીજા વૈષ્ણવખણેમાંનો શ્રીમહાગવત-માહાત્મ્યનો ‘શાંદિલ્ય દ્વારા ઉપદેશાપેલ
પ્રજલ્બૂમિના માહાત્મ્યનું વર્ણન’ નામનો પહેલો અધ્યાય સમાપ્ત. ॥ ૧ ॥

—★—

બીજો અદ્યાય

યમુનાજી અને શ્રીકૃષ્ણપતીઓનો સંવાદ, કીર્તનોત્સવમાં ઉદ્ઘવજ્ઞનું પ્રગટ થવું

૪૪૫ જિયુ:

શાંદિલ્યે તૌ સમાદિશ્ય પરાવુતે સ્વમાશ્રમમ् ।
કિં કથં ચક્તુસ્તૌ તુ રાજાનૌ સૂત તદ્દ વદ ॥ ૧ ॥

સૂત ઉવાચ

તત્સ્તુ વિષ્ણુરાતેન શ્રેષ્ઠીમુખ્યા: સહસ્રશા: ।
ઇન્દ્રપ્રસ્થાત્ર સમાનાય્ મથુરાસ્થાનમાપિતા: ॥ ૨ ॥

ત્રણિઓએ પૂછ્યું – હે સૂતજી! હવે અમને એ જ્યારો કે પરીક્ષિત અને વજનાભને આ પ્રમાણે આજા આપીને જ્યારે શાંદિલ્ય મુનિ પોતાના આશ્રમે ચાલ્યા ગયા ત્યારે તે બન્ને રાજાઓએ કઈ-કઈ રીતે અને કયું-કયું કામ કર્યું? ॥ ૧ ॥

સૂતજી કહેવા લાગ્યા – ત્યાર પછી મહારાજ પરીક્ષિતે ઠન્દ્રપ્રસ્થ (દિલ્હી)થી હજારો શ્રીમંતોને નોલાવીને મથુરામાં વસાવ્યા. ॥ ૨ ॥

मथुरान् भ्रात्रिणां स्तत्र वानरांशं पुरातनान् ।
विशाय माननीयत्वं तेषु स्थापितवान् स्वराट् ॥ ३ ॥

वज्जस्तु तत्सहायेन शाहित्यस्थाप्यनुग्रहात् ।
गोविन्दगोपगोपीनां लीलास्थानान्यनुकमात् ॥ ४ ॥

विशायाभिध्याइत्यस्थाप्य ग्रामानावासयद् बहून् ।
कुड्डकृपादिपूर्वेन शिवादिस्थापनेन च ॥ ५ ॥

गोविन्दहरिदेवादिस्वरूपारोपणेन च ।
कृष्णैकभक्तिं स्वे राज्ये ततान च मुमोद ह ॥ ६ ॥

प्रजास्तु मुदितास्तस्य कृष्णकीर्तनतत्पराः ।
परमानन्दसम्पन्ना राज्यं तस्यैव तुष्णुः ॥ ७ ॥

एकदा कृष्णपत्न्यस्तु श्रीकृष्णविरहातुराः ।
कालिन्दीं मुदितां वीक्ष्य प्रच्छुर्गतमत्सराः ॥ ८ ॥

श्रीकृष्णपत्न्य उव्यः

यथा वयं कृष्णपत्न्यस्तथा त्वमपि शोभने ।
वयं विरहद्दुःखात्मास्त्वं न कालिन्दि तद् वद ॥ ९ ॥

तथुत्वा समयमाना सा कालिन्दी वाक्यमध्वीत् ।
सापत्न्यं वीक्ष्य तत् तासां करुणापरमानसा ॥ १० ॥

कालिन्दुवाच

आत्मारामस्य कृष्णस्य ध्रुवमात्मास्ति राधिका ।
तस्या दास्यप्रभावेष्ट विरहोऽस्मान् न संस्पृशेत् ॥ ११ ॥

आ सिवाय समाट परीक्षिते मथुरामंडलना भ्रात्रिणो
तथा प्राचीन वानरोने के जे भगवानने अतिप्रिय हता तेमने
बोलावीने तेमने आहर साथे सारी श्रीते समझावीने
मथुरानगरीमां वसाव्या ॥ ३ ॥ आ प्रभाषे परीक्षित
राजानी सहायता अने महर्षि शाहित्यकुनी कृपाथी वज्जनाभे
कमशः ते बधां स्थणोनी शोध करी के ज्यां भगवान श्रीकृष्ण
पोताना प्रिय गोप-गोपीओ साथे नाना प्रकारनी लीलाओं
करता हता. लीला-स्थानोनो सारी श्रीते निर्णय थई जतां,
तेमधो त्यां-त्यांनी लीलाओंने अनुचित ते-ते स्थानोनुं
नामकरण कर्यु. भगवानना लीला-विग्रहोनी स्थापना करी
तथा ते-ते स्थानोमां (अनेक) गाम वसाव्या. ठेक-ठेकाणो
भगवानना नामे हुंड, कूवा खोदाव्या, उपवन-बगीचाओनुं
निर्माण कर्यु अने भगवान शंकर वगेरे देवताओनी स्थापना
करी ॥ ४-५ ॥ गोविन्ददेव, हरिदेव वगेरे नामोथी
भगवानना विग्रहोनी स्थापना करी. आ बधां शुभकर्मो द्वारा
वज्जनाभ पोताना राज्यमां चारेबाजु एकमात्र
श्रीकृष्णभक्तिनो प्रचार करीने खूब ज प्रसन्नताने प्राप्त
थया ॥ ६ ॥ तेमना प्रजाजनोने पश्च घण्ठो ज आनंद थयो,
तेओ सदा भगवाननां मधुर नाम तथा लीलाओना कीर्तनमां
मग्न थई परमानन्दना समुद्रमां झुलेला रही हंमेशा
वज्जनाभना राज्यनी प्रशंसा कर्या करता हता ॥ ७ ॥

✓ एक दिवस भगवान श्रीकृष्णनी विरह-वेदनाथी
व्याकुण सोण हजार राज्ञीओ पोताना प्रियतम पतिदेवनां
योथा पटराणी कालिन्दीज (पमुनाश्च) ने प्रसन्न थोई तेमने
सरणलावे पूछवा लाग्यां. तेमना मनमां शोक-भाव-
(पोताना पतिनां अन्य पत्नी छोवाने कारणो मनमां रहेतो
शोकभाव). सहेज पश्च न हतो ॥ ८ ॥

श्रीकृष्णनी राज्ञीओ ए कहुं - बहेन कालिन्दी! जेम
अमे बधी श्रीकृष्णनी धर्मपत्नीओ छीअे, एवी तमे पश्च छो.
अमे तो तेमना विरहाजिनमां बणी रही छीअे. तेमना
वियोगना हुःभथी अमारुं हृदय व्यथित थई रह्युं छे, परंतु
तमारी आवी स्थिति नथी, तमे तो प्रसन्न छो, तेनु शु
कारण? हे कल्याणी! कंटक जलावो तो भरां! ॥ ९ ॥

तेमनो ग्रन्थ सांभणीने पमुनाश्च हसी पड्यां. साथे-
साथे एवुं पश्च विचारवा लाग्यां के मारा प्रियतमनी पत्नीओ
छोवाना कारणो आ पश्च मारी बहेनो ज छे, तेओ पीगली
गण्यां, तेमनुं हृदय दयाथी द्रवित थई गयुं. तेथी तेओ आ
प्रभाषे कहेवा लाग्यां ॥ १० ॥

पमुनाश्च ए कहुं - पोताना आत्मामां ज रमण
करवाने कारणो भगवान श्रीकृष्ण आत्माराम छे अने तेमनो
आत्मा छे - श्रीराधाश्च. हुं दासीनी जेम राधाश्चनी सेवा
करती रहुं छुं, तेमनी सेवानो ज आ प्रभाव छे के, श्रीकृष्णनो
विरह मने स्पर्शी शक्तो नथी ॥ ११ ॥

તસ્યા એવાંશવિસ્તારા: સર્વા: શ્રીકૃષ્ણાધિકા: ।
નિત્યસમ્�બોગ એવાસ્તિ તસ્યા: સામુખ્યયોગત: ॥ ૧૨ ॥

સ એવ સા સ સેવાસ્તિ વંશી તત્પ્રેમરૂપિકા ।
શ્રીકૃષ્ણાનભયન્દ્રાલિસજ્ઞાચ્યન્દ્રાવલી સ્મૃતા ॥ ૧૩ ॥

રૂપાન્તરમગુણાના તથો: સેવાતિલાલસા ।
રૂક્ષિમાણ્યાદિસમાવેશો મયાડત્રૈવ વિલોકિત: ॥ ૧૪ ॥

યુધ્માકમપિ કૃષ્ણેન વિરહો નેવ સર્વત: ।
કિન્તુ એવં ન જાનીથ તસ્માદ્ વ્યાકુલતામિતા: ॥ ૧૫ ॥

એવમેવાત્ર ગોપીનામકૂરાવસરે પુરા ।
વિરહાભાસ એવાસીદુદ્ધવેન સમાહિત: ॥ ૧૬ ॥

તેનેવ ભવતીનાં ચેદ્ ભવેદત્ર સમાગમ: ।
તર્હિ નિત્યં સ્વકાન્તેન વિહારમપિ લપ્સ્યથ ॥ ૧૭ ॥

સૂત ઉવાચ

એવમુક્તાસ્તુ તા: પત્ન્ય: પ્રસત્રાં પુનરભૂવન् ।
ઉદ્ધવાલોકનેનાત્મપ્રેષસજ્ઞમલાલસા: ॥ ૧૮ ॥

શ્રીકૃષ્ણપત્ન્ય જીવુ:

ધન્યાસ્તિ સખિ કાન્તેન યસ્યા નેવાસ્તિ વિચ્યુતિ: ।
યતસ્તે સ્વાર્થસંસિદ્ધિસ્તસ્યા દાસ્યો બભૂવિમ ॥ ૧૯ ॥

પરાન્તુદ્વલાભે સ્યાદસ્મત્સર્વાર્થસાધનમ् ।
તથા વદસ્ય કાલિન્દિ તત્ત્વાભોડપિ યથા ભવેત् ॥ ૨૦ ॥

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણાની જેટલી પણ રાણીઓ છે, બધી જ શ્રીરાધાજીના અંશનો વિસ્તાર છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અને રાધાજી સદા એક-બીજાની સન્મુખ છે, તેમનો પરસ્પર નિત્ય સંયોગ છે, એથી રાધાજીના સ્વરૂપમાં અંશતઃ વિદ્યમાન જે શ્રીકૃષ્ણાની અન્ય રાણીઓ છે, તેમને પણ ભગવાનનો નિત્યસંયોગ પ્રાપ્ત છે. શ્રીકૃષ્ણ જ રાધા છે અને રાધા જ શ્રીકૃષ્ણ છે. તે બન્નેનો પ્રેમ એ જ વાંસળી છે. તથા રાધાજીની પ્રિય સખી ચંદ્રાવલી પણ શ્રીકૃષ્ણાના ચરણોના નખરૂપી ચન્દ્રમાઓની સેવામાં આસક્ત રહેવાને કારણે જ તેમનું નામ ‘ચંદ્રાવલી’ છે. શ્રીરાધાજી અને શ્રીકૃષ્ણાની સેવામાં તેની ખૂબ લાલસા-લગન છે, એ માટે તે કોઈ બીજું સ્વરૂપ ધારણ કરતી નથી. મેં અહીં શ્રીરાધાજીમાં જ રૂક્ષિમણી વળેરેને સમાયેલાં જોયાં છે. તમારા બધાનો પણ સર્વાંશમાં શ્રીકૃષ્ણ સાથે વિયોગ થયો નથી, પરંતુ તમે આ રહસ્યને આ રીતે જાણતાં નથી, તેથી આટલાં વ્યાકુળ થઈ રહ્યાં છો. ॥ ૧૫ ॥ આ જ પ્રમાણે અગાઉ પણ જ્યારે અફૂરજી શ્રીકૃષ્ણને નંદગાંવથી મથુરા લઈ આવ્યા, ત્યારે તે સમયે જે ગોપીઓને શ્રીકૃષ્ણાના વિરહની પ્રતીતિ થઈ હતી, તે પણ વાસ્તવિક વિરહ ન હતો, માત્ર વિરહનો છામ હતો. આ વાતને જ્યાં સુધી તે જાણતી ન હતી, ત્યાં સુધી તેઓ ભારે દુઃખી હતી, પછી જ્યારે ઉદ્ધવણાએ આવીને તેમનું સમાધાન કર્યું, ત્યારે તેમને આ વાત સમજાઈ ગઈ. ॥ ૧૬ ॥ જો તમને પણ ઉદ્ધવણનો સત્સંગ મળી જાય, તો તમે પણ પોતાના પ્રિયતમ શ્રીકૃષ્ણ સાથે નિત્યવિલારનું સુખ પ્રાપ્ત કરી લેશો. ॥ ૧૭ ॥

સૂતજી કહે છે – ઋષિગારા! જ્યારે તેમણે આ પ્રમાણે સમજાવ્યું, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણાની પત્નીઓ સદા પ્રસન્ન રહેનારાં પમુનાજીને ફરીથી કહેવા લાગ્યાં. તે સમયે તેમના ઉદ્ધયમાં એ વાતની અત્યંત લાલસા હતી કે કોઈ પણ ઉપાયે ઉદ્ધવણાં દર્શન થાય, જેથી અમને પોતાના પ્રિયતમના નિત્ય સંયોગનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થઈ શકે. ॥ ૧૮ ॥

શ્રીકૃષ્ણપત્નીઓએ કહ્યું – સખી! તમારું જ જીવન ધન્ય છે, કેમકે, તમારે કયારેય પોતાના પ્રાણનાથના વિયોગનું દુઃખ ભોગવવું નથી પડતું. જે શ્રી રાધાજીની કૃપાથી તમારા અભીષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ થઈ છે, તેમની હવે અમે લોકો પણ દાસી થઈ ગઈ. પરંતુ તમે હમજીાં જ કહી ચૂક્યાં છો કે, ઉદ્ધવણના મળ્યા પછી જ અમારા બધા મનોરથ પૂર્ણ થશે, તેથી કાલિન્દીજી! હવે એવો કોઈ ઉપાય બતાવો, જેથી અમને ઉદ્ધવણ શીઘ્ર જ મળી જાય. ॥ ૨૦ ॥

સૂત ઉવાચ

એવમુક્તા તુ કાલિન્દી પ્રત્યુવાચાથ તાસ્તથા ।
સ્મરની કૃષ્ણાચન્દ્રસ્ય કલા: ખોડશરૂપિષ્ઠી: ॥ ૨૧ ॥

કાલિન્દી ઉવાચ

સાધનભૂમિર્બદી પ્રજતા કૃષ્ણેન મન્ત્રિષો પ્રોક્તા ।
તત્ત્રાસ્તે સ તુ સાક્ષાત્દ્વ વયુનં ગ્રાહયંલોકાન् ॥ ૨૨ ॥

ફલભૂમિર્જભૂમિર્દતા તસ્મૈ પુરૈવ સરહસ્યમ् ।
ફલમિહ તિરોહિતં સત્તાદીહેદાનીં સ ઉદ્ધવોડલક્ષ્ય: ॥ ૨૩ ॥

ગોવર્ધનગિરિનિકટે સખીસ્થલે તદ્રજઃકામ: ।
તત્ત્રાદુકુરવલ્લીરૂપેષાસ્તે સ ઉદ્ધવો નૂનમ् ॥ ૨૪ ॥

આત્મોત્સવરૂપત્વં હરિષા તસ્મૈ સમર્પિતં નિયતમ् ।
તસ્માત્તત્ત્વા કુસુમસરપરિસરે સવજામિ: ॥ ૨૫ ॥

વીણાવેષ્ટુમૃદ્જૈ: કીર્તનકાવ્યાદિસરસસકીતૈ: ।
ઉત્સવ આરઘ્યવો હરિરતલોકાનુસમાનાય ॥ ૨૬ ॥

તત્રોદ્ધવાવલોકો ભવિતા નિયતં મહોત્સવે વિતતે ।
યૌધ્યાકીણામભિમતસિદ્ધિ સવિતા સ એવ સવિતાનામ् ॥ ૨૭ ॥

સૂત ઉવાચ

ઈતિ શ્રુત્વા પ્રસત્તાઃ કાલિન્દીમભિવન્ધ્ય તત્ત્વ ।
કથ્યામાસુરાગત્ય વજં પ્રતિ પરીક્ષિતમ् ॥ ૨૮ ॥

વિષ્ણુરાતસ્તુ તચ્છુત્વા પ્રસત્તાદ્યુતસ્તદા ।
તત્ત્રેવાગત્ય તત્ત્વ સર્વ કારયામાસ સત્ત્વરમ् ॥ ૨૯ ॥

સૂતજી કહે છે — શ્રીકૃષ્ણની રાષ્ટ્રીઓએ જ્યારે યમુનાજીને આ પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે તેઓ શ્રીકૃષ્ણની સોળ કળાઓનું ચિંતન કરતાં તેમને કહેવા લાગ્યાં — ॥ ૨૧ ॥

કાલિન્દીએ કહ્યું — ‘જ્યારે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતાના પરમધામ પધારી રહ્યા હતા ત્યારે તેમણે પોતાના મંત્રી ઉદ્ધવજીને કહ્યું — ‘ઉદ્ધવ! સાધના કરવાની ભૂમિ બદરિકાશ્રમ છે, તેથી તમારી સાધના પૂરી કરવા માટે તમે ત્યાં જાઓ.’ ભગવાનની આશા પ્રમાણે ઉદ્ધવજી અત્યારે પોતાના સાક્ષાત્ સ્વરૂપથી બદરિકાશ્રમમાં બિરાજે છે અને ત્યાં જવાવાળા જિજ્ઞાસુ લોકોને ભગવાને પ્રબોધિતા જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરતા રહે છે. ॥ ૨૨ ॥ સાધનાની ફળરૂપ ભૂમિ છે — પ્રજભૂમિ; અને પણ એનાં રહસ્યો સાથે ભગવાને પહેલાં જ ઉદ્ધવજીને આપી દીધી હતી. પરંતુ તે ફળભૂમિ અહીંથી ભગવાનના અંતર્ધાન થવાની સાથે જ સ્થૂળ દાસ્તિથી પર થઈ ચૂડી છે; તેથી અત્યારે અહીં ઉદ્ધવજી પ્રત્યક્ષ દેખાતા નથી. ॥ ૨૩ ॥ તેમ છતાં એક સ્થાન છે, જ્યાં ઉદ્ધવજીનાં દર્શન થઈ શકે છે. ગોવર્ધન પર્વતની પાસે ભગવાનની લીલા-સહચરી ગોપીઓની વિહાર-સ્થળી છે; ત્યાંની લતાઓ, અંકુર અને વેલાઓના રૂપમાં ઉદ્ધવજી અવશ્ય ત્યાં નિવાસ કરે છે. લતાઓના રૂપમાં તેમના રહેવાનું ઉદેશ્ય એ જ છે કે, ભગવાનની પ્રિયતમા ગોપીઓની ચરણરાજ તેમને માપા થતી રહે. ॥ ૨૪ ॥ ઉદ્ધવજીના વિશે એક વાત ચોક્કસ છે કે, તેમને ભગવાને પોતાનું ઉત્સવરૂપ પ્રદાન કર્યું છે. ભગવાનનો ઉત્સવ ઉદ્ધવજીનું અંગ છે, તેઓ તેનાથી અલગ રહી શકતા નથી, તેથી તમે લોકો હવે વજનાભને સાથે લઈને ત્યાં જાઓ અને કુસુમ સરોવરની પાસે રહો. ॥ ૨૫ ॥ ભગવદ્ભક્તોની મંડળી એકત્ર કરીને વીણા, વાંસળી અને મૃદુંગ વગેરે વાદ્યો સાથે ભગવાનનાં નામ અને લીલાઓનું કીર્તન, ભગવત્સંબંધી કાવ્ય-કથાઓનું શ્રવણ તથા ભગવદ્ગુણ-ગ્રાનથી પુક્ત સરસ સંગીત દ્વારા મોટા ઉત્સવનો આરંભ કરો. ॥ ૨૬ ॥ આ પ્રમાણે જ્યારે તે મહાન ઉત્સવનો વિસ્તાર થશે, ત્યારે ખાતરી છે કે, ત્યાં ઉદ્ધવજીનાં દર્શન થશે. તેઓ જ સારી પેઠે તમારા બધાંના મનોરથ પૂરા કરશે.’ ॥ ૨૭ ॥

સૂતજી કહે છે — યમુનાજીએ કહેલી વાત સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણની રાષ્ટ્રીઓ ખૂબ પ્રસન્ન થઈ. તેમણે શ્રીયમુનાજીને પ્રશ્નામ કર્યું અને ત્યાંથી પાછા આવીને વજનાભ અને પરીક્ષિતને તે બધી વાતો કહી સંભળાવી. ॥ ૨૮ ॥ બધી વાતો સાંભળીને પરીક્ષિતને ખૂબ પ્રસન્નતા થઈ અને તેમણે વજનાભ અને શ્રીકૃષ્ણની પત્નીઓને તે જ સમયે સાથે લઈ, એ સ્થાન પર પહોંચીને તે કાર્યનો આરંભ કરાવી દીધો, કે જે શ્રીયમુનાજીએ બતાવ્યું હતું. ॥ ૨૯ ॥

ગોવર્ધનાદદૂરેણ વૃન્દારણે સખીસ્થલે ।
પ્રવૃત્તા: કુસુમાભોધૌ કૃષ્ણસઙ્કીર્તનોત્સવઃ ॥ ૩૦ ॥

વૃધ્ભાનુસુતાકાન્તવિહારે કીર્તનશ્રિયા ।
સાક્ષાદિવ સમાવૃતે સર્વેનન્યદેશોડમવન् ॥ ૩૧ ॥

તતઃ પશ્યત્સુ સર્વેષુ તૃણગુલમલતાચયાત् ।
આજગામોદ્વિવઃ ખગ્વી શ્યામઃ પીતામ્ભરાવૃતઃ ॥ ૩૨ ॥

ગુજામાલાધરો ગાયન્ વલ્લવીવલ્લભ્ મુહુ: ।
તદાગમનતો રેજે ભૃશં સઙ્કીર્તનોત્સવઃ ॥ ૩૩ ॥

ચન્દ્રિકાગમતો યદ્વત્ સ્ફાટિકાદ્વાલભૂમણિઃ ।
અથ સર્વ સુખાભોધૌ મગ્ના: સર્વ વિસસ્મરુ: ॥ ૩૪ ॥

કાણોનાગતવિજ્ઞાના દેષ્વા શ્રીકૃષ્ણારૂપિણામ् ।
ઉદ્ધવં પૂજયાન્યકુ: પ્રતિલબ્ધમનોરથા: ॥ ૩૫ ॥

ગોવર્ધનની પાસે વૃન્દાવનમાં કુસુમ સરોવર પર જે સખીઓની વિહાર-સ્થળી છે, ત્યાં જ શ્રીકૃષ્ણકીર્તનનો ઉત્સવ આરંભ થયો ॥ ૩૦ ॥ વૃધ્ભાનુનન્દિની શ્રીરાધાજી તથા તેમના પ્રિયતમ શ્રીકૃષ્ણની તે લીલાભૂમિ જ્યારે સાક્ષાત્ સંકીર્તનની શોભાથી સમ્પન્ન થઈ ગઈ, તે સમયે ત્યાં નિવાસ કરનારા બધા ભક્તજનો એકાગ્ર થઈ ગયા; તેમની દાણિ અને તેમના મનની વૃત્તિ ક્યાંય બીજે જતી ન હતી ॥ ૩૧ ॥ ત્યાર પછી બધાંની દાણિ સમશ્વ ત્યાં ફેલાયેલાં ઘાસ, જાડી અને લતાઓના સમૂહમાંથી પ્રગટ થઈને ઉદ્ધવજી બધાંની સામે આવ્યા. તેમનું રાશીર શ્યામવર્ણનું હતું, તેમણે સુંદર પીતાંજર પહેર્યું હતું, કંઠમાં વનમાળા અને ગુજાની માળા ધારણ કરેલી હતી તથા તેઓ મુખેથી વારંવાર ગોપીવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણની મધુર લીલાઓનું ગાન કરી રહ્યા હતા. ઉદ્ધવજીના આગમનથી તે સંકીર્તનોત્સવની શોભા અને કગજી વધી ગઈ, જેમ સ્કટિકમણિથી બનેલી અટારીની છત પર ચન્દ્રનો પ્રકાશ પડવાથી તેની શોભા અત્યંત વધી આય છે. તે વખતે બધા લોકો આનંદના સમુદ્રમાં ડૂબી, પોતાનું સર્વસ્વ ભૂલી ગયા, અર્થાત્ સૂધ-બૂધ ખોઈ બેઠા ॥ ૩૨-૩૪ ॥ થોડી વાર પછી તેમની ચેતના દિવ્યલોકથી નીચે આવી, અર્થાત્ જ્યારે તેમને હોશ આવ્યો ત્યારે ઉદ્ધવજીને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપમાં જોઈને, પોતાનો મનોરથ પૂર્ણ થઈ જવાથી પ્રસન્ન થઈને, તેઓ ઉદ્ધવજીની પૂજા કરવા લાગ્યા ॥ ૩૫ ॥

—★—

ઇતિ શ્રીસ્કાન્દ મહાપુરાણ એકાશીતિસાહસ્યાં સંહિતાયાં દ્વિતીયે વૈષ્ણવખણે શ્રીમદ્ભાગવતમાહાત્મ્યે
ગોવર્ધનપર્વતસમીપે પરીક્ષિદાદીનામુદ્ધવર્દર્શનવર્ણનાં નામ દ્વિતીયોડધ્યાય: ॥ ૨ ॥

ઇતિ શ્રીસ્કાન્દમહાપુરાણ-અંતર્ગત બીજી વૈષ્ણવખણે પરીક્ષિત ચાજને દર્શનનું વર્ણન નામનો બીજો અધ્યાય સમાપ્ત ॥ ૨ ॥

—★—

ગ્રીજો અદ્યાય

શ્રીમદ્ભાગવતની પરંપરા અને એનું માહાત્મ્ય, ભાગવતજ્ઞના શ્રવણથી શ્રોતાઓને ભગવદ્-ધારની પ્રાપ્તિ

સૂત ઉવાચ

અથોદ્ધવસ્તુ તાન્ દેષ્વા કૃષ્ણકીર્તનતત્પરાન્ ।
સતૃત્યાથ પરિષ્યજ્ય પરીક્ષિતમુવાચ હ ॥ ૧ ॥

ઉદ્ધવ-ઉવાચ

ધન્યોડસિ રાજન્ કૃષ્ણૈકમક્ત્યા પૂર્ણોડસિ નિત્યદા ।
ધસ્તવં નિમગ્નચિતોડસિ કૃષ્ણસઙ્કીર્તનોત્સવે ॥ ૨ ॥
કૃષ્ણપત્નીષુ વજે ચ દિષ્ટયા પ્રીતિ: પ્રવર્તિતા ।
તવોચિતમિદ્ તાત કૃષ્ણાદતાજ્વૈભવ ॥ ૩ ॥

શ્રી સૂતજી કહે છે – ઉદ્ધવજીએ ત્યાં એકઠા થયેલાં બધાં લોકોને શ્રીકૃષ્ણના કીર્તનમાં મગ્ન જોઈને બધાંનો સત્કાર કર્યો અને પરીક્ષિત ચાજને દર્શયે લગાડીને કહ્યું ॥ ૧ ॥

ઉદ્ધવજીએ કહ્યું – ‘રાજન! તમે ધન્ય છો, તમે એકમાત્ર શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિથી પૂર્ણ છો! કેમકે, શ્રીકૃષ્ણસંકીર્તનના મહોત્સવમાં તમારું દર્શય આ રીતે મગ્ન થઈ રહ્યું છે. ॥ ૨ ॥ ધણા જ સૌભાગ્યની વાત છે કે શ્રીકૃષ્ણની પત્નીઓ પ્રતિ તમારી ભક્તિ અને વજ્ઞનાલ પર તમારો પ્રેમ છે. તાત! તમે જે કંઈ કરી રહ્યા છો, તે તમારા અનુરૂપ જ છે. કેમ ન હોય, શ્રીકૃષ્ણો જ તમને શરીર અને

द्वारकास्थेषु सर्वेषु धन्या अते न संशयः ।
येषां प्रजनिवासाय पार्थमादिष्वान् प्रभुः ॥ ४ ॥

श्रीकृष्णस्य मनश्चन्द्रो राधास्यप्रभयाऽन्वितः ।
तद्विहारवनं गोभिर्महेऽयन् रोचते सदा ॥ ५ ॥

कृष्णचन्द्रः सदा पूर्णस्तस्य घोडश याः कलाः ।
यित्सहस्रप्रभाभिन्ना अत्रास्ते तत्स्वरूपता ॥ ६ ॥

अेवं वज्रस्तु राजेन्द्र प्रपत्नभयभजकः ।
श्रीकृष्णदक्षिणे पादे स्थानमेतस्य वर्तते ॥ ७ ॥

अवतारेऽत्र कृष्णेन योगमायातिभाविताः ।
तद्विदेनात्मविस्मृत्या सीदन्त्येते न संशयः ॥ ८ ॥

ऋते कृष्णप्रकाशं तु स्वात्मबोधो न कस्यचित् ।
तत्प्रकाशस्तु छ्वानां मायया पिण्डितः सदा ॥ ९ ॥

अष्टाविंशे द्वापरान्ते स्वयमेव यदा हरिः ।
उत्सारयेत्तिङ्गं मायां तत्प्रकाशो भवेत्तदा ॥ १० ॥

स तु कालो व्यतिकाञ्जस्तेनेदमपरं शृणु ।
अन्यदा तत्प्रकाशस्तु श्रीमन्नागवताद् भवेत् ॥ ११ ॥

श्रीमन्नागवतं शास्त्रं यत्र भागवतैर्यदा ।
कीर्त्यते श्रूयते चापि श्रीकृष्णस्तत्र निश्चितम् ॥ १२ ॥

श्रीमन्नागवतं यत्र श्लोकं श्लोकार्द्धमेव च ।
तत्रापि भगवान् कृष्णो बल्लवीभिर्विराजते ॥ १३ ॥

भारते मानवं जन्म प्राप्य भागवतं न यैः ।
श्रुतं पापपराधीनेरात्मघातस्तु तैः कृतः ॥ १४ ॥

वैलव प्रदान करेत छे; तेथी तमारो तेमना प्रपौत्र उपर
प्रेम लोको स्वाभाविक ४ छे, ॥ ३ ॥ अेमां स्तेज पक्ष शंका
नथी ते, समग्र द्वारकावासीओमां ए लोको सौथी वधारे
धन्य छे के जेमने प्रज्ञमां वसाववा माटे भगवान् श्रीकृष्णो
अर्जुनने आक्षा आपी हती, ॥ ४ ॥ श्रीकृष्णनो मनउपी
चन्द्रमा श्रीराधार्णना मुखनी प्रभारुपी चांदनीथी पुक्त थई
तेमनी लीलाभूमि वृन्दावनने पोताना किरणोथी शोभायमान
करतो रहीने अहीं सदा प्रकाशित करी रह्यो छे, ॥ ५ ॥
श्रीकृष्णाचंद्र नित्य परिपूर्ण छे, प्राकृत चन्द्रमानी जेम तेमां
वधु-घट उपी विकार थता नथी, तेमनी जे सोण कणाओ
छे, तेमांधीं हजारो दिव्य किरणो नीकणतां रहे छे, ऐना
कारणे तेमां हजारो नेद थई जाय छे, ए बधी कणाओथी
पुक्त, नित्य परिपूर्ण श्रीकृष्ण आ प्रजबूमिमां हंमेशां
विद्यमान रहे छे, आ लूमिमां अने तेमना स्वरूपमां कोई
अंतर नथी, ॥ ६ ॥ छे राजेन्द्र परीक्षिता आ प्रमाणे
विचार करवाथी जङ्गाशे के बधां प्रजवासीओ भगवानना
अंगमां स्थित छे, शरङ्गागतोना भयने नष्ट करवावाणा आ
जे वज्रनाभ छे, तेमनुं स्थान श्रीकृष्णना जमशा चरणमां
छे, ॥ ७ ॥ आ अवतारमां भगवान् श्रीकृष्णो आ भयाने
पोतानी पोगमायाथी अलिभूत (प्रभावित) करी लीपा छे;
तेना ज प्रभावथी आ पोताना स्वरूपने लूली गया छे अने
ते ज कारणे बधा हुँभी रहे छे, खरेखर आ एक हडीकत
छे, ॥ ८ ॥ श्रीकृष्णनो प्रकाश प्राप्त कर्या विना कोईने पक्ष
पोताना निःस्वरूपनुं ज्ञान थई शक्तुं नथी, छ्वोनां
अंतःकरणमां जे श्रीकृष्णात्तावनो प्रकाश छे, तेना पर हंमेशां
मायानो पड्दो पडेलो रहे छे, ॥ ९ ॥ अष्टावीसमा द्वापरना
अंतमां ज्यारे भगवान् श्रीकृष्ण स्वयं ज सामे प्रगट थईने
पोतानी मायानो पड्दो हटावी ले छे, त्यारे छ्वोने तेमनो
प्रकाश प्राप्त थाय छे, ॥ १० ॥ परंतु हवे ए समय तो
पसार थई गयो; तेथी तेमना प्रकाशने प्राप्त करवा माटे
हवे अन्य उपाय जलाववामां आवी रह्यो छे, सांभणो.
अष्टावीसमा द्वापर सिवाय जो कोई श्रीकृष्ण-तावनो प्रकाश
प्राप्त करवा हुँछे तो तेने ते श्रीमद्भागवत द्वारा ज प्राप्त
थई शक्ते छे, ॥ ११ ॥ भगवानना भक्तो ज्यारे क्षांय
श्रीमद्भागवतशास्त्रनुं कीर्तन अने श्रवण करे छे, त्यां ते
समये भगवान् श्रीकृष्ण साक्षात्तरुपे निराजे छे, ॥ १२ ॥
ज्यां श्रीमद्भागवतज्ञना एक अथवा अरधा श्लोकनो पक्ष
पाठ थाय छे, त्यां पक्ष श्रीकृष्ण पोतानां प्रिय गोपीजनो
साथे विद्यमान रहे छे, ॥ १३ ॥ आ पवित्र भारतभूमिमां
मनुष्यनो जन्म प्राप्त करीने जे लोकों ए पाप-परायष
थईने श्रीमद्भागवत सांभण्युं नथी, तेमणे तो
जाहो पोताना ज हाथे पोतानी हत्या करी छे, ॥ १४ ॥

શ્રીમદ્ભાગવતં શાસ્ત્રં નિત્યં યૈः પરિસેવિતમ् ।
પિતુર્માતુશ્ચ ભાર્યાયા: કુલપક્ષિતઃ સુતારિતા ॥ ૧૫॥

વિદ્યાપ્રકાશો વિપ્રાણાં રાજાં શત્રુજ્યો વિશામ् ।
ધનં સ્વાસ્થ્યં ચ શૂદ્રાણાં શ્રીમદ્ભાગવતાદ્ભવેત् ॥ ૧૬॥

યોધિતામપરેધાં ચ સર્વવાચિતપૂરણમ् ।
અતો ભાગવતં નિત્યં કોન સેવેત ભાગ્યવાન् ॥ ૧૭॥

અનેકજનમસંસિદ્ધઃ શ્રીમદ્ભાગવતં લભેત् । —
પ્રકાશો ભગવદ્ભક્તેરૂલ્લવસ્તત્ત્ર જાયતે ॥ ૧૮॥

સાઙ્ખ્યાયનપ્રસાદામં શ્રીમદ્ભાગવતં પુરા ।
બૃહસ્પતિર્દત્તવાન् મે તેનાં કૃષ્ણવલ્લભઃ ॥ ૧૯॥

આખ્યાયિકાં ચ તેનોકાં વિષ્ણુરાત નિબોધ તામ् ।
જાયતે સમ્પ્રદાયોડપિ યત્ત ભાગવતશ્રુતે: ॥ ૨૦॥

બૃહસ્પતિર્લવાચ

ઈકાંચકે યદા કૃષ્ણો માયાપુરુષરૂપધૃક् ।
બ્રહ્મા વિષ્ણુ: શિવશાપિ રજઃસત્ત્વતમોગુણૈ: ॥ ૨૧॥

પુરુષાસ્ત્રય ઉત્તસ્થુરધિકારાંસ્તદાદિશત् ।
ઉત્પત્તૌ પાલને ચૈવ સંહારે પ્રકમેણ તાન् ॥ ૨૨॥

બ્રહ્મા તુ નાભિકમલાદુત્પત્તસ્તં વ્યજિશપત् ।

બ્રહ્મોવાચ

નારાયણાદિપુરુષ પરમાત્મન् નમોડસ્તુ તે ॥ ૨૩॥

ન્યાસરોનિયુક્તોડસ્મિ પાપીયાન્ માં રજોગુણઃ ।
ન્યત્સમૃતૌ નૈવ બાધેત તથૈવ કૃપયા પ્રભો ॥ ૨૪॥

બૃહસ્પતિર્લવાચ

યદા તુ ભગવાંસ્તસૈ શ્રીમદ્ભાગવતં પુરા ।
ઉપદિશ્યાખ્રવીદ્બ્રહ્માન્ સેવસ્વૈનત્ સ્વસિદ્ધયે ॥ ૨૫॥

જે ભાગ્યશાળીઓએ શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્રનું સેવન કર્યું છે,
તેમણે પોતાનાં પિતા, માતા અને પત્ની — ત્રણોય કુળનો
ઉદ્ઘાર કરી દીધો. ॥ ૧૫ ॥ શ્રીમદ્ભાગવતના સ્વાધ્યાય અને
શ્રવણથી બ્રાહ્મણોને વિદ્યાનો પ્રકાશ (બોધ) થાય છે, કાન્તિયો
શત્રુઓ પર વિજય પ્રાપ્ત કરે છે, વૈશ્યોને ધન મળે છે અને
શૂદ્રો સ્વસ્થ-નિરોગી રહે છે. ॥ ૧૬ ॥ સ્ત્રીઓ તથા અન્યજ
વગેરે અન્ય લોકોની પણ ઈચ્છા શ્રીમદ્ભાગવતથી પૂર્ણ થાય
�ે. તેથી એવો કોણ ભાગ્યશાળી પુરુષ છે જે દરરોજ
શ્રીમદ્ભાગવતનું સેવન ન કરે! ॥ ૧૭ ॥ અનેક જન્મો સુધી
સાધના કરતાં-કરતાં જ્યારે મનુષ્ય પૂરેપૂરો સિદ્ધ થઈ જાય
છે, ત્યારે તેને શ્રીમદ્ભાગવતની પ્રાપ્તિ થાય છે. ભાગવત
દ્વારા ભગવાનનો પ્રકાશ મળે છે, જેનાથી ભગવદ્ભક્તિ
ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૧૮ ॥ પૂર્વકાળમાં સાંખ્યાયનની કૃપાથી
શ્રીમદ્ભાગવત બૃહસ્પતિજીને મળ્યું અને બૃહસ્પતિજીએ મને
આપ્યું, તે દ્વારા જ હું ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનો પ્રિયતમ સખા
થઈ શક્યો છું. ॥ ૧૯ ॥ પરીક્ષિત! બૃહસ્પતિજીએ મને એક
આખ્યાયિકા (કથા) સંબંધાવી હતી, તે તમે સાંભળો. આ
આખ્યાયિકાથી શ્રીમદ્ભાગવતશ્રવણના સમ્પ્રદાયનો કમ પણ
જાણો શકાય છે. ॥ ૨૦ ॥

બૃહસ્પતિજીએ કહું હતું — પોતાની માયાથી પુરુષરૂપ
ધારણ કરનારા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણો જ્યારે સુષ્ટિ માટે સંકલ્પ
કર્યો, ત્યારે તેમના દિવ્ય વિગ્રહમાંથી ત્રણ પુરુષ પ્રગટ થયા.
તેમાં રજોગુણની પ્રધાનતાથી બ્રહ્મા, સત્ત્વગુણની પ્રધાનતાથી
વિષ્ણુ અને તમોગુણની પ્રધાનતાથી રદ્ર પ્રગટ થયા. ભગવાને
આ ત્રણોયને જગતની ઉત્પત્તિ, પાલન અને સંધાર કરવાનો
અધિકાર આપ્યો. ॥ ૨૧-૨૨ ॥ ત્યારે ભગવાનના
નાભિકમળમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા બ્રહ્માજીએ તેમના પ્રતિ
પોતાનો મનોભાવ આ પ્રમાણો વક્ત કર્યો.

બ્રહ્માજીએ કહું — હે પરમાત્મા! આપ ‘નાર’ અર્થાત્
જળમાં શરૂણ કરવાને કારણો ‘નારાયણ’ નામથી પ્રાચિદ્ધ છો,
બ્રહ્માના આદિકારક્ષા હોવાથી આદિપુરુષ છો, આપને
નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૨૩ ॥ પ્રભુ! આપે મને સુષ્ટિકર્મમાં
નિયુક્ત કર્યો છે. પરંતુ મને ડર છે કે, સુષ્ટિકર્મમાં અત્યંત
પાપાત્મા રજોગુણ આપની સ્મૃતિમાં ક્યાંક વિઘ્ન ન નાખી
દે. તેથી કૃપા કરીને મને આપ એવી કોઈ વાત બતાવો, જેના
વડે નિરંતર આપની સ્મૃતિ જળવાઈ રહે. ॥ ૨૪ ॥

બૃહસ્પતિજી કહે છે — જ્યારે બ્રહ્માજીએ આ
પ્રમાણો પ્રાર્થના કરી ત્યારે પૂર્વકાળમાં ભગવાને
તેમને શ્રીમદ્ભાગવતનો ઉપદેશ આપીને કહું — ‘હે
બ્રહ્મા! તમે પોતાના મનોરથને સિદ્ધ કરવા માટે
આનું (શ્રીમદ્ભાગવતનું) સેવન કરતા રહો.’ ॥ ૨૫ ॥

भ्रह्मा तु परमप्रीतस्तेन कृष्णामयेऽनिशम् ।
समावरणाभज्ञाय समाहं समवर्तयत् ॥ २६॥

श्रीभागवतसमाहसेवनाममनोरथः ।
सुष्ठि वित्तुते नित्यं ससमाहः पुनः पुनः ॥ २७॥

विष्णुरप्यर्थयामास पुमांसं स्वार्थसिद्धये ।
प्रज्ञानां पालने पुंसा यदनेनापि कल्पितः ॥ २८॥

विष्णुरुवाच

प्रज्ञानां पालनं देव करिष्यामि यथोचितम् ।
प्रवृत्त्या च निवृत्त्या च कर्मशानप्रयोजनात् ॥ २९॥

यदा यदैव कालेन धर्मग्लानिर्भविष्यति ।
धर्मं संस्थापयिष्यामि व्यवतारैस्तदा तदा ॥ ३०॥

भोगार्थिभ्यस्तु यज्ञादिक्लं दास्यामि निश्चितम् ।
मोक्षार्थिभ्यो विरक्तेभ्यो मुक्तिं पूर्यविधां तथा ॥ ३१॥

येऽपि मोक्षं न वाऽन्तितान् कथं पालयाम्यहम् ।
आत्मानं च श्रियं चापि पालयामि कथं वद ॥ ३२॥

तस्मा अपि पुमानाद्यः श्रीभागवतमादिशत् ।
उवाच च पठस्यैनत् तव सर्वार्थसिद्धये ॥ ३३॥

ततो विष्णुः प्रसवात्मा परमार्थकपालने ।
समर्थोऽभूच्छ्रिया मासि मासि भागवतं स्मरन् ॥ ३४॥

यदा विष्णुः स्वयं वक्ता लक्ष्मीश्च श्रवणे रता ।
तदा भागवतश्रावो मासेनैव पुनः पुनः ॥ ३५॥

यदा लक्ष्मीः स्वयं वक्त्री विष्णुश्च श्रवणे रतः ।
मासद्वयं रसास्वादस्तदाऽतीव सुशोभते ॥ ३६॥

भ्रह्माज्ञ श्रीमद्भागवतनो उपदेश प्राप्त करीने खूब प्रसन्न थया अने तेमहो श्रीकृष्णानी नित्यं ग्राहि माटे तथा सात आवरणोनो लंग करवा माटे श्रीमद्भागवतनुं सप्ताह-पारायणा कर्यु ॥ २६ ॥ सप्ताह-यज्ञानी विष्णुपूर्वक सात दिवस सुधी श्रीमद्भागवतनुं सेवन करवायी भ्रह्माज्ञाना बधा मनोरथ सिद्ध थई गया, तेनाथी तेओ हमेशां भगवत्स्मरण करता रहीने सुष्ठिनो विस्तार करतां करतां वारंवार सप्ताह-यज्ञानुं अनुष्ठान करता रहे छे ॥ २७ ॥ भ्रह्माज्ञानी जेम विष्णुओ पक्षा पोताना अभीष्ट मनोरथनी सिद्धि माटे ते परमपुरुष परमात्मानी ग्राह्यना करी; करण के, ते पुरुषोत्तमे विष्णुने पक्षा प्रजा-पालनउपी कर्ममां नियुक्ता कर्या छता ॥ २८ ॥

भगवान विष्णुओ कह्युं – हे देव! हुं आपनी आशा अनुसार कर्म अने ज्ञानना उद्देश्यथी प्रवृत्ति अने निवृत्ति द्वारा योग्य रीते प्रजाओनुं पालन करीश ॥ २९ ॥ काणकमधी ज्यारे-ज्यारे धर्मनो छास थशे, त्यारे-त्यारे अनेक अवतारो धारण करीने पुनः पर्मनी स्थापना करीश ॥ ३० ॥ जे लोको भोगोनी ठच्छावाणा छे, तेमने तेमना करेलां यज्ञादि कर्मोनुं कण अवश्य आपीश. तथा जे संसारबंधनथी मुक्त थवा ठच्छे छे, विरक्त छे तेमने तेमनी ठच्छानुसार पांच प्रकारनी मुक्ति पक्षा आपतो रहीश ॥ ३१ ॥ परंतु जे लोको मोक्ष पक्षा ठच्छता नदी, तेमनुं पालन हुं कर्द रीते करीश – ऐ वात मारी समजमां आवती नदी. आ सिवाय मारी तथा लक्ष्मीज्ञानी पक्षा रक्षा कर्द रीते करवी एनो उपाय पक्षा बतावो ॥ ३२ ॥

विष्णुनी आवी ग्राह्यना सांबणीने आदिपुरुष श्रीकृष्णो तेमने पक्षा श्रीमद्भागवतनो उपदेश कर्यो अने कह्युं – ‘तमे तमारा मनोरथोनी सिद्धि माटे आ श्रीमद्भागवतनो हमेशां पाठ कर्या करो.’ ॥ ३३ ॥ आ उपदेशथी विष्णु भगवाननुं यित प्रसन्न थई गयु अने तेओ लक्ष्मीज्ञानी साथे प्रत्येक महिने श्रीमद्भागवतनुं चित्तन करवा लाग्या. आना ग्राहावथी तेओ परमार्थनुं पालन अने योग्य रीते संसारनुं रक्षण करवाने समर्थ बन्या ॥ ३४ ॥ ज्यारे भगवान विष्णु स्वयं वक्ता होय छे अने लक्ष्मीज्ञ प्रेमपूर्वक श्रवण करे छे, त्यारे दरेक आवृत्तिनुं (श्रीमद्भागवतनुं) श्रवण एक महिनामां ज समाप्त थाय छे ॥ ३५ ॥ परंतु ज्यारे स्वयं लक्ष्मीज्ञ वक्ता होय छे अने विष्णु श्रोता बनीने सांबणी छे त्यारे भागवतकथानुं रसास्वादन बे महिना सुधी थतुं रहे छे. त्यारे कथा खूब ज सुंदर, घणी ज रुचिकर होय छे ॥ ३६ ॥

अधिकारे स्थितो विष्णुर्लक्ष्मीर्निश्चिन्तमानसा ।
तेन भागवतास्वादस्तस्या भूरि प्रकाशते ॥ ३७ ॥

अथ ऋद्गोपि तं हेवं संहाराधिकृतः पुरा ।
पुमांसं प्रार्थयामास स्वसामर्थ्यविवृद्धये ॥ ३८ ॥

ऋग् उवाच

नित्ये नेमित्तिके चैव संहारे प्राकृते तथा ।
शक्तयो भम विद्यन्ते देवदेव भम प्रभो ॥ ३९ ॥

आत्यन्तिके तु संहारे भम शक्तिर्न विद्यते ।
महद्दुर्घं भमैततु तेन त्वां प्रार्थयाभ्यहम् ॥ ४० ॥

भृष्टस्पतिरुवाच

श्रीभद्रागवतं तस्मा अपि नारायणो ददौ ।
स तु संसेवनादस्य जिग्ये यापि तमोगुणम् ॥ ४१ ॥

कथा भागवती तेन सेविता वर्षमात्रतः ।
लये त्वात्यन्तिके तेनावाप शक्तिं सदाशिवः ॥ ४२ ॥

उद्दव उवाच

श्रीभागवतमाहात्म्य ईमामाभ्याधिकां गुरोः ।
श्रुत्वा भागवतं लभ्या मुमुद्देऽहं प्रणाम्य तम् ॥ ४३ ॥

ततस्तु वैष्णवीं रीतिं गृहीत्वा मासमात्रतः ।
श्रीभद्रागवतास्वादो भया सभ्यऽनिषेवितः ॥ ४४ ॥

तावैव बभूवाहं कृष्णस्य दधितः सभा ।
कृष्णोनाथ नियुक्तोऽहं प्रजे स्वप्रेयसीगणो ॥ ४५ ॥

विरहार्तासु गोपीषु स्वयं नित्यविहारिणा ।
श्रीभागवतसन्देशो मन्मुखेन प्रथोजितः ॥ ४६ ॥

तं पथामति लभ्या ता आसन् विरहवर्जिताः ।
नाशासिधं रहस्यं तच्यमत्कारस्तु लोकितः ॥ ४७ ॥

स्वर्वासं प्रार्थ्य कृष्णां च अभ्यावेषु गतेषु मे ।
श्रीभद्रागवते कृष्णास्तद्दरहस्यं स्वयं ददौ ॥ ४८ ॥

पुरतोऽश्चत्यमूलस्य चकार मयि तद् दद्भम् ।
तेनात्र प्रजवलीषु वसामि बदरीं गतः ॥ ४९ ॥

ऋग् उवाच

आनुं कारणे ए छे के, विष्णु तो पोताना कार्यमां नियुक्त
करायेला छे, तेमने जगतना पालननी पश्च चिता करवी पडे छे,
परंतु लक्ष्मीज्ञ आ बधी जंजटोथी मुक्ता छे, तेथी तेमनुं हृष्य
निश्चित छे. ए कारणे लक्ष्मीज्ञना मुखेथी भागवतकथानो
रसास्वाद वधारे रुचिकर होय छे. त्यार भाद भगवान ऋद्गने
पश्च, भगवान श्रीकृष्णो पहेलेथी जसंहार-कार्यमां नियुक्त कर्या
हता, तेमहो पश्च पोताना सामर्थ्यनी वृद्धि माटे ते परमपुरुष
भगवान श्रीकृष्णने प्रार्थना करी. ॥ ३७-३८ ॥

१. भगवान ऋद्गे कहुं – हे मारा प्रभु हेवाविदेव!
भारामां नित्य, नेमित्तिक अने प्राकृत संहारनी शक्ति तो
छे, परंतु आत्यंतिक संहारनी शक्ति बिलकुल नथी. ए मारा
माटे पश्चा हुःअनी वात छे. आनी पूर्ति माटे हुं आपने
प्रार्थना करुं छुं. ॥ ३९-४० ॥

बृहस्पतिज्ञ कहे छे – भगवान ऋद्गनी प्रार्थना
सांभणीने भगवान नारायणो तेमने पश्च श्रीमद्भागवतनो
ज उपदेश कर्या. सदाशिव ऋद्गे एक वर्षमां एक पारायणाना
कमथी भागवत कथानुं सेवन कर्या. आना सेवनथी तेमहो
तमोगुणा पर विजय प्राप्त कर्या अने आत्यंतिक संहार
(मोक्ष)नी शक्ति पश्च ग्राप्त करी लीधी. ॥ ४१-४२ ॥

उद्ववज्ञ कहे छे – श्रीभद्रभागवतना माहात्म्यना
संबंधमां आ कथा मारा गुरु बृहस्पतिज्ञ पासेथी सांभणीने
तेमनो उपदेश प्राप्त करी तेमना चरणोमां प्रणाम करी हुं
भहु ज प्रसन्न थयो. ॥ ४३ ॥ त्यार पछी भगवान विष्णुनी
रीत प्रभाणो में पश्च एक भिन्ना सुधी श्रीभद्रभागवतकथानुं
सारी पेडे रसास्वादन कर्या. ॥ ४४ ॥ मात्र आटलुं करवाधी
ज हुं भगवान श्रीकृष्णो प्रियतम सभा बनी गयो. त्यार
पछी भगवाने भने प्रजमां पोतानी प्रियतमा गोपीओनी
सेवामां नियुक्त कर्या. ॥ ४५ ॥ जोके भगवान पोताना
लीलावृद्धो साथे नित्य विहार करता रहे छे, ऐथी गोपीओने
श्रीकृष्णो क्षारेय वियोग थतो नथी; तो पश्च जे गोपीओ
ब्रमवश विरहवेदनानो अनुभव करी रही हती, ते गोपीओ
माटे भगवाने मारा मुखेथी भागवतनो संदेश
कहेवडाव्यो. ॥ ४६ ॥ ते संदेशने पोतानी बुद्धि अनुसार
ग्रहण करीने गोपीओ तुरंत विरहवेदनाथी मुक्ता थई गઈ.
हुं भागवतना आ रहस्यने तो समझ शक्यो नहीं, परंतु
तेनो चमत्कार में प्रत्यक्ष जोयो. ॥ ४७ ॥ त्यारभाद धर्मा
समय पछी ज्यारे ब्रह्माज्ञ वगेरे देवताओ आवीने भगवानने
पोताना धाममां पधारवानी प्रार्थना करीने चाल्या गया, ते
समये पीपणाना वृक्षना मूणनी पासे पोतानी सामे उभेला
भने भगवाने श्रीभद्रभागवत-विषयना ते रहस्यनो स्वयं
उपदेश कर्या अने मारी बुद्धिमां तेनो दद निश्चय करावी दीधो.
तेना प्रभावथी हुं बदरिकाश्रममां रहीने पश्च अही प्रजनी
लताओ अने वेलाओमां निवास करुं छुं. ॥ ४८-४९ ॥

तस्मात्तारदकुष्ठेऽन्नं तिष्ठामि स्वेच्छया सदा ।
कृष्णप्रकाशो भक्तानां श्रीमन्नागवताद् भवेत् ॥ ५० ॥

तदेषामपि कार्यार्थं श्रीमन्नागवतं त्वर्हम् ।
प्रवक्ष्यामि सहायोऽन्नं त्वयैवानुष्ठितो भवेत् ॥ ५१ ॥

सूत उवाच

विष्णुरात्मसु श्रुत्वा तद्वद्वं प्रणातोऽध्रवीत् ।

परीक्षिद्वाच

हरिदास त्वया कार्यं श्रीभागवतकीर्तनम् ॥ ५२ ॥

आज्ञाप्योऽहं यथा कार्यः सहायोऽन्नं मया तथा ।

सूत उवाच

श्रुत्वैतद्वद्वो वाक्यमुवाच प्रीतमानसः ॥ ५३ ॥

उद्धव उवाच

श्रीकृष्णोऽन् परित्यक्ते भूतले भलवान् क्लिः ।
करिष्यति परं विघ्नं सत्कार्ये समुपस्थिते ॥ ५४ ॥

तस्माद् दिग्बिज्यं याहि क्लिनिग्रहमाचर ।
अहं तु मासमात्रेण वैष्णवीं रीतिमास्थितः ॥ ५५ ॥

श्रीमन्नागवतास्वादं प्रचार्य त्वसहायतः ।
ऐतान् सम्प्रापयिष्यामि नित्यधामि भवुद्विषः ॥ ५६ ॥

सूत उवाच

श्रुत्वैवं तद्वयो राजा मुहितश्चिन्तयाऽऽतुरः ।
तदा विज्ञापयामास स्वाभिप्रायं तमुद्वम् ॥ ५७ ॥

परीक्षिद्वाच

क्लिं तु निग्रहीश्यामि तात ते वचसि स्थितः ।
श्रीभागवतसम्प्राप्तिः कथं भम भविष्यति ॥ ५८ ॥

अहं तु समनुग्राहस्तव पादतले श्रितः ।

सूत उवाच

श्रुत्वैतद् वचनं भूयोऽप्युद्ववस्तमुवाच ह ॥ ५९ ॥

उद्धव उवाच

राजंश्चिन्ता तु ते कापि नैव कार्या कथम्यन ।
तवैव भगवच्छास्त्रे यतो मुम्प्याधिकारिता ॥ ६० ॥

तेना ज बणथी अही नारदकुड पर सदा स्वेच्छानुसार निवास करुं हुं. भगवानना भक्तोने श्रीमद्भागवतना सेवनथी श्रीकृष्णतत्त्वनो प्रकाश प्राप्त थई शके हे. ॥ ५० ॥ आना कारणो अही उपस्थित थयेला भवा भक्तजनोना कार्यनी सिद्धि भाटे हुं श्रीमद्भागवतनो पाठ करीश, परंतु आ कार्यमां तमारे पश्च सहयोग आपवो पडेशे. ॥ ५१ ॥

सूतज्ञ कहे हे - आ सांबणीने परीक्षित राजा उद्धवज्ञने प्रणाम करीने तेमने कहेवा लाभ्या.

परीक्षिते कहुं - हरिदास उद्धवज्ञ! आप निश्चित थઈने श्रीमद्भागवत कथानुं कीर्तन करो. ॥ ५२ ॥ आ कार्यमां जे प्रकारनी सहायता जड़री होय, तेनी मने आज्ञा करो.

सूतज्ञ कहे हे - परीक्षितनुं आ वचन सांबणीने उद्धवज्ञ मनमां खूब प्रसन्न थया अने बोल्या. ॥ ५३ ॥

उद्धवज्ञभे कहुं - राजन्! भगवान श्रीकृष्णो ज्यारथी आ भूमिनो परित्याग करी दीधो हे, त्यारथी अही अत्यंत बणवान कणियुगानुं प्रभुत्व थई गयुं हे. ज्यारे आवुं शुभ अनुरूपान अही शह थशे त्यारे ते तेमां अवश्य मोहुं विघ्न नाभरो. ॥ ५४ ॥ तेथी तमे दिग्बिज्य माटे जाओ अने कणियुगने ज्ञतीने पोताना वशमां करी लो. आ बाजु हुं तमारी सहायताथी वैष्णवीं रीतनो सहारो लहिने एक महिना सुधी अही श्रीमद्भागवतकथानुं रसास्वादन करावीश अने आ प्रभाणे भागवतकथारसनो प्रसार करीने आ भवा श्रोताओने भगवान मधुसूदनना नित्य गोलोकधाममां पहोचाइश. ॥ ५५-५६ ॥

सूतज्ञ कहे हे - उद्धवज्ञनी वात सांबणीने परीक्षित राजा पहेलां तो कणियुग उपर विज्य प्राप्त करवाना विचारथी खूब ज प्रसन्न थया; परंतु पाणीथी - 'मारे भागवतकथाथी वंचित रहेवुं पडेशे.' - ऐवुं विचारीने विताथी व्याकुण थई गया. ते समये तेमणे उद्धवज्ञ समक्ष पोतानी ठांचा ग्रगट करी. ॥ ५७ ॥

परीक्षित राजा बोल्या - हे तात! आपनी आज्ञा प्रभाणे तत्पर थઈने हुं कणियुगने तो मारा वशमां करी लहिश, परंतु श्रीमद्भागवतनी प्राप्ति मने कई रीते थशे? ॥ ५८ ॥

हुं पश्च आपना चरणोना शरणे आव्यो हुं. तेथी मारा पर पश्च आपे अनुग्रह करवो जोઈये.

सूतज्ञ बोल्या - तेमनां वचन सांबणीने दरीथी उद्धवज्ञभे कहुं. ॥ ५९ ॥

उद्धवज्ञभे कहुं - राजन्! तमारे तो कोई पश्च वात माटे डोई पश्च प्रकारनी विता करवी न जोઈये, कारण के, आ भागवतशास्त्रना श्रेष्ठ अधिकारी तो तमे ज छो. ॥ ६० ॥

ऐतावत्कालपर्यन्तं प्रायो भागवतशुतेः ।
वार्तामपि न जानन्ति मनुष्याः कर्मतत्पराः ॥ ६१ ॥

त्वत्प्रसादेन बहुवो मनुष्या भारताञ्जिरे ।
श्रीमद्भागवतप्रामाण्डु सुखं प्राप्स्यन्ति शाश्वतम् ॥ ६२ ॥

नन्दननन्दनरूपस्तु श्रीशुको भगवानृषिः ।
श्रीमद्भागवतं तुल्यं श्रावयिष्यत्यसंशयम् ॥ ६३ ॥

तेन प्राप्स्यसि राजंस्त्वं नित्यं धाम प्रजेशितुः ।
श्रीभागवतसम्यारस्ततो भुवि भविष्यति ॥ ६४ ॥

तस्मात्वं गच्छ राजेन्द्र कलिनिग्रहमाचर ।

सूत उवाच

इत्युक्तस्तं परिकम्य गतो राजा दिशां जये ॥ ६५ ॥

वज्जस्तु निजराज्येशं प्रतिबाहुं विधाय च ।
तत्रैव मातृभिः साकं तस्थौ भागवताशया ॥ ६६ ॥

अथ वृन्दावने भूम्भां गोवर्धनसमीपतः ।
श्रीमद्भागवतास्वादस्तूद्वेन प्रवर्तितः ॥ ६७ ॥

तस्मिन्नास्वाद्यमाने तु सच्यदानन्दरूपिष्ठी ।
प्रयकाशे हरेलीला सर्वतः कृष्ण एव च ॥ ६८ ॥

आत्मानं च तदन्तःस्थं सर्वेऽपि ददशुसदा ।
वज्जस्तु दक्षिणे देष्ट्वा कृष्णापादसरोरुहे ॥ ६९ ॥

स्वात्मानं कृष्णवैधुर्यान्मुक्तस्तद्व्यशोभत ।
ताश्च तन्मातरः कृष्णो रासरात्रिप्रकाशिनि ॥ ७० ॥

यन्दे कलाप्रभारूपमात्मानं वीक्ष्य विस्मिताः ।
स्वप्रेष्ठविरहव्याधिविमुक्ताः स्वपदं ययुः ॥ ७१ ॥

येऽन्ये च तत्र ते सर्वे नित्यलीलान्तरं गताः ।
व्यावहारिकलोकेभ्यः सद्योऽर्दर्शनमागताः ॥ ७२ ॥

गोवर्धनिकुञ्जेषु गोषु वृन्दावनादिषु ।
नित्यं कृष्णोन मोदन्ते दृश्यन्ते प्रेमतत्परैः ॥ ७३ ॥

संसारना लोको नाना प्रकारना कर्माभां रथ्या-पथ्या
छ. ऐ लोको आज सुधी प्राप्यः भागवत-श्रवणानी वात पश्च
जाणता नथी ॥ ६१ ॥ तमारी ज कृपाथी आ भारत देशमां
रहेनारा मोटाभागना लोको श्रीमद्भागवतकथा प्राप्त करीने
शाश्वत सुख प्राप्त करशे ॥ ६२ ॥ महर्षि भगवान्
शुक्रदेवज्ञ साक्षात् नन्दनन्दन श्रीकृष्णानु स्वरूप छ, ते ज तमने
श्रीमद्भागवतनी कथा संबोधावशे, ऐमां सहेज पश्च संदेहनी
वात नथी ॥ ६३ ॥ राजन्! आ कथा-श्रवणाथी तमे प्रजेश्वर
श्रीकृष्णाना नित्यधामने प्राप्त करशो. त्यार पश्ची आ पृथ्वी
पर श्रीमद्भागवत कथानो प्रथार यशे ॥ ६४ ॥ तेथी
राजेन्द्र परीक्षित! तमे जाओ अने कणियुगने छतीने पोताने
वश करो.

सूतज्ञ कहे छ - उद्धवज्ञ द्वारा आ प्रभाषे कहेवाथी
परीक्षित राजामे तेमनी मदकिषा करीने तेमने प्रश्नाम कर्या
अने द्विविष्य माटे चाल्या गया ॥ ६५ ॥ अहो वज्जनाभ
पश्च पोताना पुत्र प्रतिबाहुने पोतानी राजपानी मथुरानु
राज्य आपीने पोतानी माताओ साथे ज्यां उद्धवज्ञ प्रगट
थया हता, त्यां जहाने श्रीमद्भागवतनी कथा संबोधावानी
ठिक्काथी रहेवा लाग्या ॥ ६६ ॥ त्यार पश्ची उद्धवज्ञमे
वृन्दावनमां गोवर्धनपर्वत पासे एक मास सुधी श्रीमद्भागवत
कुञ्चानी रसेखारा वहावी ॥ ६७ ॥ ते कृष्णारसेनु पान कुर्तां
करतां प्रेममग्न श्रोताओनी दृष्टिमां चारे बाजु भगवाननी
सच्यदानन्दमयी लीलानी जांझी थतां सर्वत्र श्रीकृष्णायन्दनो
साक्षात्कार थवा लाग्यो ॥ ६८ ॥ ते समये बधा श्रोताओबे
पोताने भगवानना स्वरूपमां स्थित जोया. वज्जनाभे
श्रीकृष्णाना जमणा चरणमां पोताने स्थित जोया. तेओ
श्रीकृष्णाना विरह-शोकथी मुक्त थहाने त्यां अत्यंत शोभी रह्या
हता. (वज्जनाभनी रोहिणी वगेरे माताओ पश्च रासदूपी
रात्रिमां प्रकाशित थनारा श्रीकृष्णारुपी चन्द्रमाना विश्रदमां
पोताने कला अने प्रबाना इपमां जोहाने धशां ज विस्मित
थयां तथा पोताना प्राणप्रियनी विरह-वेदनाथी मुक्त थहाने
भगवानना परमधाममां प्रविष्ट थही गयां ॥ ६८-७१ ॥

आ सिवाय पश्च श्रोताओ त्यां हता ते बधा पश्च
भगवाननी नित्य अंतरंग लीलामां सामेल थहाने आ स्थूल
व्यावहारिक जगतमांथी तुरत ज अंतर्धान थही गया ॥ ७२ ॥
ते बधा हर-हंसेश गोवर्धन-पर्वतना कुञ्जवनमां, वृन्दावन-
काम्यवन वगेरे वनोमां तथा त्यांनी दिव्य गायोनी भथ्यमां
श्रीकृष्णानी साथे विचरतां-विचरतां अनंत आनंदनो अनुभव
करता रहे छ. जे लोको श्रीकृष्णाना प्रेममां मग्न छे, ते भावुक
जनोने तेमनां दर्शन पश्च थाय छे ॥ ७३ ॥

सूत उवाच

य अतां भगवत्प्राप्तिं शृणुयाच्यापि कीर्तयेत् ।
तस्य वै भगवत्प्राप्तिर्द्वयानिक्ष जायते ॥ ७४ ॥

सूतज्ञ कहे छे — जे लोको भगवानने प्राप्त करावनारी आ कथा सांबन्धी अने कहेशे, तेमने भगवान प्राप्त थशे अने तेमनां हुँधोनो हमेशने माटे अंत आवी जशे ॥ ७४ ॥

—★—

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्रायां संहितायां द्वितीये वैष्णवभक्ते परीक्षिद्वद्वसंवादे
श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये तृतीयोडध्यायः ॥ ३ ॥

इति श्रीस्कन्दमहापुराण-अंतर्गत बीजा वैष्णवभक्तमानो परीक्षित अने उद्वज्ञना संवादमानो
श्रीमद्भागवतमाहात्म्यनो त्रीजो अध्याय समाप्त ॥ ३ ॥

—★—

चोथो अध्याय

श्रीमद्भागवतनुं स्वरूप, प्रमाण, श्रोता-वक्तानां लक्षणो, श्रवणविधि अने माहात्म्य

ऋूपय जियुः

साधु सूत चिरं ज्ञव चिरमेवं प्रशापि नः ।
श्रीभागवतमाहात्म्यमपूर्वं त्वन्मुखाच्छुतम् ॥ १ ॥

तत्स्वरूपं प्रमाणं च विद्धि च श्रवणे वह ।
तद्वक्तुर्लक्षणं सूत श्रोतुश्चापि वदाधुना ॥ २ ॥

सूत उवाच

श्रीमद्भागवतस्याथ श्रीमद्भगवतः सदा ।
स्वरूपमेकमेवास्ति सच्चिदानन्दलक्षणम् ॥ ३ ॥

श्रीकृष्णासक्तभक्तानां तन्माधुर्यप्रकाशकम् ।
समुज्जूभ्यति यद्वक्त्यं विद्धि भागवतं हि तत् ॥ ४ ॥

शानविश्वानभक्त्यज्ञयतुष्यपरं वयः ।
मायामर्दनदक्षं च विद्धि भागवतं च तत् ॥ ५ ॥

प्रमाणं तस्य को वेद व्यनन्तस्याक्षरात्मनः ।
भ्रष्टाणे हरिष्णा तद्विद्व चतुःश्लोक्या प्रदर्शिता ॥ ६ ॥

तदानन्त्यावगाहेन स्वेष्टितावहनक्षमाः ।
त एव सन्ति भो विप्रा भ्रष्टविष्णुशिवादयः ॥ ७ ॥

मितभुद्यादिवृतीनां मनुष्याणां हिताय च ।
परीक्षिद्वयक्षमानो योडसौ व्यासेन कीर्तिः ॥ ८ ॥

शौनकादि ऋषिओं द्वारा कहुँ — सूतज्ञ! आप अमने बहु सारी वात ज्ञानी। आप दीर्घायु थाओ, आप चिरज्ञव थाओ अने चिरकाल सुधी अमने आ ज प्रकारनो उपदेश आपता रहो. आजे अमे आपना मुखेथी श्रीमद्भागवतनुं अपूर्व माहात्म्य सांबल्यु छे ॥ १ ॥ सूतज्ञ! हवे आप अमने अत्यारे श्रीमद्भागवतनुं स्वरूप शुं छे ए कहो, तेनुं प्रमाण — तेनी श्लोकोनी संभ्या केटली छे? कहि विधिथी तेनुं श्रवण करवु? श्रीमद्भागवतना श्रोता अने वक्तानां लक्षणो क्यां छे? अर्थात् तेना वक्ता अने श्रोता केवा होवा जोईओ ॥ २ ॥

सूतज्ञ कहे छे — हे ऋषिओ! श्रीमद्भागवत अने भगवाननुं स्वरूप सदा एक ज छे अने ते छे सच्चिदानन्दधनमय ॥ ३ ॥ भगवान श्रीकृष्णमां जेमने लगनी लागी छे, ते भावुक भक्तोना हृदयमां जे भगवानना माधुर्य भावने अभिव्यक्त करनार, तेमना द्विव्य माधुर्य रसनुं आस्पादन करावनार सर्वोत्कृष्टवयनामृत छे तेने श्रीमद्भागवत समझो ॥ ४ ॥ जे वाक्य शान, विज्ञान, भक्ति अने तेमना अंगभूत साधनयतुष्यने प्रकाशित करनार छे तथा जे मायानुं भृदन करवामां समर्थ छे, तेने पक्ष तमे श्रीमद्भागवत समझो ॥ ५ ॥

श्रीमद्भागवत अनंत अकारस्वरूप छे; तेना नियत प्रमाणने भरेखर क्षेत्र जाइ शके? पूर्वकालमां भगवान विष्णुओ भ्रष्टाणने चार श्लोकोमां मात्र तेनी जांभी करावी हती ॥ ६ ॥ हे विप्रो! आ भागवतना अताग ऊँडाणमां डूडकी लगावीने तेमांधी पोतानी अलीष वस्तु प्राप्त करवामां मात्र भ्रष्टा, विष्णु अने शंकर भगवान वगेरे ज समर्थ छे; भीजुँ कोई नहीं ॥ ७ ॥ परंतु जेमनी बुद्धि वगेरे वृत्तिओ सीमित छे, ऐवा लोकोनुं कल्याण थाय ए माटे श्रीव्यासज्ञाए परीक्षित अने शुक्लवृत्तना संवादरूपे जेनुं गान कर्यु छे तेनुं नाम श्रीमद्भागवत छे. ते ग्रंथनी श्लोकसंभ्या अढार हजार

ગ્રન્થોડાદશસાહસો યોડસૌ ભાગવતાભિધઃ ।
કલિગ્રાહગુહીતાનાં સ એવ પરમાશ્રયઃ ॥૮॥

શ્રોતારોડથ નિરૂપ્યને શ્રીમદ્વિષ્ણુકથાશ્રયાઃ ।
પ્રવરા અવરાશ્રેતિ શ્રોતારો દ્વિવિધા મતાઃ ॥ ૧૦॥

પ્રવરાશ્રાતકો હંસઃ શુકો મીનાદ્યસ્તથા ।
અવરા વૃક્ખભૂરુષુડવૃષોષ્ટાદ્યાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૧૧॥

અભિલોપેક્ષયા યસ્તુ કૃષ્ણશાસ્ત્રશુતૌ પ્રતી ।
સ ચાતકો યથામ્ભોદમુક્તે પાથસિ ચાતકઃ ॥ ૧૨॥

હંસઃ સ્યાત્ સારમાદતે યઃ શ્રોતા વિવિધાચ્છુતાત् ।
દુગ્ધેનૈક્યં ગતાતોયાદ્ યથા હંસોડમલં પયઃ ॥ ૧૩॥

શુકઃ સુષ્ઠુ ભિતં વક્તિ વ્યાસં શ્રોતુંશ્ હર્ષયન् ।
સુપાઠિતઃ શુકો યદ્વચ્છિકં પાર્શ્વગાનપિ ॥ ૧૪॥

શબ્દં નાનિમિષો જાતુ કરોત્યાસ્વાદ્યન્ રસમ् ।
શ્રોતા સ્લિંધો ભવેન્ભીનો મીનઃ ક્ષીરનિધૌ યથા ॥ ૧૫॥

યસ્તુદન્ રસિકાઞ્છોતૃન્ વિરૌત્યશો વૃકો હિ સઃ ।
વેણુસ્વનરસાસક્તાન્ વૃકોડરષ્યે મૃગાન્ યથા ॥ ૧૬॥

ભૂરુષુડઃ શિક્ષયેદન્યાચ્છુત્વા ન સ્વયમાચરેત् ।
યથા હિમવતઃ શૃજે ભૂરુષુડાઞ્યો વિહક્કમઃ ॥ ૧૭॥

સર્વ શ્રુતમુપાદતે સારાસારાન્ધધીર્વધઃ ।
સ્વાહુદ્રાક્ષાં ખલિં ચાપિ નિર્વિશેષં યથા વૃધઃ ॥ ૧૮॥

છે. આ ભવસાગરમાં જે જીવો કળિયુગરૂપી ગ્રાહ (મગર) દ્વારા ગ્રસ્ત છે તેમના માટે શ્રીમદ્ભાગવત જ એકમાત્ર આધાર છે. ॥ ૮-૯ ॥

હવે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની કથાનો આશ્રય લેવાવાળા શ્રોતાઓનું વર્ણન કરે છે. શ્રોતા બે પ્રકારના માનવામાં આવ્યા છે – પ્રવર (ઉત્તમ) તથા અવર (અધ્યમ). ॥ ૧૦ ॥ પ્રવર શ્રોતાઓમાં ‘ચાતક’, ‘હંસ’, ‘શુક’ અને ‘મીન’ વગેરે કેટલાક બેદ છે. અવર શ્રોતાઓમાં ‘વૃક’ ‘ભૂરુંડ’, ‘વૃધ’ અને ‘ઊદ્ર’ વગેરે કેટલાક બેદ બતાવવામાં આવ્યા છે. ॥ ૧૧ ॥ ચાતકને જેમ વરસાદના પાણીની જ સ્વરૂપ હોય છે, બીજા પાણીને તે અડકનું પણ નથી – તે જ પ્રમાણે જે શ્રોતાઓ સર્વ કાંઈ છોડીને માત્ર શ્રીકૃષ્ણ સાથે સંબંધિત શાસ્ત્રોના શ્રવણનું પ્રત લે છે તેવા શ્રીકૃષ્ણકથાપરાયણ શ્રોતાઓને ‘ચાતક’ શ્રોતા કહેવામાં આવે છે. ॥ ૧૨ ॥ જેમ હંસ દૂધની સાથે ભળી જઈને એકરૂપ થઈ ગયેલા જળમાંથી નિર્મણ દૂધને જ ગ્રહણ કરી જળને પડતું મૂકે છે, તે જ પ્રમાણે જે શ્રોતા અનેક શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કરીને પણ તેમાંથી સારભાગ અલગ કરીને ગ્રહણ કરે છે, તેને ‘હંસ’ શ્રોતા કહે છે. ॥ ૧૩ ॥ જેમ સારી રીતે ભજાવેલો પોપટ પોતાની મધુર વાળીથી શિક્ષકને તથા તેની પાસે આવનારા બીજા લોકોને પણ ખુશ કરી દે છે, તે પ્રમાણે જે શ્રોતા કથાવાચક વ્યાસના મુખેથી ઉપદેશ સાંભળીને તેને સુંદર અને મર્યાદિત વાણીમાં કરીથી કહી શકે છે તથા વ્યાસ અને અન્ય શ્રોતાઓને અત્યંત પ્રસન્ન કરે છે તે ‘શુક’ કહેવાય છે. ॥ ૧૪ ॥ જેમ ક્ષીરસાગરમાં માછલી મૌન રાખીને આંખનું મટકું માર્યા વિના હુમેશાં દુગ્ધપાન કરતી રહે છે, તે જ પ્રમાણે જે શ્રોતા કથા સાંભળતાં આંખનું મટકું માર્યા વિના વક્તાની સામે અખંડ દેઓ રાખીને, મૌન પારણ કરતા રહીને નિરંતર કથારસનું પાન કરતા રહે છે, તે કથાપ્રેમી ‘મીન’ શ્રોતા કહેવામાં આવે છે. ॥ ૧૫ ॥

(આ પ્રવર અર્થાત્ ઉત્તમ શ્રોતાઓના બેદ કહેવામાં આવ્યા, હવે અવર અર્થાત્ અધ્યમ શ્રોતાનાં લક્ષણ કહેવામાં આવે છે). ‘વૃક’ એટલે શિયાળ, જેમ શિયાળ જંગલમાં કર્ણપ્રિય અવાજ સાંભળવામાં મળન હરઙ્ગાંઓને ભયબહીત કરાવનારી ગર્જના કરે છે, તે જ રીતે જે મૂર્ખ લોકો કથા સાંભળતા રસિક શ્રોતાઓને ઉદ્ઘિન કરતાં વચ્ચે-વચ્ચે મોટેથી બોલે છે, તે ‘વૃક’ કહેવાય છે. ॥ ૧૬ ॥ હિમાલયના શિખર ઉપર એક ભૂરુંડ જાતિનું પકી હોય છે. તે કોઈનાં બોધવચ્ચનો સાંભળીને ગમે તેમ બોલ્યા કરે છે, પરંતુ સ્વયં તેનો લાભ લેતું નથી. એ જ પ્રમાણે જે ઉપદેશની વાતો સાંભળીને બીજાને તો ઉપદેશ આપે છે, પરંતુ સ્વયં આચરણમાં મૂકતો નથી એવા શ્રોતાને ‘ભૂરુંડ’ કહે છે. ॥ ૧૭ ॥ ‘વૃધ’ એટલે બળદ. તેની સામે મીઠી દ્રાક્ષ હોય અથવા કડવી વેલ, બન્નેને એક સરખી સમજીને તે ખાય છે. તે જ પ્રમાણે જે સાંભળેલી વાતો ગ્રહણ તો કરે છે, પરંતુ તેમાંથી

स उष्ट्रो मधुरं मुञ्चन् विपरीते रभेत यः ।
पथा निम्बं चरत्युष्ट्रो हित्वाऽभ्रमपि तद्युतम् ॥ १८ ॥

अन्येऽपि बहवो भेदा द्वयोर्भृजभरादयः ।
विशेषास्तादाचारैस्तात्मकृतिसम्भवैः ॥ २० ॥

यः स्थित्वाऽभिमुखं प्रणाम्य विधिव-
त्यक्तान्यवादो हरे-
लीलाः श्रोतुभभीप्सतेऽतिनिपुणो
नम्रोऽथ कलुमाङ्गलिः ।
शिष्यो विश्वसितोऽनुचिन्तनपरः
प्रश्नेऽनुरक्तः शुचि-
नित्यं कृष्णाङ्गनप्रियो निगदितः
श्रोता स वै वक्तुभिः ॥ २१ ॥

भगवन्भतिरनपेक्षः सुहृदो दीनेषु सानुकम्पो यः ।
बहुधा बोधनयतुरो वक्ता सम्मानितो भुनिभिः ॥ २२ ॥

अथ भारतभूस्थाने श्रीभागवतसेवने ।
विधिं शृणुत भो विप्रा येन स्यात् सुभसन्ततिः ॥ २३ ॥

राजसं सात्त्विकं चापि तामसं निर्गुणं तथा ।
यतुर्विधं तु विशेषं श्रीभागवतसेवनम् ॥ २४ ॥

समाहं यशवद् यतु सश्रमं सत्यरं मुदा ।
सेवितं राजसं ततु बहुपूजादिशोभनम् ॥ २५ ॥

मासेन ऋतुना वापि श्रवणं स्वादसंयुतम् ।
सात्त्विकं यद्नायासं समस्तानन्दवर्धनम् ॥ २६ ॥

तामसं यतु वर्षेण सालसं श्रद्धया युतम् ।
विस्मृतिस्मृतिसंयुक्तं सेवनं तत्य सौभ्यदम् ॥ २७ ॥

वर्षमासहिनानां तु विमुच्य नियमाग्रहम् ।
सर्वदा प्रेमभक्त्यैव सेवनं निर्गुणं भतम् ॥ २८ ॥

सारं के असारं वस्तुनो विचार करवामां तेनी बुद्धि आंधणी—
असमर्थं होय छे, ऐवो श्रोता 'वृष' कहेवाय छे ॥ १८ ॥ जेम
जेट मधुरगुणवाणा आअक्षणे छोडीने भात्र लीमडानां ज पान
चावे छे, ते ज प्रभाषे जे भगवाननी मधुर कथा छोडीने तेनाथी
विपरीत संसारनी वातोमां रच्यो-पच्यो रहे छे, तेने 'उष्ट्र'
श्रोता कहे छे ॥ १९ ॥ आ प्रभाषे श्रोताओना थोडा भेद अही
कहेवाया छे, आ सिवाय पश्च प्रवर-अवर बन्ने प्रकारना
श्रोताओना 'ब्रह्म' अने 'गर्दब' वगेरे घण्डा भेद अही
दर्शाववामां आव्या छे, आ बधा भेदोने ते-ते श्रोताओना
स्वाभाविक आचार-वर्तन परथी पारभवा जोईअे ॥ २० ॥
जे श्रोता वक्तानी सामे तेमने विधिपूर्वक प्रश्नाम करीने बेसे
अने बीज सांसारिक वातोने छोडीने भात्र श्रीभगवाननी
लीला-कथा सांबणवानी ठच्छा राखे, कथाना रहस्यने
समज्ञवामां खूब यतुर होय, नम्र होय, छाव जोडीने
शिष्यभावधी उपदेश ग्रहण करे अने अंतरमां श्रद्धा-विश्वास
राखे, जे सांबणे तेना पर भराबर चित्तन करे, जे वात न
समज्ञय ते पूछे अने निर्मण आवे श्रीकृष्णना भक्तो उपर
हुमेशां प्रेम राखतो रहे—आवा श्रोताने वक्ताओ उतम श्रोता
कहे छे ॥ २१ ॥ हरे वक्तानां लक्षण जतावे छे, जे वक्तानुं
मन हुमेशां भगवानमां लागेलुं रहे, जेने कोई पश्च वस्तुनी
अपेक्षा न होय, जे बधानो सुहृद अने दीनजनो पर दया
राखनारो होय तथा अनेक युक्तिओं पूर्वक तत्पनो बोध
कराववामां यतुर होय, आवा वक्तानुं भुनिजनो सन्मान करे
छे ॥ २२ ॥

हे विप्रो! हरे हु भारतभूमि पर श्रीमद्भागवतकथानुं
सेवन करवा माटे जे आवश्यक विधिछे, ते कहुँहुँ; तमे सांभणो.
आ विधिनुं पालन करवावी श्रोतानी सुभ-परंपरानो विस्तार
थाय छे ॥ २३ ॥ श्रीमद्भागवतनुं सेवन चार प्रकारनुं छे—
सात्त्विक, राजसिक, तामसिक अने निर्गुण ॥ २४ ॥ जेमां
पश्चनी जेम तेपारी करवामां आवी होय, घण्डी बधी पूजा-
सामग्रीथी जे अत्यंत शोभा-संपन्न होय अने खूब ज
परिश्रमधी अने खूब ज उतावलमां सात दिवसमां ज जेनी
समाप्ति करवामां आवे, ते ग्रसन्नतापूर्वक करायेलुं
श्रीमद्भागवतनुं सेवन 'राजसिक' छे ॥ २५ ॥ एक अथवा
बे महिना सुधी धीरे-धीरे कथारसनुं आस्वादन करतां-करतां
विना परिश्रमे जे श्रवण थाय छे ते पूर्ण आनंदने वपारनारे
'सात्त्विक' सेवन कहेवाय छे ॥ २६ ॥ जे क्यारेक भूलधी छोडी
देवामां आवे अने वणी पाठुं पाद आवतां शरु करी देवामां
आवे, आ प्रभाषे एक वर्ष सुधी आणस अने श्रद्धा विना
यत्वाववामां आवे तेने 'तामसिक' सेवन कहे छे ॥ २७ ॥
ज्यारे वरस, महिना के दिवसोना नियमोनो आग्रह छोडीने
हुमेशां प्रेम अने भक्ति साथे श्रवण करवामां आवे, त्यारे ते
'निर्गुण' सेवन मानवामां आवे छे ॥ २८ ॥

પારીક્ષિતેઽપि સંવાદે નિર્ગુણાં તત્પ્રેકીર્તિતમ् ।
તત્ત્ર સમદિનાભ્યાનં તદાયુર્દ્દિનસર્જ્યયા ॥ ૨૬॥

અન્યત્ર ત્રિગુણાં ચાપિ નિર્ગુણાં ચ યથેચ્છયા ।
યથા કથળિયત્ત કર્તવ્ય સેવનં ભાગવચ્છુતે: ॥ ૩૦॥

૧ શ્રીકૃષ્ણાવિહારેકભજનાસ્વાદલોલુપા: ।
મુક્તાવપિ નિરાકારકાસ્તેષાં ભાગવતં ધનમ् ॥ ૩૧॥

૨ યે પેઠપિ સંસારસત્તાપનિર્વિષણા મોક્ષકારુક્ષિણા: ।
તેષાં ભવૌધધં ચૈતત્ત કલૌ સેવ્ય પ્રયત્નતઃ ॥ ૩૨॥

૩ યે ચાપિ વિષયારામા: સાંસારિકસુખસ્પૃહા: ।
તેષાં તુ કર્મમાર્ગેણ યા સિદ્ધિ: સાધુના કલૌ ॥ ૩૩॥

૪ સામર્થ્યધનવિજ્ઞાનાભાવાદત્યન્તરુલ્લભા ।
તસ્માતૈરપિ સંસેવ્યા શ્રીમદ્ભાગવતી કથા ॥ ૩૪॥

૫ ધનં પુત્રાંસ્તથા દારાન્ વાહનાદિ યશો ગૃહાન્ ।
અસાપત્ન્યં ચ રાજ્યં ચ દધ્યાદ્ ભાગવતી કથા ॥ ૩૫॥

૬ ઈહ લોકે વરાન્ ભુક્ત્વા ભોગાન્ વૈ મનસેપ્સિતાન્ ।
શ્રીભાગવતસર્જેન યાત્યને શ્રીહરે: પદમ् ॥ ૩૬॥

૭ યત્ર ભાગવતી વાર્તા યે ચ તચ્છ્રવણે રતાઃ ।
તેષાં સંસેવનં કુર્યાદ્ દેહેન ચ ધનેન ચ ॥ ૩૭॥

૮ તદનુગ્રહતોડસ્યાપિ શ્રીભાગવતસેવનમ् ।
શ્રીકૃષ્ણાવ્યતિરિક્તં યત્ત સર્વ ધનસર્જિતમ् ॥ ૩૮॥

૯ કૃષ્ણાર્થીતિ ધનાર્થીતિ શ્રોતા વક્તા દ્વિધા ભતઃ ।
યથા વક્તા તથા શ્રોતા તત્ત્ર સૌખ્યં વિવર્ધતે ॥ ૩૯॥

૧૦ ઉભયોર્વપરીત્યે તુ રસામાસે ફલચ્યુતિ: ।
કિન્તુ કૃષ્ણાર્થિનાં સિદ્ધિર્વિલભેનાપિ જાયતે ॥ ૪૦॥

પરીક્ષિત રાજ અને શુક્રદેવજીના સંવાદમાં પણ જે ભાગવતનું સેવન થયું હતું તેને નિર્ગુણ કહેવામાં આવ્યું છે. તેમાં જે સાત દિવસની વાત આવે છે, તે તો રાજ્ઞના આયુધ્યના બચેલા દિવસોની સંખ્યા પ્રમાણે છે, સપ્તાહ-કથા કરવા માટે નહીં ॥ ૨૮ ॥ ભારતવર્ષ સિવાય અન્ય સ્થાનોમાં પણ ત્રિગુણા (સાત્ત્વિક, રાજસિક અને તામસિક) અથવા નિર્ગુણા-સેવન પોતાની રૂપી પ્રમાણે કરવું જોઈએ. તાત્પર્ય એ છે કે, જે કોઈ પણ પ્રકારે થઈ શકે, શ્રીમદ્ભાગવતનું સેવન, તેનું શ્રવણ કરવું જોઈએ. ॥ ૩૦ ॥ જેઓ માત્ર શ્રીકૃષ્ણની લીલાઓનાં શ્રવણ, કીર્તન અને રસાસ્વાદ માટે આતુર રહે છે અને મોક્ષની પણ ઈચ્છા રાખતા નથી, તેમના માટે તો શ્રીમદ્ભાગવત જ ધન છે. ॥ ૩૧ ॥ તથા જેઓ સંસારનાં દુઃખોથી ગલચાઈને પોતાની મુક્તિ ઈચ્છે છે, તેમના માટે પણ આ (શ્રીમદ્ભાગવત) જ ભવરોગની ઔષધિ છે. તેથી આ કલિકાલમાં આ (શ્રીમદ્ભાગવત)નું પ્રયત્નપૂર્વક સેવન કરવું જોઈએ. ॥ ૩૨ ॥ આ ઉપરાંત જે લોકો વિષયોમાં જ રમણ કરવાપાણ છે, સાંસારિક સુખની જ જેમને હુંમેશાં ઈચ્છા રહે છે, તેમના માટે પણ આ કલિયુગમાં સામર્થ્ય, ધન અને વિધિ-વિધાનનું જ્ઞાન ન હોવાથી કર્મમાર્ગ (યજ્ઞ-પાગાદિ)થી પ્રાપ્ત થનારી સિદ્ધિ અત્યંત દુર્લભ બની ગઈ છે. આવી સ્થિતિમાં તેમણે પણ બધી રીતે હવે આ શ્રીમદ્ભાગવતનું જ સેવન કરવું જોઈએ. ॥ ૩૩-૩૪ ॥ શ્રીમદ્ભાગવતની કથા ધન, પુત્ર, સ્ત્રી, હાથી-ઘોડા વગેરે વાહન, યશ, મકાન અને શત્રુ વિનાનું રાજ્ય પણ આપી શકે છે. ॥ ૩૫ ॥ સકામ ભાવથી શ્રીમદ્ભાગવતનો આશરો લેનારા મનુષ્યો આ સંસારમાં અભીષ્ટ, ઉત્તમ ભોગ ભોગવીને છેવટે શ્રીમદ્ભાગવતના જ સેવનથી શ્રીહરિના પરમધામને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ॥ ૩૬ ॥

જેમને ત્યાં શ્રીમદ્ભાગવતની કથા-વાર્તા થાય છે તથા જે લોકો આ કથા સાંભળવાના રસિયા હોય તેમની સેવા-સહાયતા પોતાના તન અને ધનથી કરવી જોઈએ. ॥ ૩૭ ॥ તેમના અનુગ્રહથી સહાયતા કરનાર મનુષ્યને પણ ભાગવત-સેવનનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. કામના બે વસ્તુઓની થાય છે. શ્રીકૃષ્ણની અને ધનની. શ્રીકૃષ્ણ સિવાય જેની પણ કામના કરવામાં આવે તે બધું 'ધન' સંજ્ઞાની અંતર્ગત છે. ॥ ૩૮ ॥ શ્રોતા અને વક્તા પણ બે પ્રકારના માનવામાં આવ્યા છે. એક તો શ્રીકૃષ્ણ સાથે પ્રેમ કરનારા અને બીજા ધન સાથે પ્રેમ કરનારા. જેવો વક્તા એવો જ શ્રોતા હોય તો તે કથા રસિક બને છે અને તેથી આનંદમાં વૃદ્ધિ થાય છે. ॥ ૩૯ ॥ જો બન્ને વિપરીત વિચારના હોય તો રસનો આભાસ થાય છે અને કશું ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી. પરંતુ જે શ્રીકૃષ્ણના પ્રેમી વક્તા અને શ્રોતા છે, તેમને વિલંબ થવા છતાં પણ સિદ્ધિ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૦ ॥

धनार्थिनस्तु संसिद्धिर्विषयम्पूर्णतावशात् ।
कृष्णार्थिनोऽगुणास्यापि प्रेमैव विधिरुतमः ॥ ४१ ॥

आसमाप्ति सकामेन कर्तव्यो हि विधिः स्वयम् ।
स्नातो नित्यक्रियां इत्या प्राश्य पादोदकं हरेः ॥ ४२ ॥

पुस्तकं च गुरुं चैव पूजयित्वोपचारतः ।
भूयाद् वा शृणुयाद् वापि श्रीमन्नागवतं मुदा ॥ ४३ ॥

पथसा वा उदिष्टेष्टा मौनं भोजनमाचरेत् ।
ब्रह्मर्थमधःसुनिः कोषलोभादिवर्जनम् ॥ ४४ ॥

कथाने कीर्तनं नित्यं समाप्तौ ज्ञागरं चरेत् ।
ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु दक्षिणाभिः प्रतोष्येत् ॥ ४५ ॥

गुरवे वस्त्रभूषादि दात्वा गां च समर्पयेत् ।
अेवं कृते विधाने तु लभते वाञ्छितं इलम् ॥ ४६ ॥

दारागारसुतान् राज्यं धनादि च यदीप्सितम् ।
परन्तु शोभते नात्र सकामत्वं विडम्भनम् ॥ ४७ ॥

कृष्णप्राप्तिकरं शाश्त् प्रेमानन्दक्लप्रदम् ।
श्रीमन्नागवतं शास्त्रं कलौ कीरेषा भाषितम् ॥ ४८ ॥

परंतु धननी कामनावाणाने तो त्यारे ज सिद्धि मणे हे, ज्यारे तेमनु अनुकूल विधि-विधानथी सांगोपांग पूर्ण थाप. श्रीकृष्णानी प्राप्तिनी ईश्वरा राजवावाणा सर्वथा गुणहीन होय अने तेमनी विधिमां कंटक कमी रही आय. तो पक्ष जो तेना हृष्यमां ग्रेम हे तो, तो ते ज तेना माटे सर्वोत्तम विधि हे. ॥ ४१ ॥ सकाम मनुष्ये कथानी समाप्तिना दिवस सुधी स्वयं सावधान रहीने बधी विधिओनुं पालन करतुं जोઈअ. (बागवतकथाना श्रोता अने वक्ता - बने माटे पाणवाना नियमो आ प्रभाषे हे-) दररोज सवारे स्नान करीने पोतानु नित्यकर्म पूर्णु करी ले. पछी भगवाननु चरणामृत लઈने पूजन-सामग्री साथे श्रीमद्भागवतश्छनु तथा व्यासश्चनु पूजन करे. त्यार पछी खूब ज मसन्नतापूर्वक श्रीमद्भागवतनी कथा स्वयं कहे अथवा सांझो. ॥ ४२-४३ ॥ मौन राखी दूध अथवा भीरनु भोजन करे. ब्रह्मर्थनु नित्य पालन करे अने लूमि पर शयन करे, कोप अने लोभनो त्याग करे. ॥ ४४ ॥

दररोज कथाविराम पछी कीर्तन करे अने कथा-समाप्तिना दिवसे रात्रि-ज्ञागरका करे. समाप्ति पछी ब्राह्मणोने भोजन करावी तेमने दक्षिणा आपी संतुष्ट करे. ॥ ४५ ॥ कथाना वक्ता गुरुमहाराजने वरन्त, आभूषण वगेरे आपीने गायनु दान करे. आ प्रभाषे विधि-विधान पूर्ण थाप. पछी यजमानने ली, पुत्र, धर, राज्य अने संपत्ति वगेरे जेनी पक्ष ईश्वरा होय ते बधुं मनवांच्छित इण प्राप्त थाप हे. परंतु सकामभाव ए एक बहु मोटी विडंबना एटले के उक्षप हे, श्रीमद्भागवतनी कथामां ते शोभास्पद नथी. ॥ ४६-४७ ॥ श्रीशुक्लेष्वज्ञना मुखेदी कहेवायेलुं आ श्रीमद्भागवतश्श्रवणियुगमां साक्षात् श्रीकृष्णानी प्राप्ति करावनारुं अने नित्य प्रेमानन्ददृप इण प्रदान करावनारुं हे. ॥ ४८ ॥

—★—

इति श्रीस्कन्दे महापुराणे अकाशीतिसाङ्कर्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवभाष्टे श्रीमन्नागवतमाहात्म्ये भागवतश्रोतृवक्तुलक्षणश्रवणविधिनिरूपणं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

इति श्रीस्कन्दमहापुराण-अंतर्गत बीजा वैष्णवभाष्टमांनो श्रीमद्भागवतमाहात्म्यनो ‘भागवतना श्रोता तथा वक्तानां लक्षणो तेमध तेनी श्रवणविधिनु निरूपण’ नामनो चोथो अध्याय समाप्त. ॥ ४ ॥

—★—

॥ समाप्तमिदं श्रीमन्नागवतमाहात्म्यम् ॥

श्रीमद्भागवतमाहात्म्य समाप्त.

—★—

॥ छरि: ऊँ तत्सत् ॥

—★—